tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

EKİM 1994
İLETİŞİM YAYINLARI 130

KDV DAHİL 60.000 TL

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

EKİM 1994 • CİLT 22 • SAYI 130

4 *Halûk Ö. Karabatak*
İslâm Demokratik Partisi

14 *Nuran Yıldırım-Suzan Bozkurt*
Kongre Üyelerinin
İstanbul Gezisi

22 *Ann Helene B. Skjelbred*
Norveç'te Türk İmajı

26 *Eser Tutel*
Eski Erenköy
Günleri

33 *Abdullah Uçman*
Dr. Refik Nevzad'tan
Rıza Tevfik'e Mektup

36 KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN
Yüzyılın Başında
İstanbul Sosyetesi

38 *Kevork Pamukciyan*
Kalust Bey Gülbenkyan

41 *Ebüzziya Tevfik*
Makâme-i Tevkifiye

49 *Herkül Millas*
Kıbrıs ve Tarih Kitapları
Semposyumu

51 MÜBADELE DOSYASI
Mehmet Çanlı
Yunanistan'daki Türklerin
Anadolu'ya
Nakledilmesi II

60 KİTABİYAT
Herkül Millas
İstanbul Rumları
ve Spor
Kurtuluş Kayalı
Hilmi Ziya'nın
Düşünce Dünyası

64 KİTAP DAĞARCIĞI

KAPAK RESMİ: Hüdhüd kuşu biçiminde yazılmış âyet. "İnnehü min Süleymâne ve innehü Bismillâhirrahmânirrahîm" [O (mektup) Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dır.] Neml Süresi, 30. âyet. **Robert Anhegger Koleksiyonu. ARKA KAPAK** Kısas-ı Enbiyâ'dan Nuh, **16th Century Persian Miniatures**'dan alınmıştır. (Bulgarski Houdozhnik Publishers, Sofya, 1990) İslâm dinindeki peygamberlerin en sevilenlerinden biri olan Nuh başında sarık, uzun beyaz sakalıyla gemisinin arkasında oturmuş olarak görülmektedir. Gemi aynen İncil'deki tasvirlere uymaktadır, üç katlı olup, içinde hayvanların oturdukları görülen bölmeler vardır. Minyatürde görülen diğer yedi kişiden biri de babasının ilenmesi nedeniyle derisi kararmış olan Ham'dır. **Foto: Mehmet Özcan.**

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Geçen sayımızda Eylül'le birlikte biz yayıncılar için yeni umutların yeşerebileceğini, yayın dünyasının az da olsa hareketleneceğini, 5 Nisan'dan bu yana süregelen "kötü gidiş"e bir son verilebileceğini imâ etmiştik. Gerçi, bu konuda çok kuvvetli emareler olmamasına rağmen yaklaşan İstanbul Kitap Fuarı bütün yayıncıları hummalı bir çalışmanın içine soktu. Yeni kitaplar hazırlanmakta, tükenen kitapların yeni baskıları yapılmakta... Bütün kötü şartlara rağmen yayıncılar gelecekten umutlu olmalı, diyoruz. Çünkü okur sayısı az da olsa artıyor, hepsinden önemlisi bilinçli, seçen ve "okuyan okur" sayısında yükselişler var. Zaten bu kadar çeşitli türde kitabın basılabilmesinin, satmasının nedeni de bu. Tabii ki, bu ortamın yayıncıları da etkilemesi çok doğal.

Eylül sayısı için "nasıl daha iyi bir dergi" diye düşünürken, dergiyi bağladı-ğımız gün, Nuran Yıldırım'ın "1893'te İstanbul'da Kolera Salgını" yazısı geldi. Günceli yakalamak kaygısıyla bütün planı değiştirerek, yazıyı koyduk. İstanbul'da yine kolera vardı ve yüzyıldır hiçbir şey değişmemişti!.. Geçenlerde bu yazıyı okuyan bir okurumuz telefonda "Pes doğrusu, adları, güncelliği ve hızlılığı çağrıştıran dergilerden bile daha hızlı davrandınız, tebrik ederim" deyip, ardından birkaç dostumuz ve okurumuz da arayıp, aynı mealde şeyler söyleyince doğrusu dergi adına gururlandım. Kendi kendime "iyi yayıncılık yapıyoruz" dedim. Ama bunda değerli dostumuz Yıldırım'ın da payını unutmamak gerekir.

Bu sayımızdaki yazıların ilki Halûk Ö. Karabatak'ın. Karabatak, adı pek hatırlanmayan Cevad Rifat Atilhan'ın İslâm Demokrat Partisi hakkında kısa bir monografi sunuyor.

Eylül sayısında programa aldığımız Nuran Yıldırım ile Suzan Bozkurt'un 1894'teki Hijyen Kongresi'ne katılanların İstanbul gezisiyle ilgili yazısını, bu sayıda okuyacaksınız.

Eser Tutel bu sayıda çocukluk günlerinin anılarına "Eski Erenköy Günleri"yle devam ediyor. Abdullah Uçman, "Rıza Tevfik'e Gönderilen Mektuplar" başlığı altında çok önemli bir mektubu daha sunuyor. Rıza Tevfik'e Sevr Antlaşması nedeniyle Paris'te yaşayan Osmanlı sosyalisti Dr. Refik Nevzad'ın gönderdiği mektup gerek özü gerekse üslûbuyla dikkat çekici. Hele bugünkü siyasal ortamın tartışma düzeyi ile karşılaştırırsanız... Ebüzziya Tevfik'in bir hayli ilgi toplayan tutukluluk hatıralarına bu sayıda da devam ediyoruz. Gelecek sayıda tamamlanacak olan hatıralar, bir dönemin zihniyetini, ihbarcılık kurumunu vb. düşünen insanlara karşı takınılan tavırları çok güzel yansıtıyor.

Kevork Pamukciyan dostumuzun ilgi çekici yazısı ise ünlü petrol kralı Gülbenkyan'ın hayatı ile ilgili. Mübadele Dosyası'nda ise geçen sayıda ilk bölümünü sunduğumuz Mehmet Çanlı'nın yazısının son bölümünü okuyacaksınız. Çanlı'nın Kızılay arşivlerine dayanarak yazdığı bu yazıda mübadil olarak gelen vatandaşların nereden, hangi gemiyle, hangi limana geldikleri gibi ayrıntılı bilgileri de bulacaksınız. Gerçekten Mübadele Dosyası ile yakın tarihimizin "bilinmeyen sayfalarını" şöyle bir araladık, diyoruz. Daha da ilgi çekici yazılarla devam edeceğiz.

Bu sayıda bir de çeviri yazımız var. Ali Osman Öztürk'ün çevirdiği "Norveç'te Türk İmajı" daha önce *Tarih ve Toplum*'da çıkan benzeri yazıları da tamamlıyor.

Kitabiyat sayfalarımızda Herkül Millas, İstanbul'da Rumca basılmış bir kitabı "İstanbul Rumları ve Spor" başlığı altında tanıtıyor. Millas'ın bu sayıda "Kıbrıs ve Tarih Kitapları Sempozyumu" konulu bir yazısı daha var. Aynı sayfalarda Kurtuluş Kayalı, Hilmi Ziya Ülken üzerine yazılmış bir kitabı eleştirel bir biçimde tanıtıyor.

Geçen sayıda basmış olduğumuz litograflar bir hayli ilgi topladı. Buna dair bilgileri Koleksiyoncu'nun Dağarcığı'nda okuyacaksınız. Önümüzdeki sayı buluşmak umuduyla...

OKURLARDAN MEKTUP

Bir Tesadüf

Derginizin 129. sayısında "Yüzyılın Başında İstanbul Sosyetesi" sayfalarındaki "Hassan" imzalı ve yüzyılın başındaki İstanbul sosyetesini yansıtan litografları görmemle, elimdeki eski "Hayat" mecmualarını karıştırmam aynı günlere rastgeldi. "Bir Galatasaraylının Hatıraları" başlığıyla Suat Araş tarafından neşredilen tefrikalardan birinde "Hassan"ın çizgilerine çok benzeyen ve eski Galatasaray Lisesi'nin (Sultani demek daha doğru olur belki) meşhur simalarının çizildiği karikatürü size gönderiyorum. *Tarih ve Toplum*'un sunuş yazısında karikatürlerden bir tanesinin de Galatasaray Lisesi'nde olduğunun belirtilmesi çizgilerin "Hassan"a ait olabileceği zannımı kuvvetlendirdi. Karikatür, eğer gerçekten "Hassan"ın ise hoş bir tesadüf olacak. Sevgi ve hürmetlerimle.

Enver Dökmeci/SIVAS

Eski Galatasaray'ın meşhur simaları. Soldan, camı muidi Yusuf Efendi, Fransızca hocası Mr. Pierre Legoff, Mr. Lambert, Saki Bey, Mr. Blanchon, mektebin imamı, Müdür Salih Arif bey, Bedros bey, Sermuid Şevket bey, Ressam Şevket (Dağ) Bey, İdare Kâtibi Bekir Bey, Ali Ekrem Bey, Müdür Muavini Faik Bey, Bedri Bey ve Perikles Efendi. (Nurettin Tokoz Koleksiyonu)

Düzeltme

Eylül sayısının arka kapağındaki minyatürün "İçindekiler"sayfasında yeralan açıklamasının son kelimesi olan "göstermektedir."teknik bir nedenden dolayı basılmamıştır. Yine aynı sayının 57. sayfasındaki resimaltında bulunan "Yunan" kelimesi yanlışlıkla dizilmiştir. Ayrıca Abdullah Uçman'ın yazısında 1926 olarak gösterilen tekkelerin kapatılma tarihi 1925 (bkz. s.7) olarak değişecektir. Düzeltir, özür dileriz.

tarih ve toplum

EKİM 1994

CİLT 22 • SAYI 130

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Erol Şadi Erdinç, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Faruk Ilıkan, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Çağlar Keyder, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Aydın Uğur, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**

UYGULAMA
Çiğdem Dilbaz

DÜZELTİ **Yetvart Danzikyan**

OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59

BASKI **Ayhan Matbaası**

DAĞITIM **İletişim Pazarlama A.Ş.**

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**

OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**

SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han 34400 Cağaloğlu
Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58

ANKARA Konur Sok. 24/4 06640 Yenişehir Tel. 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak Tel: 484 90 42

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi
Yıllık: 750.000.- TL
6 aylık: 375.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl
Amerika 78 $/yıl
Avustralya 87 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "*Tarih ve Toplum abonesi*" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 60.000.- TL

İslâm Demokrat Partisi

HALUK Ö. KARABATAK

Türkiye'de siyasal partiler tarihi üzerine yapılan araştırmalar, ne yazık ki çok azdır. Dolayısıyla, bu konuda başvurabilecek kaynaklar da sınırlıdır. Tarık Zafer Tunaya'nın 1952 yılında yayınlanan "*Türkiye'de Siyasi partiler, 1859-1952*" kitabı ile Naki Cevat Akkerman'ın 1950 yılında yayınlanan "*Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*" kitabı Niyazi Berkes'in ve Fürûzan Hüsrev Tökin'in kitapları dışında bu konuda başvurulabilecek bir kaynak yok gibidir. Gerek akademik düzeyde ve gerekse yayıncılık düzeyinde ortaya konulan ürünler ise, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, bir ölçüde ve yeni yeni, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi bellibaşlı partiler üzerine yoğunlaşmış, bu partiler ile ilgili anılar, belgeler, araştırmalar yayınlanmış, ancak belli dönemlerde oldukça önemli işlevler üstlenmiş olan küçük partiler üzerinde pek durulmamıştır. Örneğin 1946 sonrası on yıllık dönemde kurulan partiler, sanki Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi dışında hiçbir parti yokmuşçasına unutulmuşlardır. İşte İslâm Demokrat Partisi de bunlardan biridir. Çok kısa bir ömrü olan İslâm Demokrat Partisi, kapatıldıktan sonra dahi gündemde kalmıştır. Parti kapatmaların âdet olduğu ülkemizde, İDP'nin hikâyesi, sanırım bize pek yabancı gelmeyecektir.

İslâm Demokrat Partisi, 27 Ağustos 1951'de İstanbul'da kuruldu.[1] Kuruluşu önemli ölçüde tepki çeken İslâm Demokrat Partisi'nin kuruluş iznini dönemin İçişleri Bakanı Halil Özyörük imzalamıştı.[2] İslâm Demokrat Partisi'nin genel merkezi Beyazıt Bakırcılar, Mühürdar Emin Paşa Sokak 34 sayılı Mercan Apartmanı'nın 4 numaralı dairesiydi.[3] İstanbul'da yayınlanan *Hür Adam* gazetesinde yer alan 'İslâm Demokrat Partisi Nizamnâmesi'nde ve Samsun'da yayınlanan, *Büyük Cihad* gazetesinde yer alan parti nizamnâmesinde, partinin kurucu sayısı onyedi olarak gösterilmektedir. Buna göre İDP'nin kurucuları:

1. Cevat Rifat Atilhan. Türk, Kılıçali Eskikonak Sokak No. 7 Beşiktaş.

2. Zühtü Bilimer. Türk, emlâk sahibi, muharrir, mütefekkir, Beşiktaş Valide Çeşme Ziya Paşa Konağı.

3. Kerim İnan. Türk, emekli albay, Kuruçeşme Kır Sokak No. 9.

4. Mahmut Reşat Uluğhan. Türk, mühendis, Şâir Nigâr Sokak No. 32 Nişantaşı.

5. Hakkı Sadık Acaralı. Türk, emekli bahriye zabiti, İskele Caddesi No. 23 Kınalıada.

6. Şükrü Özsaraçoğlu. Türk, muharrir, Üsküdar İhsaniye İskele Caddesi No. 1.

7. Hamit Tekinsoy. Türk, emekli yarbay, Darıca.

8. Nuri Çallı. Türk, emekli albay, Şair Nesimi Sokak No. 5 Üsküdar, Selimiye.

9. Feridun Okyanus. Türk, emekli binbaşı, Yeldeğirmeni, Karakol Caddesi 36/1 Kadıköy.

10. İbrahim Galib Hamikoğlu. Türk, emlâk, arazi sahibi, Ferhaniye Mahallesi Hamikoğlu Sokak No. 4 Malatya.

11. Hacı Nuri Erdoğdu. Türk, tüccar ve emlâk sahibi, Şifa Mahallesi İstasyon Caddesi bilâ numara Malatya.

12. A.Naci Yeter. Türk, terzi, Ülkü Sokak No. 39 Bornova, İzmir.

13. Mehmet Reşat Düşünür. Türk, inşaatçı, Büyük Salepçi Han No. 24 İzmir.

14. Ahmet İlkol. Türk, bakkal ve kütüphaneci, Zafer Mahallesi Niğbolu Sokak 21 Menemen.

İslâm Demokrat Partisi'nin kurucusu ve genel başkanı Cevat Rifat Atilhan.

15. Neşet Aslın. Türk, marangoz fabrikası sahibi, Güzel Yalı 43 Sokak No. 3 İzmir.

16. Şevket Üzümcü. Türk, inşaat ustası, Duatepe Mahallesi Eşmeli Sokak No. 3 Tire.

17. Mahmut Düşünür. Türk, Marangoz, 838 Sokak No. 17 İzmir.[4]

Öte yandan, Tarık Zafer Tunaya'nın kitabında İDP'nin kurucuları arasında yukarıdaki isimlerden, Şükrü Özsaraçoğlu ile Mahmut Reşad Uluğhan yer almamaktadır.[5] Bunun yanısıra, 1952 yılında, İzmir'de basılan "*İslâm Demokrat Partisi Esas Programı*" adlı kitapçıkta, partinin kurucu üye sayısı onaltı olarak gösterilmektedir. Bu kitapçıkta, yukarıda 7 numaralı üye olarak görülen, Hamit Tekinsoy, kurucular arasında yer almamaktadır.[6]

İslâm Demokrat Partisi'nin Genel Başkanı Cevat Rifat Atilhan, İkinci Başkanı ise Zühtü Bilimer idi.[7] Cevat Rifat Atilhan, Balkan Savaşı öncesinde Harbiye Mektebi'ni bitirmiş bir askerdi.[8] Balkan Savaşı'nda ve ardından I. Dünya Savaşı'nda çeşitli görevler aldı. Savaşın ardından İstanbul'a döndü ve 11 Eylül 1919'da tutuklanarak Bekir Ağa Bölüğü'ne kondu. Ancak 2 Ekim 1919'da Mersinli Cemal Paşa'nın yaveri olarak atandı. Ardından Milli Mücadele'de Zonguldak ve Bartın'da Fransız kuvvetlerine karşı görev aldı. Savaşın ardından sivil hayata döndü. 1929-1930 yıllarında *Yarın* gazetesinde yazıları yayınlandı. 1945'de eski Erzurum mebusu Hüsevin Avni Ulaş ile birlikte Milli Kalkınma Partisi'ni kurdu. Ancak Nuri Demirağ ile aralarında anlaşmazlık çıkınca, Ulaş ile birlikte partiden ayrıldı.[9] Ahmet Emin Yalman'ın "*Turkey In My Time*" adlı kitabında, Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyin ile yakın ilişkileri olan bir Nazi ajanı olarak tanıtılmaktadır.[10] Yahudi düşmanlığı bilinmektedir. Ardından Türk Muhafazakâr Partisi kurucuları arasında yer aldı, fakat daha sonra bu parti ile de yolları ayrıldı. Atilhan, Milliyetçi-İslâmcı kanadın önde gelen isimlerinden birisiydi. Bu kesimin önde gelen liderlerinden, Necib Fazıl Kısakürek'in kurduğu Büyük Doğu Cemiyeti'nde çalışmış ve *Büyük Doğu* gazetesinde yazılar yazmıştı.[11] 1948'den itibaren, bu akımın önde gelen yayın organlarından olan *Sebilürreşad*'da düzenli olarak yazıları yayınlanmıştı. Ayrıca 1950 yılından itibaren de *Hür Adam* ve Samsun'da yayınlanan *Büyük Cihad* gazetelerinde yazılar yazmaktaydı. Zühtü Bilimer ise 30 Eylül 1949'da, İstanbul'da kurulan Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştı.[12]

İslâm Demokrat Partisi, kuruluşunu şu cümlelerle duyurmuştu:

"Maddi ve manevi ölçülerle ve bütün mânâ ve şumuliyle Türk milletini medeni alemde mümtaz ve tarihile, şerefli mazisine lâyık bir refah ve umran seviyesine çıkarmak ve Türk vatanını en amelî ve yapıcı sistemlerle ve cezrî çalışmalarla baştan başa imar etmek gayesiyle İslâm Demokrat adıyla bir parti kurulmuştur. Partinin merkezi İstanbul'dur. Yurdun her köşesinde şubeler kuracaktır."[13]

Partinin kurucusu ve Genel Başkanı Cevat Rifat Atilhan, partinin amacını şöyle açıklıyordu:

"Manevi hüviyetimize vurulan ziricirleri kırmak, bütün bozguncu ve devirici kuvvetleri bir lâhzada yok etmek, mülkümüzü yediden yetmişe, zenginden fakire kadar yekpare bir çalışmayla imâr ederek, vatanda mes'uliyet ve vazife hissini hâkim kılarak, mâzide olduğu gibi şanlar ve şerefler içinde başı göklere yükselmiş, sözü hörmetle dinlenir, kuvvetli, kudretli ve zengin bir millet olmak için biz de teşkilâtlanıyoruz.

Partimiz sarih, veciz ve kat'idir. Bu teşkilata verdiğimiz isim, İslâm Demokrat Partisi'dir. Haydi vatandaş, saflarımıza gel, vebal ve mes'uliyet senindir."[14]

İDP esaslarını şu kelimeler üzerine oturtmuştu: Ahlâk, an'ane, adalet, çalışma, iş hürriyet.[15] Buna göre İDP, kırkbeş maddelik programını şu şekilde özetliyordu:[16]

"Milleti iş ve ekmek sahibi yapmak. İçerde ve dışarda kuvvetli, hür ve mes'ut bir millet ve hükümet görmektir. Parti bu gayesine varmak için aşağıdaki maddelerde yazılı ana prensiplerin gerçekleşmesine var kuvvetle çalışacaktır."[17]

Partinin programı, *Hür Adam* ve

Büyük Cihad gazetelerinde ilk defa yayınlandığında ve İçişleri Bakanlığı'na verilen ilk metinde kırkiki maddeden oluşmaktaydı. Ancak daha sonra Bakanlığın uyarısıyla programda bazı değişiklikler yapıldı.[18] Yeni program 8 Şubat 1952 tarihli *Büyük Cihad* gazetesinin 2, 3 ve 4. sayfalarında duyuruldu. Ardından, aynı yıl İzmir'de basılan program işte bu düzeltilmiş ikinci programdır. Bu ikinci program kırkbeş maddeden oluşmaktadır. İlk program ile aralarında farklılıklar mevcuttur. İkinci programda yer alan 27., 28. ve 29. Maddeler ilk programda yer almamaktaydı. Ayrıca 26. Maddenin "f" bendi, ilk programda bulunmamaktaydı. İkinci programdaki 44. Madde ile, ilk programda yer alan 41. Madde ise, öz olarak aynı konuyu içeriyorsa da, metin olarak birbirinden farklıdır.[19] Yine ilk programda 33. Maddenin "c" bendi, ikinci programda denk düştüğü 36. Maddede yer almamaktadır.[20]

İslâm Demokrat Parisi Umumî Riyaset Divânı 15 Ekim 1951 Pazartesi günkü ilk toplantısında, Cevat Rifat Atilhan'ı Parti Genel Başkanlığı'na, Zühtü Bilimer'i de Genel Başkan Yardımcılığı'na seçti. Aynı toplantıda Albay Kerim İnan da Genel Sekreterliğe getirildi. 29 Ekim'de yapılan Umuî Riyaset Divanı toplantısında da Merkez İdare Meclisi üyeleri seçildi. Buna göre, Albay Nuri Çallı, Muharrir Osman Yüksel, Hakkı Sadık Acarlı, İbrahim Gür, Feri-

İslâm Demokrat Partisi Esas Programı'ndan Maddeler

Maddî ve manevî ölçülerle ve bütün mânâ ve şumuliyle Türk milletini medenî âlemde mümtaz ve tarihile, şerefli mâzisine lâyık bir refah ve umran seviyesine çıkarmak ve Türk vatanını en amelî ve yapıcı sistemlerle ve cezrî çalışmalarla baştanbaşa imar etmek gayesile ve İslâm demokrat adıyla bir parti kurulmuştur. Partinin merkezi İstanbul'dur. Yurdun her köşesinde şubeler kuracaktır.

Partinin esas umdeleri şunlardır:

Ahlâk, an'ane, adalet, çalışma, iş, hürriyet...

Bu prensiplerde hiçbir taviz ve fedakârlık kabul edilmez.

İslâm Demokrat Parti'nin programı şöyle hülâsa edilebilir:

Milleti iş ve ekmek sahibi yapmak. İçerde ve dışarda kuvvetli, kudretli, hür ve mes'ut bir millet ve hükümet görmektir. Parti bu gayesine varmak için aşağıdaki maddelerde yazılı ana prensiplerin gerçekleşmesine var kuvvetile çalışacaktır.

MADDE-1. İslâm Demokrat Partisi Türk milletinin bütün tarihi boyunca canla başla bağlı kaldı bîl'umum kutsî, ahlâkî, harsî ve içtimaî prensip ve akîdelerin ve yine milletin an'anesine,

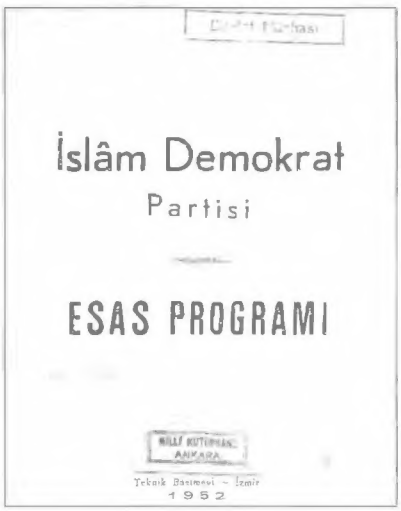

milliyetine ve mukadderatına olan bağlılığını her türlü görünür görünmez tecavüz ve müdahalelerden uzak tutmaya çalışacaktır.

MADDE-2: Bu sebeple teşkilatı esasiye kanununa Halk Partisi umdeleri olarak giren bütün demokrasiye zıt kanunlar bir anda kaldırılacaktır.

.....

MADDE-5. Komünizm ve Farmasonluk gibi haddi zatında beyne-lmilel karakter taşıyan bütün gizli ve deviri kuvvetlerin faaliyetleri kat'i surette ve şiddetle men edilecektir.

.....

MADDE-12: Tabiatın milletimize bir lutfu mahsusu olan İstanbul yeni batan imar edilerek bir varidat kaynağı haline konacaktır. Bu muhteşem şehre lâyık olduğu bütün imar ve güzelleştirme temin edilerek dünyanın her tarafından seyyahlar celbedilecek ve bunlara son derece kolaylık gösterilecektir. İmar ve turizm işleri için yabancı müteahassıslar getirilecektir. Devlet bütçesinden her sene bu şehir için geniş tahsisat ayrılacak ve milletin de iştirak edeceği sermaye ile bir milyar liralık bir imar işgal eden depolar ve devlete ait binalar başka semtlere nakledilerek buraların bütün güzelliği millî bir sermaye gibi insanların istifadesine tahsis edilecektir. Parti, bu sayede her sene milletimizin kesesine mühim miktarda para gireceğine ve umumî refaha hizmet edeceğine şiddetle kanidir.

MADDE-13. İşçileri yabancı propagandalar ve yabancı ideolojilerin tesirinden kurtarmak için onlara insan olma şeref ve haysiyetiyle mütenasip bir refah ve geçim sağlamak ve her türlü haklarını korumak vazifemizdir.

.....

dun Okyanus ve Muharrir Şükrü Özsaraçoğlu Merkez İdare Meclisi'ne seçildiler.[21]

Tunaya, kitabında İDP İkinci Başkanı Zühtü Bilimer ile yaptığı bir konuşmaya dayanarak, İDP'nin kuruluşunu takib eden zaman içinde on ilde yüzelli kadar şubeye ve iki binden fazla üyeye sahip olduğunu yazmaktadır. Buna göre İDP, İstanbul, Samsun, Bursa, Malatya, İzmir, Menemen gibi merkezlerde örgütlenmişti.[22] İDP, ilk örgütlenmesini Malatya'da gerçekleştirdi.[23] Partinin Malatya şubesi Başkanı İbrahim Galip idi ve İDP'nin Malatya'da otuz kadar üyesi vardı.[24] 1951 yılının Ekim ayı sonlarına kadar yüz doksanbir şubenin açılması için partiye müracaat yapılmıştı.[25]

Kasım ayının ortalarında, Genel Başkan Vekili Zühtü Bilimer başkanlığında toplanan Umumî Riyaset Divanı, başvurusunu yapmış şubelerin selahiatnâmelerinin verilmesine ve Aşkale şubesinin açılmasına ve örgütlenme faaliyetinin genişletilmesine karar verdi.[26]

Bursa örgütünün kurulması için 12 Kasım 1951 tarih ve 4 numaralı kararla selâhiyet verildi.[27] İDP'nin Bursa şubesi, Mehmet Ziya Baloğlu tarafından 1952 Ocak ayında açıldı.[28] Bursa örgütünün kurucuları: Abdullah Aktoprak, Hacı Emin Kireçtepe, Mehmet Ziya Baloğlu, Avukat Mesut Gülensoy, Hasan Gülensoy, Hacı Mustafa Kahraman, Ahmet Korurlar, Mustafa Durukan, Haşım Dilbil idi.[29] Partinin örgütlenmesi ile ilgili olarak, İDP'nin resmi olmayan yayın organı niteliğindeki *Hür Adam*'ın 8 Şubat 1952 tarihli "İslâm Demokrat Partisi Bütün Yurtta Genişliyor" başlıklı haberi aynen şöyle:

"Samsun'un kıymetli evlatları kendi teşkilatlarını tamamlamakla beraber, bütün Karadeniz sahillerinde de faaliyet sarfetmektedirler. Aziz arkadaşımız Fortunzade Tevfik Bey Trabzon istikâmetine ve diğer arkadaşlar İç Anadolu'ya seyahate çıkmışlardır.

Of'ta Çakıroğlu Halil Bey'e, Çaykara, Of ve Sürmene'de parti şubeleri açma selahiyeti verilmiştir. Ödemiş'te Mehmet Pâk riyasetinde kaza şubesinin kurulduğu telgrafla bildirilmiştir.[30] Milas'ın en muhteşem şahsiyetlerinden Muammer Kutsî Aykut ile tüccardan Hasan Özkan'ın delaletleriyle partinin kurulmasına teşebbüs edilmiş ve umumî merkezce kendilerine selahiyet verilmiştir.

Bütün Karadeniz sahilleri, Orta ve İç Anadolu ile bütün Ege vilayetlerinde faaliyet fevkaladedir."[31] İslâm Demokrat Partisi'nin Urfa, Karşıyaka, Amasya, Gerze, Hopa, Erzurum, Bafra, Çorum ve Milas'ta şube kurma girişimlerinin yanısıra, Akça'da Millet Partisi üyeleri İDP'ye katılmak amacı ile partilerinden istifa ediyorlardı. Parti başkanı Cevat Rifat Atilhan da yeni şubelerin açılışına katılmak için bir Ege gezisine çıkmıştı.[32] Of'ta ise yine Millet Partisi eski başkanı Halim Çakıroğlu, İDP'nin kuruluş çalışmalarını yürütüyordu.[33] Öte yandan, Aralık ayının sonlarına doğru, İçişleri Bakanlığı'nın parti programını incelemesi sona ermişti ve partinin teşkilatlanma konusundaki bazı aksaklıkları düzeltmesi istenmişti.[34] Parti, programdaki değişiklikleri Ocak ayının sonuna kadar yaparak, yeni programı yayınladı.[35]

15 Ocak 1952 günü ise partinin Menemen şubesi açıldı. Menemen şubesinin kurucuları Ahmet İlkol, Salih Güler, Ulvi Çulha, İshak Tosun, M. Ali Çıtak ve Ali Güvendik idi.[36]

Ocak ayında Genel Merkezin, şubelere gönderdiği, Cevat Rifat Atilhan imzalı tamimde, partinin örgütlenmesine hız vermesi isteniyordu.[37]

Yine Ocak ayında partinin Keçiborlu şubesi kuruldu. Keçiborlu idare heyeti şu şahıslardan oluşuyordu: Mehmet Çatal (Başkan), Ali Gürbüz (Başkan Yardımcısı), Süleyman Çulal (Sekreter), Mustafa Şambayatlı (Muhasip) ve Üyeler, Mehmet Özerdem, Hüseyin Candan, Mehmet Akman.[38] 28 Şubat'ta ise, Bursa'da partinin yayın organı *Yeşil Bursa* gazetesi yayınına başladı.[39]

1952 yılının Nisan ayında ise partinin Zile ve Tosya şubeleri açıldı.[40] Zile şubesinin kurucuları Galip Kurucu, Abdullah Ergüzel, Burhan Cahit İspir, İzzet Çakır, Sabri Işık, Sadık Yön, Kâzım Özcan, İsmet Türkaydın, Saadettin Özbiber ve Dursun Topçu idi.[41] Partinin Zonguldak'ın Ulus ilçesinde de şubesi bulunmaktaydı.[42] Ulus ilçesi Genel Merkez tarafından da en başarılı örgüt olarak görülüyordu. Ulus ilçe örgütünün kurucusu, eski belediye başkanı Nuri Gençtürk idi.[43]

İslâm Demokrat Partisi'nin hikayesi aslında Necib Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu Cemiyeti'ne kadar uzanmaktadır. Bu cemiyetin kendi kendini feshetmesinin ardından, Büyük Doğucular tarafından İslâm Demokrat Partisi kuruldu. Partinin tabanı geniş ölçüde Büyük Doğu Cemiyeti üyelerinden oluşmaktaydı. Parti aynı zamanda Türk Milliyetçiler Derneği, İlim Yayma Cemiyeti, Türkçüler Yardımlaşma Derneği gibi örgütlerle de ilişki içindeydi ve bu örgütler partinin tabanını oluşturuyorlardı. Bu dönem basınının yaygın iddiasına göre, partinin İran kaynaklı Fedâiyan-ı İslâm Cemiyeti ve Müslüman Kardeşler Örgütü ile de yakın ilişkileri mevcuttu. Bu konudaki şüpheler özellikle Ahmet Emin Yalman'a karşı düzenlenen suikast girişiminde yoğun şekilde dile getirilecektir. Ancak İslâm Demokrat Partisi'nin belkemiğini yukarıda da belirttiğim gibi Büyük Doğucular oluşturmaktaydı. Cevat Rifat Atilhan, Necib Fazıl Kısakürek ile çok yakın ilişkilere sahipti. Partinin yayın organlarında –İstanbul'da *Hür Adam* gazetesi, Samsun'da *Büyük Cihad* gazete-

İslâm Demokrat Partisi Beyannamesi*

27 Ağustos 1951 tarihinden beri vazife başında bulunan İslâm Demokrat Partisi'nin bu kısa müddet zarfında, Allah'ın yardımına ve aziz milletimizin teveccühüne dayanarak çok seri bir ilerleme kaydettiği emri vakidir.Programının fevkalade cazip ve ameli olması ve uzun senelerin acı tecrübe ve ihtiyaçlarından mülhem olması partimize bir hususiyet bahşeder.

Bundan mâdâ, istilâ ve istismarcıların yüz yirmi seneden beri memleketimizi talihin makûs yollarına sevketmek için vasıta kıldıkları bütün teşekkül ve hareketlerin tersine olarak yalnız millete dayanan, yalnız milletin maddî ve manevî sefaletine son vererek onun bütün manasile kurtuluşunu istihdaf eden bu parti, bütün yabancı, mürteci ve müslüman Türk düşmanı ideolojiler ve tesirlerden tamamen uzaktır.

Devri sabıkın zulüm ve itisaf ve yağmasile alakalı ve günahkâr hiçbir insan partimizin idare mekanizmasında yer almamıştır. Her biri hayal ve cidal sahnelerinde ömür tüketmiş, muvaffak olmuş, becerikli, namuslu ve pırlanta gibi temiz insanlardır. Bunların etrafında toplandıkları programda: "Komünizm ve farmasonluk gibi haddi zatında beynelmilel karakter taşıyan bütün gizli ve devirici kuvvetlerin faaliyetine kat'i surette ve şiddetle son verileceği ve millet malını çalanların müruru zaman tanımadan ellerinden mesruk malların geri alınıp mahkemelere sevkedilecekleri gibi sarih hükümler vardır.

Ege, Orta Anadolu, şark vilayetleri ve Karadeniz kıyılarında dâvâsına geniş makes bulan partimizin hepsinin Ticaniler gibi sakallılardan mürekkep olduğu ve lâyıklık aleyhine propaganda yapıldığı gibi gülünç yalanlar ve asaletsiz yazılar intişar etmiştir.

Programımızı okumak külfetine bile katlanmadan memleket afakını saran terakkiperver ve millî hareketlerimizin aslını tetkike dahi tenezzül etmeden bu âdi ve kaba görüşleri sayfalarına geçiren gazetelere millet huzurunda teessüfler ederim.

Bütün manasile müstakil olan ve kayıtsız şartsız bir hürriyet ve rafahı hedef tutan partimizin kurulmuş ve kurulmakta olan bütün şubelerinden ve arkadaşlarımdan şunu rica ederim:

Umumî riyaset divanı geceli gündüzlü faaliyet halindedir. Dosta, düşmana ve vatana ve kanunlara karşı olan vazifesini müdrik ve icabına mütevessildir.Sefil varlıklarını ve gayri meşru servetlerini devasını yüklendiğimiz milletin sefalet ve geriliğine medyum olan sinsi, mürteci ve milletlerarası teşekküllere karşı daima cesur, metin, mütevazi, vakur ve sabırlı olunuz.

Kanunlara son derece riayetkâr bulununuz. Fırsat kollayan, vak'a tasnii suretile, yalan ve iftira imalile meşhur olan düşmanlara karşı daima tetik bulunarak yapacağınız tek mukabele: saflarınızı sıklaştırmak, sayılarınızı çoğaltmak, aramızdaki kardeşlik ve tesanüt bağlarını sağlamlaştırmak ve her türlü adi ve alçak yalan ve iftiralara kulaklarımızı tıkamak... Böylece çok dikkatli ve vakur adımlarla geleceğimiz dikenler ve pusularla çevrili iki senelik yol bizi muvaffakiyet ve zafere götürür. Ve böylece millet sözde değil, hakikî bir demokrasi, istiklâl ve saadete kavuşur.

İslâm Demokrat Partisi
Umumî Reisi
Cevat Rifat Atilhan

* Bu beyanname, 29 Şubat 1952 tarihli **Büyük Cihad** gazetesinin 1. ve 4. sayfalarında yayınlanmıştır.

si, Bursa'da *Yeşil Bursa* gazetesi, İzmir'de *Büyük Dava* gazetesi ve haftalık *Vicdan Sesi* gazetesi– sürekli olarak Necib Fazıl Kısakürek'in ve 'Büyük Doğu' iddiasının propagandası yapılmaktaydı. Partinin İstanbul dışındaki örgütlenişinde de Büyük Doğucular başrolü oynadılar.

1952 yılının Mart ayına gelindiğinde ise –yani partinin kuruluşundan yaklaşık yedi ay sonra– İslâm Demokrat Partisi kapatıldı. 28 Şubat 1952'de İçişleri Bakanlığı Adalet Bakanlığı'na bir tezkere yazarak, din esasına göre bir parti kurulamayacağını belirterek, gerekli işlemlerin yapılmasını istedi.[44] Bu dönemde de İçişleri Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu idi. 29 Şubat'ta, partinin Bursa şubesi hakkında, dini siyasete alet etmek suretiyle propaganda mahiyetinde afişler astığı ve *Yeşil Bursa* gazetesi ile de aynı içerikte yayınlar yaptığı gerekçesiyle Cumhuriyet Savcılığı'nca soruşturma açıldı.[45] İddialardan bir tanesi de, göndere bayrak çekilirken dua okunmak istenmesiydi. Bursa örgütü buna izin verilmesi için vilâyete başvurmuş, ancak başvuru büyük tepkiler çekmiş ve reddedilmişti.[46] 3 Mart 1952'de, İDP, Cemiyetler Kanunu'nun 9. Maddesine aykırı olarak propaganda yaptığı gerekçesiyle Cemiyetler Kanunu'nun 33. Maddesi gereğince, İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'nın başvurusu ile Eminönü 2. Sulh Ceza Mahkemesi'nin 121 sayılı kararıyla, savcılık soruşturmasının sonuna kadar, merkez ve tüm şubeleri faaliyetten men edildi ve parti başkanı Cevat Rifat Atilhan ve onbeş kurucu üye hakkında soruşturma açıldı. Bu karar Emniyet Müdürlüğü'ne hemen bildirildi ve 1. Şube'ye bağlı polisler parti merkezini mühürlediler.[47] Ardından, Bursa, İzmir, Samsun ve Malatya şubelerinin kapatılması için, bu illerin Emniyet Müdürlükleri'ne emirler gönderildi.[48] 4 Mart'ta parti-

nın İstanbul'daki kurucularından dördü sorguya çekildi ve İstanbul Cumhuriyet Savcılığı tarafından diğer illerdeki parti üyelerinin sorguya çekilmeleri için mahalli savcılıklara emir gönderildi.[49] 5 Mart'ta, partinin kurucularından olan ve Bornova'da oturan Abdullah Naci Yeter, Güzelyalı'da oturan Mehmed Neşet Aslın ve Basmane'de oturan Mahmut Düşünür ile kardeşi Mehmed Reşad Düşünür İzmir Savcılığı'nca sorguya çekildiler. Partinin Ödemiş şubesi de kapatıldı.[50] 10 Mart'ta partinin Keçiborlu şubesi de kapatıldı ve kurucuları hakkında soruşturma açıldı.[51]

İslâm Demokrat Partisi kapatılma kararına 17 Mart'ta itiraz etti. Partinin avukatı Abdurrahman Şeref Lâç, Sulh Ceza Mahkemesinin verdiği bu kararın yanlış olduğunu, İDP'nin faaliyetlerinin engellenemeyeceğini, Cemiyetler Kanunu'nun, Türk Ceza Kanunu'nun, Medeni Kanun'un ve Ceza Muhakemeleri Usûlü Kanunu'nun hükümlerinin ışığında, bu kararın kaldırılması gerektiği yolunda itirazda bulundu.[52] Bu itiraz üzerine, Asliye 2. Ceza Mahkemesi, itirazı haklı bularak önceki kapatma kararını kaldırdı. Hâkim Reşit Namer'in kararı şöyleydi:

"İslâm Demokrat Partisi vekili Avukat Abdurrahman Şeref Lâç imzalı 17.3.1952 tarihli istida tetkik olundu;

İtirazlar varid olup, savcılığın talebi yerinde görülmediğinden mütalaanın reddiyle kanuna uygun bulunmayan Eminönü Sulh Ceza Yargıçlığı'nın yazılı kararının kaldırılmasına, evrakın 2. Sulh Ceza Mahkemesine iadesine 24.3.1952 tarihinde karar verildi."[53]

Bu kararın ardından, Savcılık, İDP'nin Medeni Kanun'un 71. Maddesine göre, partinin kapatılması için 7. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde yeni bir dava açtı ve Adalet

İslâm Demokrat Parti Hakkında Açılan Davanın Ehli Vukuf Raporu*

İstanbul Cumhuriyet Savcılığı tarafından İslâm Demokrat Partisi nami altında kurulmuş bulunan partinin, Cemiyetler Kanunu'nun muaddel 1 ve 9.ncu maddelerile 27.nci maddesi delâletile medenî kanununun 71.nci maddesi mucubince feshi hakkında açılmış dâvâda bazı noktaların bilirkişiler marifetile tesbitine ve bu hususların tetkiki için bilirkişi tayin edilmiş bulunmaklığımıza binaen, muhakeme kararı ve tarafların iddia ve müdafaalarile partinin feshi için sebep ve delil olarak gösterilen vesikaları ihtiva eden dâvâ dosyası incelendi. Mahkeme kararında bahis konusu olan ve tetkiki ile cevaplandırılması istenilen meselelerin halli hususunda bilhassa cemiyetler kanununun 96.ncı maddesile bu maddenin tadildan evvelki şekli, Medenî kanunun cemiyetler hakkındaki hükümleri, ceza kanununun 163.ncü maddesile beraber bu hükümlerin tatbikinde 1946 senesinden bugüne kadar diğer siyasi partilerin hareket tarzları karşısında teessüs etmiş olan idarî içtihad ve teamüllerin de göz önünde bulundurulması zaruri görüldü.

Mahkemece halli istenilen meseleler beş noktada toplanmış bulunmaktadır. Binaenaleyh, raporumuzun tanziminde de bu beş nokta birer birer tetkik edilerek cevaplandırılmış ve bundan sonra tahassül eden kanaatimiz de belirtilmiştir.

Mahkemece sorulan noktalar şunlardır:

1- Partide "İslâm" kelimesinin bulunmasile diğer partilerden dinen ayırıcı bir isim seçilmiş olmasını,

2- Partinin veya ve faaliyetini gösteren parti tüzüğünün birinci maddesinde yer alan partinin kutsî prensip ve akideleri ve milletin mukaddesatına olan bağlılığın her türlü müdahaleden korunacağı ve 3.ncü maddesinde milletin arzu ve temayüllerine uygun olmayan umde ve prensiplerin kaldırılacağı tabirlerinde mübhemiyet bulunup bulunmadığını,

3- Parti tüzüğünün diğer hükümlerini muhtevî maddelerinde bu partinin, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan cemiyetler kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair 4919 sayılı kanunun 9.ncu maddesinde tesbit ve menedilen hallere uygun ve gayesinin bu kanun hükümlerine aykırı vasıf ve mahiyette olup olmadığını,

4- Ve keza Cumhuriyet Savcılığı'nın istinad ettiği ve dosya arasında mevcut gazete ve vesaik münderecatına ve neşriyata göre faaliyetinin dini siyasete alet edecek kasıd ve mahiyette bulunup bulunmadığını,

5- Veya bu neşriyatın parti tüzüğünde tesbit edilen gayelere mutabakatı kabul edilmeyeceğini,

Bildiren dâvâcı Cumhuriyet Savcılığı dilekçesi ve dâvâlının da cevap lâyihası münderecatı nazara alınarak raporun tanziminden ibarettir.

1- Cemiyetler kanunu muaddel 9.ncu maddesinin C bendinde (aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan) ve E bendinde de (bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir ünvan taşıyan siyasî derneklerin) yasak olduğu tasrih edildiği halde B bendinde sadece (din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan) derneklerin yasak olduğu beyan edilmiş olmasına göre, bir derneğin isminde muayyen bir din ve mezhebe delalet eden bir adın veya ünvanın bulunması kanuna muhalefet teşkil etmez. Filhakika, kanunun hangi nevî ad ve ünvanların cemiyetlere izafe edilmeyeceğini serahaten zikretmesi, bunun dışında kalan ad veya ünvanların kullanılmasının veya bu ad ve ünvanlara dayanan

cemiyetlerin kurulmasının yasak olmadığını gösterir.Bir cemiyetin bir din veya mezhep adını taşıması, o din ve mezhep esaslarına dayanan bir dernek olduğunu göstermeye kâfi değildir. Meselâ, "İslâm Eserlerini Koruma Cemiyeti" gibi bir ünvanın kullanılması, bu cemiyetlerin din esaslarına müstenid olduğunu göstermiyeceği gibi "Katolik Sosyalist Partisi" gibi bir ünvan bu partinin hristiyanlık esaslarını telkin eden veya kuran, bu esaslara dayanan bir parti olduğunu da göstermeğe yetmez.

Ceza kanununun 163'üncü maddesinin 3'üncü fıkrası ise, (dinî efkâr ve hissiyata müstenid siyasî cemiyetler teşkil edilemez) dediğine göre, yalnız "İslâm" kelimesinin kullanılmış olması, bahis konusu olan partinin bu hükmede dahil bulunduğunu göstermeğe kâfi değildir. Çünkü yukarıda da zikredildiği gibi "Hristiyan Demokrat" veya "Katolik Sosyalist" gibi tâbirlerde bu partilerin hristiyanlık din ve tarikat esaslarına müstenid olmaktan ziyade, demokrat veya sosyalist esaslara göre kurulduklarına delâlet eder.

Bir derneğin din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanmış addedilebilmesi için, bunun gayelerinde ve fonksiyonunda o din, mezhep veya tarikatın (Mimsek) (Rite) ayin ve inanışlariyle meratip ve disiplinin de ağırlık merkezi teşkil etmesi lâzım gelir.

2- Partinin gaye ve faaliyetini gösteren parti tüzüğünün birinci maddesinde yer alan (partinin kutsî prensip ve akideleri ve milletin mukaddesatına olan bağlılığının her türlü müdahaleden korunacağı) ve üçüncü maddesinde (milletin arzu ve temayüllerine uymayan umde ve prensiplerin kaldırılacağı) tabirlerinde mübhemiyet bulunup bulunmadığı, bir taraftan tüzüğü heyeti umumiyesinin tetkikinde diğer taraftan da partinin faaliyet tarzının tetkiki mahkemece kararlaştırılan neşriyatın incelenmesinden anlaşılacağı cihetle bu esaslara göre yaptığımız tetkikât sonunda mezkûr tabirlerde mübhemiyet bulunduğu neticesine varılamamış ve bu iki maddenin partinin din, mezhep ve tarikat esaslarına dayandığı veya ceza kanununun 163.ncü maddesinin üçüncü fıkrasında zikredildiği gibi, dini efkâr ve hissiyata istinad ettiği anlaşılmamıştır.

Partinin ana tüzüğünün yukarıda sözü geçen maddelerinde beliren gayelerin, anayasanın ikinci maddesinde tesbit edilmiş olan umdelere aykırı olduğunda şüphe yoksa da, 5 Haziran 1946 tarih ve 4919 sayılı kanunla cemiyetler kanununun 9.ncu maddesinin B bendinde evvelce mevcut (teşkilatı esasiye kanununun ikinci maddesinde yazılı devlet rejimime aykırı maksat ve gaye güden) cemiyetler teşkilinin yasak olduğuna dair hükmün ilga edilmiş bulunması, dâvâlı partinin anayasaya muhalif bir gaye takip etmesinin cemiyetler kanununun 9.ncu maddesine mugayir bir hareket teşkil etmediğini göstermektedir.

Nitekim, Büyük Millet Meclisi İçişleri Komisyonu'nun 31.6.1946 tarih 31 no.lu raporunda cemiyetler kanununun eski 9.ncu maddesinin B bendinin kaldırılmasından bahsedilirken (ancak evvelce mevcut olan bu hükmün tasarıdan çıkarılmasını dahi liberal bir sisteme doğru bir adım olarak telâkki etmekteyiz) denilmek suretiyle bu nokta açıklandırılmış bulunmaktadır. Her ne kadar mezkûr **rapor** ceza kanununun suç tehdidi altına koyduğu gayelerle cemiyet kurulamayacağını açıklamış ise de aşağıda tafsilâtiyle izah edildiği veçhile, dâvâlı partinin gerek tüzüğünde belirtilen gayelerin ve gerekse faaliyet tarzının ceza kanununun 163.ncü maddesindeki suçun şumulü dışında kaldığı görülmektedir. (Büyük Millet Meclisi zabıt ceridesi dönem: 7, cilt 24, s. sayısı 152, sahife 5)

3- Parti tüzüğünün diğer hükümleri arasında partinin (din, mezhep ve tarikat esaslarına dayandığını) veyahut (dini efkâr ve hissiyata müstenid cemiyetler)den bulunduğunu gösteren bir hüküm yoktur. Gerçi, parti tüzüğünün sadece 14.ncü maddesinde (... içinden ilâveler, hurafeler, Yahudi uydurmaları çıkarılmış müslümanlığın bütün ulvî ve ahlâkî esasları)nın mekteplerde okutulacağından bahsedilmek suretile dinî terbiyeye bir yer verilmekte ise de, bu ibareler de partinin din ve tarikat esaslarına veya dinî efkâr ve hissiyata dayandığını göstermeye kâfi değildir.

Bu kabilden propaganda, vaad ve telkinler diğer siyasi partiler tarafından da yapılmakta olduğu gibi, idarî tatbikat ve teamüllerce de caiz görülmektedir. Nitekim Denizli'de teşkil edilen (Kur'an okuma ve ahkâmını belleme öğrencilerine yardım derneği) adlı ve gayesi din bilgisi öğrenmek hafız, müezzin, imam ve hatip ve vaiz olmak isteyen bilumum öğrencilerin okumaları ve yatmaları için lazım olan binaları tedarik etmek, okutacak öğretmenler bulmak ve ücretlerini vermek, okul binalarını döşeme ve aydınlatma ve ısıtma ve sair ihtiyaçlarını sağlamak, öğrencilerden muhtaç olanlarını yedirmek, giydirmek, kitap, defter, kalem gibi eşyalarını vermek, hastalanırsa tedavi ettirmek... v.s.'den ibaret olan bir derneğin, İçişleri Bakanlığı'nın 7.2.1952 tarihli ve 8193-175 sayılı teskeresi üzerine Danıştay ikinci dairesi tarafından (Derneğin ana tüzüğünde ve yukarda gösterilen maksatlar üzerindeki çalışmalarının umumun faydasına yarayan sonuçlar doğuracağı kanaatine varılmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı müşavere ve dini eserler inceleme kurulunun 25.8.1951 tarihli ve 365 sayılı yazısı ile Denizli Valiliği'nin 29.8.1951 tarih ve 1929 sayılı yazısında da aynı şekilde mütalâa dermeyan edilmiş olmasına binaen, adı geçen derneğin kamu faydasına çalışan derneklerden sayılmasına 15.2.1952 tarihinde oybirliği ile karar verilmiş) ve bu kararın Danıştay Genel Kurulu'nun 52-49 karar numarasile tasdik edilmiştir.

4- Dosyada mevcut olup tetkik etmiş olduğumuz gazete ve vesikalarda münderiç yazıların, partinin organlarından sadır olup olmamasının partinin mesuliyetini tesbit bakımından hukukî bir ehemmiyeti olduğu şüphesizdir.

A) Bu neşriyattan parti organlarından oldukları anlaşılmayanların yazıları,

a) Samsun'da çıkan Büyük Cihad gazetesinin 1 Şubat 1952 tarihli nüshasının ikinci sahifesinin ikinci sütununda parti kurucusu ve başkanı Cevat Rifat Atilhan'ın yazısını müteakip olarak (... partimizin fikirlerini büyük

samimiyet ve fedakârlıkla yayan "Büyük Cihad" gazetesini yaşatınız, abone olunuz) ibareleri işbu gazetede partinin fikirlerinin neşredildiğine delâlet ederse de yazının hiçbir imzayı ihtiva etmemesi, kimin tarafından yazıldığının anlaşılmasına mâni olduğu gibi, gazetenin bütün münderecatının da partiye atfedilemeyeceğini ve yalnız partinin selâhiyetli organlarının imzalarını taşıyan yazıların partiye atfedilebileceğini göstermekte ve binaenaleyh gazetenin bütün yazılarının partinin fikir ve kanaati şeklinde telâkkî ve partinin hükmî şahsiyetine atfedilmesine hukuken imkân bırakmamaktadır.

b) Büyük Cihad gazetesinin 8 Şubat 1952 tarih ve 48 sayı nüshasında, mevcut tezatlar kalkmadıkça başlıklı, Tevfik Furtun imzalı yazı okundu. Bu makalede din ve ahlâkın birbirinden ayrılamayacağı müdafaa edilmekte olup esasen cemiyetin hükmî şahsiyetine de izafeşine de imkân görülememiştir.

c) Yine Büyük Cihad gazetesinin 1 Ocak 1952 tarih ve 43 sayılı nüshasındaki (Refah ve saadet güneşi Kur'an'ı ele almakla doğacaktır) başlıklı yazı parti kurucularından ve organlarından olduğu anlaşılmayan Tevfik Furtun imzasını taşıdığı gibi, bu yazı da partinin cemiyetler kanununa muhalif bir teşekkül olduğunu gösterecek mahiyette görülmemiştir.

d) 11 Ocak 1952 tarihli nüshadaki Rahmi Oğuz imzalı "Yol görünür" başlıklı şiir de yine bir parti organı tarafından yazılmış olmadığı gibi, cemiyetler kanununa muhalif bir hareket de teşkil etmemektedir.

e) 1 Şubat 1952 tarihli nüshadaki Bediüzzaman Said'i Nursi imzalı ve (Nurlu vatandaşlara mektup) başlıklı makale, yine parti organlarına ait bir yazı olmadığı gibi, münderecatı itibariyle bu zatın sadece kendini müdafaa ve methetmesinden ve evvelce yazmış olduğu Risalei Nur adlı kitabından naklettiği bazı parçalardan ibaret olup, bunun da cemiyetler kanununun hükümlerile bir alâkası görülememiştir.

f) Aynı nüshada Mustafa Özman imzası ile çıkan "Müslümanlık" başlıklı yazı da parti organlarına ait olmadığı gibi, muhteviyatı itibarile de emsaline her gün ve her yerde rastlanmakta olan ahlâkî bir mevzudan ibaret bulunmaktadır ve binaenaleyh bunun da cemiyetler kanunu hükümlerile bir alâkası görülememiştir.

g) 15 Şubat 1952 tarihli nüshada "İslam Demokratım Ben" başlıklı (parti müminle doludur, müminler birleşelim) mısralarını ihtiva eden şiirin de parti organlarile ve cemiyetler kanunu hükümleri ile bir alakası görülememiştir.

B) Partinin kurucusu ve başkanı olması itibariyle organlardan biri sayılması gereken C. Rifat Atilhan'ın yazılarına gelince:

a) Yine Büyük Cihad gazetesinin 25 Aralık 1951 tarihli nüshasında (İslâm Demokrasisinin Büyük Rolü) başlıklı yazıda (Din, iman, mukaddesat düşmanı, gizli ve devirici kuvvetlerin vücutlarını bir hamlede ortadan kaldırmak suretile millî iradenin ve milletin isteklerini gerçekleştirmektir) cümlelerini ihtiva eden yazı tetkik edildi, muayyen bir zümreye karşı tevcih edilmiş siyasi tenkid ve hücumları ihtiva ettiği ve heyeti umumiyesi itibariyle yukarıda gösterilen ibarelerin ve komünizm ve farmasonluk aleyhine birtakım fikirleri ihtiva ettiği, bunlarınsa esasen kanunen menedilmiş veyahut Büyük Millet Meclisi kararlarile gayrımeşru sayılmış teşekküllerden ibaret olmaları itibarile bu yazının, cemiyetin hükmî şahsiyeti bakımından kanunun men ettiği neviden bir hareket olduğuna kanaat hasıl olamamıştır.

b) Yine Büyük Cihad gazetesinin Ocak 1952 tarihli nüshasında "Dağınık Olmanın ve Teşkilâtsızlığın Cezasını Çekiyoruz" başlıklı yazıda da dini siyasete alet eden bir mahiyet görülememiştir. Bu yazı daha ziyade halkı teşkilâtlı, devamlı ve verimli bir surette çalışmaya davet eder mahiyette görülmüştür.

c) Büyük Cihad gazetesinin 15 Şubat 1952 tarihli nüshasındaki "Zafer ve Kurtuluş Yollarında" başlıklı yazısında da alelâde siyasi bir propaganda hududunu aşan dini siyasete âlet edecek ve kanunun yasak hükümlerine aykırı düşecek bir mahiyet görülmemiştir.

d) Savcının lâyihasında 18 Şubat olarak gösterilmiş ise de, hakikatta 19 Ocak 1952 tarihini taşıyan Büyük Cihad gazetesindeki "İslâm Demokrat Partisi Başkanlığı'nın Tamimi" yazısında da yine dini âlet eden ve kanunun yasak hükümlerine aykırılık teşkil eyleyen bir mahiyet görülmemiştir.

e) 25 Ocak 1952 tarihli Büyük Cihad gazetesinin nüshasındaki "İslâm Demokrat Partisi'nin Vazife ve Mesuliyeti" ünvanlı yazı ile, partinin gayesini, "Yüksek milleti kendi malının sahibi yapmak ve onu madde ve mânâ ölçülerile son derece zengin etmekten ibaret" olduğu şeklinde belirtilmektedir. Bu yazıda din, mezhep esaslarına veya dini efkâr ve hissiyatı tahrike dayanan bir cihet görülememektedir. Ancak yazı Siyonizme ve masonluğa hücumu tazammun etmekte ise de, yukarıda arzedildiği gibi bunda kanuna mugayir bir hareket mevcut değildir.

C) Yukarıda A ve B bendlerinde tetkik ettiğimiz iki nevi yazıdan maada:

a) Savcılığın iddiasında Büyük Cihad gazetesinin başında "Müslüman Türklerin haftalık Siyasi Müstakil Gazetesi" tabirine de istinad edilmekte ise de, yukarıda işaret edildiği vechile, işbu gazetenin partinin organları tarafından neşredilen bir gazete olduğu anlaşılmadığı gibi, müstakil gazete olduğunun tasrih edilmesi de münhasıran naşırı efkârı olmadığı ve yazılarının kaffesinin bulunmadığı neticesine varılmıştır.

b) "Yeşil Bursa" gazetesinin ilânına gelince, bu ilânın şekline ait dosyada bile vesikaya rastlanmamış ise de, ilânı yapan zatın kurucu olmakla beraber, partinin bir organı olmaması veya böyle bir organı temsil etmemesi itibarile, hareketinin parti hükmî şahsiyetine izafesine hukuken imkân bulunamaması tabiidir.

c) Bursa şubesinin açılması sırasında sancak çekilmek ve dua okunmak üzere müsaade talep edilmesi tahakkuk etmiş bir hareket olmadığı gibi, partinin hükmî şahsiyetine izafesi kabil ve dini siyasete alet edecek bir mahiyet arzedemeyeceği kanaatine varılmıştır.

d) Dosya meyanında mevcut biri İslâm Demokrat Partisi Keçiborlu Başkanı Mehmet Çatal'ın 15 Ocak 1952 tarihli ve diğeri Mehmet Pâk imzalı 20 Kanunisani, "Ocak", 1952 tarihli

mektuplar organlardan sadır olmadığı gibi, muhteviyatları da şahsî görüş ve temennilerden ibaret görülmüş ve bundan dolayı partinin hükmî şahsiyetin izafesine mümkün olmadığı kanaatine varılmıştır. İzah edilen mucip sebeplerden dolayı, işbu neşriyattan parti tüzüğünde tesbit edilen hususlara mutabakatsızlık görülmemiştir.

Hülâsa:

Yukarıda tafsilen arzedilen sebeplerden dolayı:

1- Partinin İslâm ünvanını taşımasında ve parti tüzüğünün ihtiva ettiği hükümlerde kanuna mugayir bir cihet görülmediği ve bundan dolayı partinin medenî kanunun 45.nci maddesinin Z fıkrası mucibince, iptidaen şahsiyet iktisap etmemiş sayılmasına imkân olmadığı,

2- Büyük Cihad gazetesinde gerek parti organlarına aid olmayan yazıların, gerekse parti başkanının imzasını taşıyan yazıların cemiyetler kanununun ve ceza kanununun 163.ncü maddesine muhalif sayılamayacağı,

3- Bir fiil ve hareketin hükmî şahsa izafe edilebilmesi için organlarından sadır olması ve bunların selâhiyetleri dairesine giren hususattan bulunması, aynı zamanda mevzu itibarile de hükmi şahsın mesuliyetini mucip olabilecek bir mahiyet arzetmesi icabettiği halde, tetkik ettiğimiz noktaların bu şartları haiz bulunmadığına kanaat hasıl olduğunu ve binaenaleyh medenî kanunun 71.nci maddesinin hadisemiz tatbiki kâbil olup olmadığının tetkikine de mahal kalmadığını mübeyyin işbu rapor ittifakla tanzim ve İstanbul Asliye Yedinci Hukuk Hakimliği yüksek makamına takdim kılındı.

İstanbul Üniversitesi İdare Hukuku Ord. Profesörü Dr. Sıddık Sami Onar

İstanbul Üniversitesi Medenî Hukuk Ord. Profesörü Dr. Kemalettin Birsen

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Profesörü Hilmi Ziya Ülken

* Bu rapor, **Büyük Cihad** gazetesinde, 25 Temmuz, 1, 8, 15 ve 22 Ağustos, 5 ve 12 Eylül 1952 tarihlerinde yayınlanmıştır.

Bakanlığı'na müracaatta bulundu.[54] Açılan ikinci davaya 27 Mart'ta başlandı ve tarafların isteği ile dava 17 Nisan'a ertelendi. 17 Nisan'da söz alan savcı, delil olarak partinin Ödemiş şubesi kurucusu Hamid Pâk ile Keçiborlu şubesi kurucusu Mehmet Çatal'ın parti başkanlığına yazdıkları iki mektubu hâkimler heyetine sundu. Bu mektuplardan birisi şöyleydi:

"İslâm Demokrat Partisi'nin kurulmasını sevinçle karşıladık. Bize bir mühür, bir de zimmet defteri gönderin. Biz de size partililerin resimlerini gönderelim. Siz de onları bir gazetede neşredin ve bize hangi gazetenin partimiz gazetesi olduğunu bildirin.

Müslümanları, siyonist ve masonlardan koruyacak olan partimizin kuruluşuna çok sevindik. Allah muvaffak eylesin kardeşim."[55]

Bu arada, partinin avukatı Abdurrahman Şeref Lâç, Başbakan'a ve Adalet Bakanı'na uğradıkları haksızlığı bildiren aşağıdaki telgrafı çekti:

"Müvekkilim İslâm Demokrat Partisi faaliyetinin durdurulmasına ve mallarının muhafaza altına alınmasına dair olan sulh hakimi kararı, asliye hakiminin kat'i olan kaldırma kararına rağmen, İstanbul Cumhuriyet Savcılığı partiye, mallarına ve evrakına vazetmiş bulunduğu mühürleri kaldırmamış olup, partiyi kanun hilafına faaliyetten mahrum bırakmakta devam etmektedir. Vaki talep üzerine İstanbul Cumhuriyet Savcılığı yazılı emir yoluna gidildiğini, ancak dosya bakanlıktan geldikten sonra muktazasının takdir edileceğini istidadımıza cevaben bildirmişti.

Bu cevap savcılığın 24 Mart 1952 tarihinden beri mühürleri kaldırmamaktaki ısrarı, anayasa, ceza kanununun, ceza usûlü kanununun, medeni kanunla kabulü telif değildir, hukuk devletinin, hukuk hükümetinin adaleti temsil eden makamınızdan kanun hükümlerinin derhal yerine getirilmesini istiyoruz. Savcılıklar ceza usûlünün 343'üncü maddesine dayanarak, asliye hakiminin kat'i kararını infazdan imtina edemezler. Halbukî bir aydan beri fiilen devam eden bu imtina, üç türlü suç husule getirmiştir.

1- İhkaki haktan imtina,

2- Siyasi hakları kullanmaktan men etmek,

3- Hürriyetten mahrum etmek.

Bir aydan beri asliye hakiminin kat'i vecibül infaz gayri kabili imtina hükmüne rağmen, mühürlerin kaldırılmamasında ısrar edilmesi, ceza kanununun 174'üncü maddesinin ikinci fıkrasına göre memuriyet nüfuzunu suiistimal suretiyle siyasi hakları kullanmaktan men etmek suçudur. Yine ceza kanununun 179'uncu maddesine göre, şahsi hürriyetten mahrum etme suçudur. Zira hükmü şahıs, medeni kanunun 46'ncı maddesine göre, tıpkı bir hakiki şahıs gibi anayasanın bahsettiği hürriyet hakkına aynen haizdir.

Arzettiğim sarih kanunsuzluk karşısında icabatı kanuniyenin ifasiyle İslâm Demokrat Partisi'ni ve şubelerine vazedilmiş mühürlerin derhal fekkedilmesi için gerekli emrin verilmesini hak, adalet ve kanun namına ve bilvekâle talep ederim.

Avukat Abdurrahman Şeref Lâç

İslâm Demokrat Parti Umumi Vekili"[56]

28 Nisan'da ise, İslâm Demokrat Partisi'nin kapatılması davası 7. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde yeniden görüşülmeye başlandı ve dava 8 Mayıs'a ertelendi.[57] 8 Mayıs'taki duruşmada, Savcı parti Genel Başkanı Cevat Rifat Atilhan ile avukat Abdurrahman Şeref Lâç ve tüm kurucu üyeler hazır bulundular. Abdullah Şeref Lâç, "reddi hakim" talebinde bulundu. Mahkeme, gerekli kararı almak üzere, bilirkişiye verilmesi için, dosyanın Savcılığa iadesine ka-

rar verdi.[58] İstanbul Üniversitesi Hukuk Profesörleri, Ordinaryüs Profesör Sıddık Sami Onar ve Ordinaryüs Profesör Kemaleddin Birsen ile yine İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Profesörü Hilmi Ziya Ülken'den oluşan bilirkişi heyeti, Savcılığın iddiasının asılsız olduğuna, 71. Maddenin kapsamına girmediğine dair raporu oybirliği ile Mahkemeye Temmuz 1952'de sundu. Raporun iyice incelenmesi için Savcılığın isteği üzerine duruşma 17 Temmuz'a ertelendi.[59] Bu arada, daha önce kapatılan partinin Keçiborlu şubesi de Hakim Sıtkı Özalp başkanlığındaki yerel mahkemenin kararı ile yeniden açıldı.[60] 15 Temmuz'da Savcı rapor hakkındaki görüşlerini açıkladı. Mahkeme 7 Kasım 1952 tarihinde partinin kapatılmasına karar verdi.[61]

Partinin başkanı Cevat Rifat Atilhan, partinin kapatılmasının ardından, daha önce ayrıldığı Türk Muhafazakâr Partisi'nin 1952 yılı Genel Merkez İdare Kurulu üyesi olarak karşımıza çıkıyor.[62]

İslâm Demokrat Partisi, kapatılmasına rağmen, 1952 yılının Kasım ve Aralık ayları boyunca konuşulmaya ve soruşturulmaya devam etti. 22 Kasım'da Ahmet Emin Yalman'a yapılan suikast girişiminin ardında İslâm Demokrat Partisi ve Büyük Doğu Cemiyeti yer alıyordu. Malatya'da gerçekleşen eylemin ardından tüm yurtta bir İslâm Demokrat ve Büyük Doğucu avı başladı. Aralarında partinin kurucu üyeleri ve Genel Başkanı da bulunan yüzlerce partili sorguya çekildi ve arandı. Suikast girişiminde bulunanlar İDP ve Büyük Doğu Cemiyeti üyeleriydiler. Örneğin suikastin en önemli faillerinden Şerif Dursun, partinin 36 numaralı üyesiydi ve Malatya Şubesinin kurucularındandı.[63] Ahmet Emin Yalman'a yapılan suikast olayı ayrıca araştırılması gereken bir konu olduğu için burada değinmiyoruz.

NOTLAR

1 **Hür Adam,** 28 Mart 1952, s. 1.

2 **Vatan,** 29 Şubat 1952, s. 5.

3 **Büyük Cihad,** 26 Ekim 1951, s. 3.

4 **Hür Adam,** 14 Eylül 1951, s. 2, **Büyük Cihad,** 28 Eylül 1951, ss. 2, 4.

5 T.Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952** (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952), s. 743.

6 **İslâm Demokrat Partisi Esas Programı** (İzmir: Teknik Basımevi, 1952), ss. 15-16.

7 Tunaya, age, s. 742.

8 **Büyük Cihad,** "Cevat Rifat Atılhan Kimdir?", 7 Eyül 1951, s. 4.

9 **Büyük Cihad,** "Cevat Rifat Atilhan Kimdir?", 14 Eylü 1951, ss. 3-4.

10 A.E. Yalman, **Turkey in My Time** (University of Oklahoma Press, 1956), s. 250.

11 **Vatan,** 29 Şubat 1952, s. 5.

12 Tunaya, age, s. 736.

13 **İslâm Demokrat Partisi Esas Programı,** s. 2.

14 C. R. Atilhan, "Dağınık Olmanın ve Teşkilâtsızlığın Cezasını Çekiyoruz", **Büyük Cihad,** 4 Ocak 1952, ss. 1-2. Bu yazı daha sonra, partinin kapatılması davasında, savcılık tarafından delil olarak sunulmuş, fakat bilirkişi heyeti, yazıyı suç olarak görmemişti.

15 agy, s. 2.

16 Partinin yayın organı niteliğindeki **Büyük Cihad** gazetesinde, 7, 14, 21 ve 28 Eylül 1951 tarihlerinde yayınlanan parti nizamnâmesi ve 4, 7, 11 ve 14 Eylül tarihlerinde **Hür Adam** gazetesinde yayınlanan parti nizamnâmesi, kırkiki maddeden oluşmaktadır.

17 agy, s. 2.

18 **Büyük Cihad,** 25 Ocak 1952, s. 1.

19 Partinin yayınlanan ilk programından;

Madde 41.

Partinin kendi kendini feshedebilmesi için umumî kongre azalarının en az üçte ikisinin hazır bulunması şarttır. Ekseriyet hasıl olmazsa, en az beş gün sonra toplanacak olan ikinci içtimaa iştirak edecek umumî kongre azasının üçte ikisinin reyi lazımdır. Fesih hakkındaki içtimada hükümet komiserinin de bulunması şarttır. Fesih hakkında umumî kongrede verilecek olan karar mahallin en büyük mülkiye amiri veya İçişleri Bakanlığı'nca tasdik edilecektir. Bu tasdikten sonra parti merkez ve şubelerinde birer tasfiye heyeti teşkil edilecek, mevcut mal, nakte tahvil edilerek, bütün borçlar ödendikten sonra, geri kalan para Kızılay Cemiyeti'ne verilmek üzere Dahiliye Vekâleti'ne gönderilecektir.

20 İlk programın 33. Maddesinin C bendi:

C) Milletvekili seçimlerini hazırlamak.

21 **Büyük Cihad,** 9 Kasım 1951, s. 2.

22 Tunaya, age, s. 743.

23 **Büyük Cihad** 26 Ekim 1951, s. 1.

24 **Malatya Postası,** 26 Kasım 1952, s. 2.

25 **Büyük Cihad,** 26 Ekim 1951, s. 3.

26 **Büyük Cihad,** 16 Kasım 1951, s. 1.

27 **Büyük Cihad,** 23 Kasım 1951, s. 1.

28 **Hür Adam,** 25 Ocak 1952, s. 1.

29 **Büyük Cihad,** 23 Kasım 1951, s. 1.

30 Ödemiş şubesinin kurucusu olarak belirtilen Mehmet Pâk, 18 Nisan 1952 tarihli **Cumhuriyet** gazetesinde, Muhammed Hamid Pâk olarak geçmektedir.

31 **Hür Adam,** 8 Şubat 1952, s. 2.

32 **Büyük Cihad,** 23 Kasım 1951, s. 1.

33 **Büyük Cihad,** 8 Şubat 1952, s. 1.

34 **Büyük Cihad,** 28 Aralık 1951, s. 1.

35 **Büyük Cihad,** 25 Ocak 1952, s. 1.

36 **Büyük Cihad,** 25 Ocak 1952, s. 1.

37 "İslâm Demokrat Partisi Başkanlığı'nın Şubelere Tamimi", **Büyük Cihad,** 18 Ocak 1952, s. 3.

38 **Büyük Cihad,** 18 Ocak 1952, ss. 1-2.

39 **Büyük Cihad,** 29 Şubat 1952, s. 1.

40 **Hür Adam,** 8 Nisan 1952, s. 3.

41 **Büyük Cihad,** 8 Şubat 1952, s. 1.

42 **Vatan,** 29 Şubat 1952, s. 3.

43 **Büyük Cihad,** 25 Ocak 1952, s. 1.

44 **Vatan,** 29 Şubat 1952, s. 1.

45 **Vatan,** 1 Mart 1952, s. 7.

46 **Büyük Cihad,** 1 Şubat 1952, s. 1.

47 **Vatan,** 4 Mart 1952, s. 1, **Cumhuriyet,** 4 Mart 1952, s. 1, **Hür Adam,** 28 Mart 1952, s. 1.

48 **Cumhuriyet,** 4 Mart 1952, s. 1.

49 **Cumhuriyet,** 5 Mart 1952, s. 1.

50 **Cumhuriyet,** 6 Mart 1952, s. 3.

51 **Cumhuriyet,** 11 Mart 1952, s. 3.

52 **Hür Adam,** 28 Mart 1952, s. 4.

53 **Hür Adam,** 28 Mart 1952, s. 4.

54 **Cumhuriyet,** 27 Mart 1952, s. 1.

55 **Cumhuriyet,** 18 Nisan 1952, s. 1.

56 **Büyük Cihad,** 25 Nisan 1952, ss. 1-2.

57 **Cumhuriyet,** 29 Nisan 1952, s. 2.

58 **Büyük Cihad,** 6 Haziran 1952, s. 2.

59 **Büyük Cihad,** 11 Temmuz 1952, ss. 1-2.

60 **Büyük Cihad,** 11 Temmuz 1952, s. 2.

61 **Cumhuriyet,** 27 Kasım 1952, s. 2.

62 Tunaya, age, s. 710.

63 **Cumhuriyet,** 25 Kasım 1952, s. 5.

VIII. Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi (1894)

Kongre Üyelerinin İstanbul Gezisi

NURAN YILDIRIM - SUZAN BOZKURT

Türkçeye; "Hıfzıssıhha ve İlm-i Ahval-i Ümem", "Hıfzıssıhha ve İlm-i Tarih-i Beşer" adlarıyla çevrilen Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongrelerinin ilki 1876 yılında Brüksel'de toplanmış, bunu Paris, Torino (1880) ve daha sonra da Cenevre'de düzenlenenler izlemiştir. Halk sağlığına yakın ilgi duyan II. Abdülhamid, Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongrelerine özel bir önem vererek 21-27 Ağustos 1884 tarihlerinde Lahey'de düzenlenen V. kongreye Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi delegesi olarak Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne muallimlerinden Zoeros Bey'i göndermiştir. Zoeros Bey, 23 Ağustos 1884'de yapılan 3. seksiyona 2. konuşmacı olarak katılmış ve okullarda jimnastiğin mecburi olmasını ve kongrenin bunu dikkate alıp bir karara bağlamasını önermiştir.[1]

26 Eylül 1887 tarihinde Viyana'da düzenlenen VI. kongreye Osmanlı İmparatorluğu adına Bonkowski Bey, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'yi temsilen de üyelerden C.Stékulis katılmışlardır. Bu kongrede karantina meselesi ele alınmıştır. Stékulis'in, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin çalışmaları hakkında verdiği bilgiler özellikle epidemiyoloji üzerinde çalışanların ilgisini çekmiştir.[2] Kongre kapanmadan önce Uluslararası Daimi Komite toplanarak 1889 yılında Paris'te yapılacak Uluslararası Sergi nedeniyle bir hijyen kongresi yapılmasına ve bundan sonraki Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi'nin de 1891 yılında Londra'da olmasına karar vermişlerdir.[3] 4-11 Ağustos 1889 tarihlerinde Paris'te yapılan bu kongreye İstanbul'dan Bonkowski Bey[4] ile Fransız Hastanesi hekimi Dr. J.Mahé ile Dr. Euthyboule'ün, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne adına katılmaları kararlaştırılmıştır. Dr. Mahé, 5 Ağustos'taki 5. Seksiyonda hıyarcıklı veba (peste bubonique) hakkında bir konuşma yapmış ve vebanın görüldüğü kentlerin terkedilerek vebalı kişilerin evleri ile eşyalarının yakılmasını önermiştir. Dr. Mahé'nin bu önerileri kongre tarafından benimsenmiştir.[5]

10-17 Ağustos 1891'de Londra'da düzenlenen Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi de kaynaklarda VII. kongre olarak geçmektedir.[6] Galler Prensi'nin başkanlığı altında toplanan Londra'daki kongrenin duyurusu, Şubat 1891 tarihinde, Organizasyon Komitesi Başkanı Douglas Galton ve Şeref Sekreterleri W.H. Corfield ile J.V. Pone imzalı bir yazı ile Londra Sefirimiz Rüstem Paşa'ya gönderilmiştir. Bu yazıyla, Londra'da düzenlenecek olan VII. Kongre'ye Osmanlı İmparatorluğu'nun delege göndermesi ve bu duyurunun İmparatorlukta bulunan bilim cemiyetlerine de iletilmesi istenmiştir. Ayrıca kongrenin uluslararası daimi komitesinin üyeleri ile Viyana'daki kongreye katılan ülkelerin ve o tarihe kadar katılacağını bildirenlerin bir listesi de ekli olarak gönderilmiştir. Kongrenin amacı şu esaslarda toplanmıştır:

1- Halkın dikkatini hijyen ve demografideki ilerlemelere çekmek.

2- Çeşitli milletler ve toplumsal sınıflardaki hayat şartları ile ilgili çalışmaları istatistiklerle belirlemek (demografi).

Bu yazı, 20-22 Eylül 1993 tarihlerinde düzenlenen III. Türk Tıp Tarihi Kongresi'ne sunulan bildiri esas alınarak hazırlanmıştır.

Doç. Dr. Nuran Yıldırım İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesidir.

Suzan Bozkurt İstanbul Tıp Fakültesi Dahili Tıp Bilimleri Bölümü öğretim üyesidir.

3- Halk sağlığı ile doğrudan ilgilenenlerin bu konularda yapılan tartışmalarla ufuklarını genişletmek.

4- Hükûmetler, belediyeler, kamu yararına çalışan kurumlar, üniversiteler, fakülteler, okullar, cemiyetler ve bütün diğer meslek kuruluşlarının delege yollayarak kongre çalışmalarına katılmalarını sağlamak.

Rüstem Paşa, organizasyon komitesinin duyurusunu, 4 Şubat 1891 tarihli bir yazı ile Said Paşa'ya göndermiştir. Hariciye Nâzırı durumu Tıbbiye Nezâreti'ne bildirerek görüş istemiştir. Tıbbiye Nâzırı Said Paşa Londra'ya Tıbbiye'nin fenn-i menâfi'ü'l-a'zâ (fizyoloji) Muallimi Kaymakam Şakir Bey'in, Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ ise 26 Mart 1891 tarihli mazbatası ile Mirlıva Feyzi Paşa'nın gönderilmesini teklif etmiştir. Fakat, II. Abdülhamit, Feyzi Paşa'nın okuldan ayrılmasını uygun bulmadığından bu kongrede Osmanlı İmparatorluğu'nu ehliyet ve dirayeti kabul edilmiş olan Dr. Miralay Naim Bey'in temsil etmesine karar vermiştir.[7] Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Emraz-ı Hariciye (Cerrahi hastalıklar) Muallimi Naim Bey'den başka İstanbul'dan Hollanda Sefareti Doktoru C.Stékulis de Hollanda Devleti Delegesi olarak Londra'ya gitmiştir.[8]

Bu kongrede, salgın hastalıkların önlenmesi için kullanılan vasıtalar hakkında tartışılmış ve özellikle karantinalar üzerinde çok durulmuştur. Ancak uluslararası ticari ve endüstriyel ilişkiler ve halk sağlığı açısından çok önemli olan ve güncelliğini koruyan karantinalar konusunda bir fikir birliğine varılamamıştır. İstanbul'dan kongreye katılan Dr. Stékulis bu tartışmalar sırasında söz alarak Türkiye'deki sağlık tedbirleri, tahaffuzhaneler ve bilhassa Kamaran Tahaffuzhanesi'nin yenilenmesi için Avrupa Devletlerinin ve özellikle İngiltere'nin müdahalesini istemiştir.[9] Bu gelişmeleri Avrupa basınından izleyen Zoeros Paşa Stékulis'in bu önerisi hakkında, 15 Ağustos 1894 tarihli *Temps Gazetesi*'nde uzun açıklamalar çıktığını bildirmiştir. Zoeros Paşa, orada olup da bu tezi çürütemediği için çok üzüldüğünü belirtmiş ve bu konudaki görüşlerini anlatan makalesinde, Lahey'de tartışmalar sonunda kabul edilen; kolera ve diğer salgın hastalıklardan korunmak için, karantinaların gerekli olduğu ve dezenfeksiyon yanında diğer yeni buluşların da ilavesiyle karantinaların yenilenmesi fikrini savunduğunu bildirmiştir.[10]

Miralay Hayreddin ve Mahmud Beylerin delege olarak görevlendirildiklarine dair Meclis-i Vükelâ mazbatası

Hollanda'yı temsilen kongreye katılan, Hollanda'nın İstanbul Sefareti hekimi, Dr. Stékulis, W.P. Ruysch ve G.van Overbeek de Meyer ile birlikte *Le 7 me Congres international d'hygiene et de démographie, tenu a Londres du 10 au 17 Aout, 1891* adını taşıyan bir de kitap yazmıştır.[11]

Avusturya Hükûmeti, 1-8 Eylül 1894 tarihlerinde Peşte'de toplanması kararlaştırılan, VIII. Hijyen ve Demografi Kongresi'ne daha önceki kongrelerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da davet etmiş ve tartışılacak konuların programını göndermiştir.[12] Bunun üzerine Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'nın 5 Safer 1312 (30 Temmuz 1894) tarihli mazbatası ile, bu kongreye, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den emrâz-ı hariciye (cerrahi) muallimi (profesör) Miralay Dr. Hayreddin Bey ile hıfzıssıhha (hijyen) muallim muavini (doçent) Kaymakam Dr. Mahmud Bey'in delege olarak gönderilmesine karar verilmiştir.[13]

VIII. Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi Genel Sekreteri Prof.Dr. C.Müller'in Zoeros Paşa'ya yazdığı 23 Şubat 1894 tarihli mektuptan; Zoeros Paşa'nın da Osmanlı İmparatorluğu Hükûmetini ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'yi temsilen kongreye davet edildiği anlaşılmaktadır. Müller bu mektubunda kongre ücreti hakkında bilgi vermekte ve "Sizin gibi yetkili ve bilgili bir kişinin konuşmasını dinleme fırsatı bulacağımızı umuyoruz" diyerek Zoeros Paşa'yı methetmektedir. Kongre Or-

ganizasyon Komitesi, 14 Haziran 1894 tarihli yazısı ile Zoeros Paşa'ya 1. seksiyonun şeref başkanlığına getirildiğini bildirmiştir.

12 Mart 1893 tarihinde Avusturya ve Macaristan Sefareti'nden Hariciye Nezaretimize gelen bir yazıyla, organizasyon komitesinin hazırladığı program uyarınca, kongre üyelerinin İstanbul'a bir gezi yapacakları bildirilmiştir.[14] Bu geziye katılacak kongre üyelerinin masraflarının Osmanlı İmparatorluğu tarafından karşılanması istenmiş ve bu konuda gerekli iznin alınması için durum Hâriciye Nazırı ve Meclis-i Sıhhiye Başkanı Sait Paşa'ya bildirilmiştir.[15] Ayrıca Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye de kongrenin geçici bir programı gönderilmiş bunu bir davet mektubu ile 31 Mart 1894 tarihine kadar katılacaklarını bildirenlerin listesi izlemiştir. Daha sonra da Kongre Başkanı Prof. Fodor, *Gazette Médicale d'Orient*'da yayınlanmak üzere "Budapeşte'de Halk Sağlığının Gelişimi" konulu bildirisini göndermiştir.[16]

Osmanlı İmparatorluğu, o dönemde hükûmetleri bağlayıcı kararlar alan bu kongrelere karşı çok duyarlıydı. Nitekim karantinalar yüzünden ticari ilişkileri yavaşlayan ve zarara uğrayan Avrupa Devletleri karantinaların kaldırılmasını, bunun yerine bulaşıcı ve salgın hastalık görülen yerlerin kordona alınarak dezenfeksiyon uygulanmasını tercih ediyorlardı. Bu sebeple kongreye delege olarak katılacak Hayreddin ve Mahmud Bey'lere karantinalar aleyhinde oy kullanmamaları ve eğer kongrede karantinalar aleyhinde konuşulacak olursa şiddetle protesto etmeleri tebliğ edilmişti.[17]

İmparatorluk bir taraftan bu kongreye delege gönderme, diğer taraftan da İstanbul'u ziyaret etmesi planlanan kongre üyelerini ağırlama hazırlıklarına başlamıştı. 300 kongre üyesinin, yüzer kişilik 3 trenle, 9 Eylül'de İstanbul'a doğru yola çıkacağı, bir gün Belgrad'da kaldıktan sonra İstanbul'a gelecekleri bildirilmişti.[18]

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi delegeleri Dr. Hayreddin Bey ile Dr. Mahmud Bey, 1 Eylül 1894 Cumartesi günü Peşte'ye ulaşmışlardı. Aynı akşam, Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı François Joseph'in himayeleri altında toplanan kongre, Budapeşte Belediyesi'nin davetliler şerefine Peşte Milli Müzesi'nde düzenlediği tanışma töreni ile başlamıştır. Kongre üyeleri bu törende, Macaristan Dahiliye Nazırı Mösyö Heronimi'ye tanıştırılmışlardır. Resmi açılış töreni ise 2 Eylül Pazar sabahı Belediye Merasim Salonu'nda İmparatora vekalet eden Arşidük Charles Louis'nin Fransızca ve Almanca olarak yaptığı açış konuşmasıyla başlamıştır. Macaristan vükelası, memurları, konsoloslar ve diğer devletlerden gelen delegelerin de birer konuşma yaptıkları bu törende Miralay Dr. Hayreddin Bey, dinleyenler tarafından takdir edilen şu konuşmayı yapmıştır:

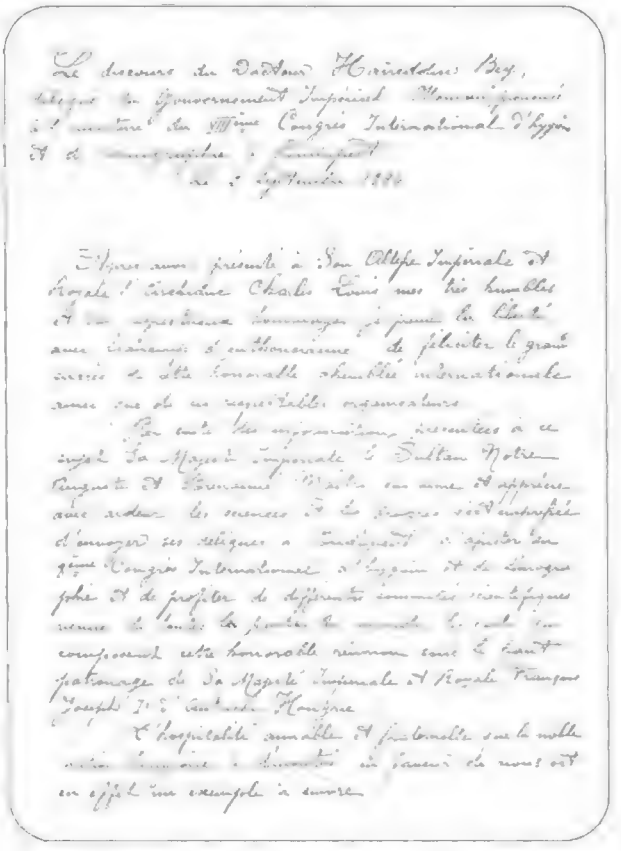

Miralay Hayreddin Bey'in kongrede yaptığı Fransızca açılış konuşması

"Haşmetmeap Arşidük Charles Louis Hazretleri'ne en mütevazi ve hürmetkâr bağlılığını sunduktan sonra, müsaadenizle, son derece içtenlikle, bu saygın uluslararası topluluğu ve saygıdeğer düzenleyicilerini kutlarım.

Bilimlerin gelişmesini her zaman şevkle destekleyen Hünkârımız, herkesçe sevilen Padişahımız Efendimize bu meselenin arz edilmesine müteakip kendileri VIII. Uluslararası Halk Sağlığı ve Demografi Kongresi'ne katılmak üzere Budapeşte'ye temsilciler yollamış ve Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Josef Hazretleri'nin himayelerinde gerçekleştirilen ve dünyanın her yerinden gelmiş seçkin bilim adamlarından müteşekkil bu toplantıdan faydalanılmasını arzu etmiştir.

Avusturya-Macaristan milletinin bize göstermiş olduğu samimi misafirperverlik örnek teşkil etmelidir."[19]

Bazı kongre üyeleri, öğleden sonra Keipes Mezarlığı'na giderek Semmelweiss'ın (1818-1865) anısına yaptırılan anıtın açılışında bulunmuşlardır.[20]

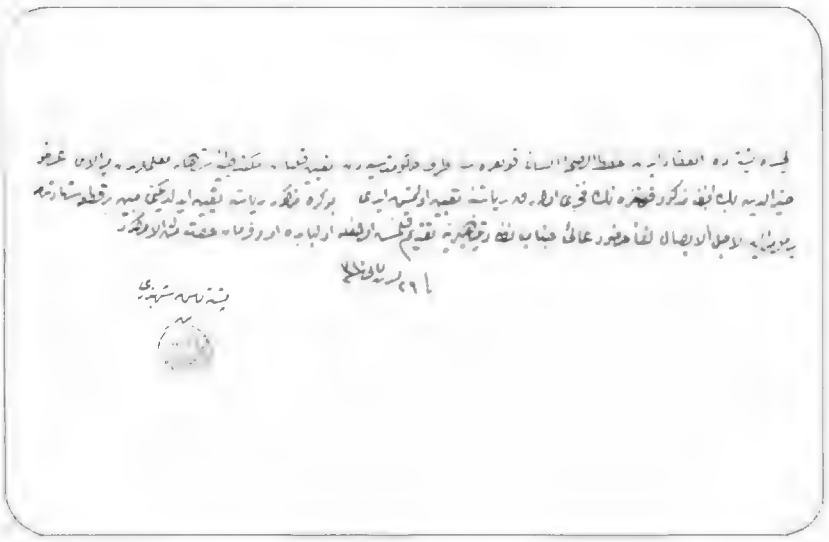

Miralay Hayreddin Bey'e, kongrenin fahri başkanlığına tayin edildiğini bildiren Peşte Başşehbenderinin yazısı

Peşte Başşehbenderimiz tarafından 26 Teşrinisâni 1310 (9 Kasım 1894) tarihinde Hariciye Nezareti'ne, oradan da Seraskerliğe gönderilen yazıdan Miralay Dr. Hayreddin Bey'in bu kongrenin fahri başkanlığına getirildiğini ve bu yazıya ek olarak fahri başkanlık belgesinin İstanbul'a gönderildiğini öğreniyoruz.[21]

Devletin resmi delegeleri dışında, İstanbul'da Köprübaşı'nda eczane sahibi Dr. Zanni Efendi[22] de muhtemelen Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne adına, Budapeşte'ye gitmiş ve resmi delegelerle birlikte özel deftere kaydolarak hüsnükabul görmüştür. Dr. Zanni'nin, Budapeşte'de yayınlanmakta olan *Revue d'Orient et de Hongrie Journal Politique, littéraire et économique* adlı gazetede, Osmanlı İmparatorluğu'nun sağlık durumu hakkında, önemli bir yazısı yayınlanmıştır.[23] Dr. Zanni bu yazısında, Padişahın yeni su yolları ve kaldırımlar yaptırdığını, yiyeceklerin sıkı bir şekilde denetlendiğini, kışla, hastane ve okullarda hijyen kurallarına uygun tedbirler alındığını bildirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde sağlık durumunun hayret verici bir şekilde düzene girdiğine dikkati çeken Dr. Zanni İstanbul'da 1893'de başlayıp 1894'de söndürülen kolera salgını sırasında 4 etüv makinesi ile Pasteur usulünde bir dârü'l-müdâvât (Bakteriyolojihâne-i Şâhâne) kurulduğunu belirtmiştir. Bundan sonra tıp biliminin çeşitli dallarında uzmanlık eğitimi görmek üzere masrafları padişah tarafından ödenmek üzere 40 hekimin halen Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde öğrenim görmekte olduklarını ve bu usulün 12 senedir uygulanmakta olduğunu bildirmiştir. Dr. Zanni yazısına, halkın sağlığına bu derece hizmet eden bir hükümdarın hijyen kongresinde minnet hissiyle anılmayı hakkettiğini belirterek son vermiştir.[24]

3 Eylül Pazartesi sabahı bilimsel oturumların başladığı kongrede şu konular ele alınmıştır:

1- Antitoksik serumlar; difterinin etiyolojisi ve profilaksisi; difterinin antidifterik serum ile tedavisi; difterinin lokal tedavisi. Difteri ile ilgili bu oturumda Fransız Heyeti Başkanı Roux, kendi buluşu olan difteri serumunu takdim etmiş ve difterinin profilaksisi, tedavisi ve bağışıklığı konusunda Fransız Heyeti'nin genel raporunu okumuştur. Roux, bu konuşmasında 1891 yılından beri meslekdaşları Martin ve Chaillov ile birlikte, difterinin antitoksik serum ile tedavisi üzerinde çalıştıklarını, bulgularının Behring, Ehrlich, Boer, Kossel ve Wassermann'ın bu konudaki yayınlarını onaylayıcı nitelikte olduğunu ifade etmiştir. Antidifteri serumunu tedavi amacıyla insanlara uyguladıklarında, Hasta Çocuklar Hastahanesi'nde, 1 Şubat - 24 Temmuz 1894 tarihleri arasında 448 difterili çocuktan 109'unun öldüğünü (ölüm oranı % 24.33), 1890 ile 1894 arasında 3971 difterili çocukta ölüm oranının ise % 51.71 olduğunu açıklamıştır. Ölüm oranları arasındaki fark antidifterik serum ile tedaviye bağlıdır.

Alman Heyeti Başkanı Löffler, Amerikan Heyeti Başkanı Billings, İngiliz Heyeti Başkanı Edward Seaton, Rus Heyeti Başkanı Filatow ile Heubner (Berlin), Aronson (Berlin) ve Adams Matthew (Mardstone) da difteri konusundaki görüşlerini bildirmişlerdir. Bu oturuma, Avusturya, Bavyera, Danimarka, Macar, İsveç ve İsviçre heyetleri de katılmıştır.

2- Enfeksiyöz hastalıklarda bağışıklık: Raportör El. Metchnikoff (Paris) bilgi vermiş ve şu üyeler görüşlerini anlatmışlardır: Buchner (Münih), Udranszky (Koloszvar), Fodor (Budapeşte), Denys (Louvain), Székel (Budapeşte), Aronson, Nutall, Metchnikoff, Roux, Schnirer (Viyana), Cazin (Paris).

3- Koleranın bakteriyolojisi: Raportör Max Gruber (Viyana) bu konuda bilgi vermiş ve şu üyeler de görüşlerini anlatmışlardır: Pertik (Budapeşte), Elsner (Berlin), Hueppe (Prag), Metchnikoff, Chantemesse (Paris), Leduc (Nant). Ayrıca Kuborn (Seraing) 1892-1893 tarihinde Lizbon'da görülen kolera salgını hakkında bir konuşma yapmıştır.

4- Sarılık hastalığı üzerine de Hanot (Paris), Kartulis (İskenderiye),

Henry Cayley (Sauthampton) görüşlerini bildirmişlerdir. Raportör Duplay (Paris), kanserin etiyolojisi üzerine bir konuşma yapmış, Török (Budapeşte), Jules Félix (Brüksel) ve Arloing (Lyon) da görüşlerini bildirmişlerdir.

5- Bunlardan başka; Teisser (Lyon), enfluenza etiyolojisi, Celli (Roma), amiblerin biyolojisi hakkında konuşmuşlardır. Raportör Chantemesse ise içilecek suların hijyeni üzerine hazırladığı raporu takdim etmiştir.

Nocard'ın (Alford), tüberkülozun teşhisinde tüberkülinin değerini ele alan raporu hakkında ise; Bang (Kopenhag), Fröhner (Berlin) ve Hess (Bern) söz almışlardır.

Yaygın dezenfeksiyon da bu kongrede işlenen önemli konulardan biri olmuş ve şu üyeler dezenfeksiyon uygulaması hakkında görüşlerini bildirmişlerdir: Bukovszky Györoy (Budapeşte), A.J. Martin (Paris), A.Smith (Londra), Koranyi (Budapeşte), Schmid (Bern), Pagliani (Roma).[25]

9 Eylül'de sona eren kongrenin üyeleri özel bir trenle İstanbul'a doğru yola çıkmışlardır. Bu sıra İstanbul'da hazırlıklara hız verilmiş, kongre üyelerini karşılamak ve rahatlarını temin etmek için Meclis-i Sıhhiye azasından bir iki kişi ile Şehremaneti'nden dil bilen bir görevlinin Çatalca'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca üyelerin İstanbul'a geldiklerinde görülmeye değer yerlere götürülmesi, Şehremaneti ve Zaptiye Nezaretleri tarafından kendilerine kolaylık gösterilmesi ve Şehremaneti'nce belediye bahçesinde bir ziyafet verilmesi de düşünülmüştü.[26] Daha önce 300 olarak bildirilen kongre üyelerinin 90 kişiden ibaret olduğu kesinlik kazanınca Tepebaşı Bahçesi'nde verilecek ziyafetin hazırlıkları bu sayıya göre yapılmaya başlanmıştır.[27]

Çatalca Mutasarrıfı Cevad Bey, 31 Ağustos 1310 (13 Eylül 1894) tarihinde çektiği telgrafta Budapeşte'den özel trenle hareket eden 75 erkek, 15 hanım ve ekspres treni ile 6 kişi olmak üzere toplam 96 kongre üyesinin Çatalca'ya geldiğini bunların arasında Dr. Chantemesse ve eşinin de bulunduğunu bildiriyordu.[28] Bunun üzerine misafirleri karşılamak üzere Çatalca'ya, Sıhhiye Müfettişi Vitalis Efendi, Mirliva Nafiz Paşa ve Meclis-i Sıhhiye yabancı üyelerinden Dr. Hagel gönderilmiştir. Misafirler bu hekimlerin gözetimi altında bir süre Çatalca Tahaffuzhanesi'nde karantinaya alınmışlardır.[29]

13 Eylül'de saat 10.07'de Sirkeci Garı'na gelen kongre üyeleri, Gar'da Macaristan Sıhhiye Meclisi Üyesi Dr. Louis Csatary de Csatar, Şehremini Rıdvan Paşa'nın oğlu Reşat Bey, Dr. Stéculis, Avusturya-Macaristan Büyükelçisi'nin temsilcisi Kont Szapary, Avusturya-Macaristan Konsolosu Von Zel d'Arlon tarafından karşılanmışlardır. Şehremaneti görevlilerinin düzenledikleri bu karşılama töreninde hanımlara birer buket verilmiş, üyeler arabalarla Pera'ya götürülerek Londra Oteli ile Bristol Oteli'ne yerleştirilmişlerdir. Öğle yemeğinden sonra Üsküdar'a bir gezi düzenlenmiş ve Bulgurlu Tepesi'ne araba ve atla yapılan gezintide Türk mezarlıkları, ayin yapan dervişlerin bulunduğu tekkeler ziyaret edilmiştir. Saat 7.00 (19.00)'de Pera'ya dönülmüştür. Ertesi gün (14 Eylül) sabah saat 8.00'de Galata Kulesi gezilmiş heyet öğleden sonra Padişah'ın Selamlık merasimine katılmış-

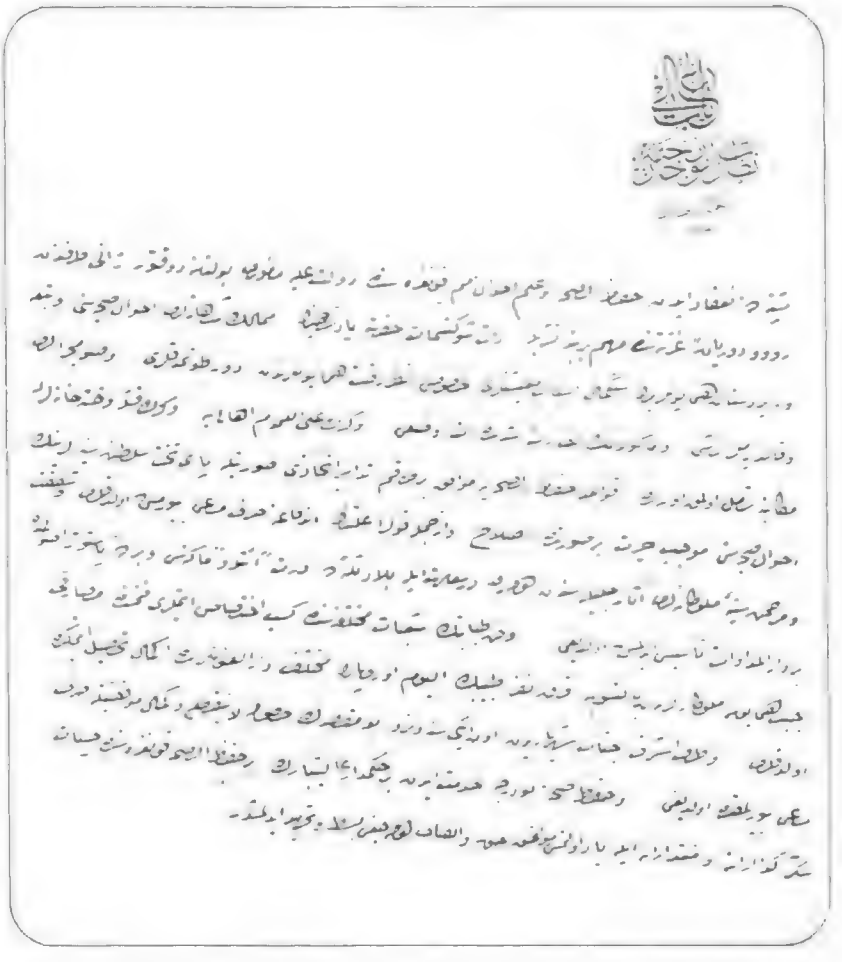

Dr. Zanni'nin Revue d'Orient'*da çıkan makalesini bildiren Tercüme Odası'nın yazısı*

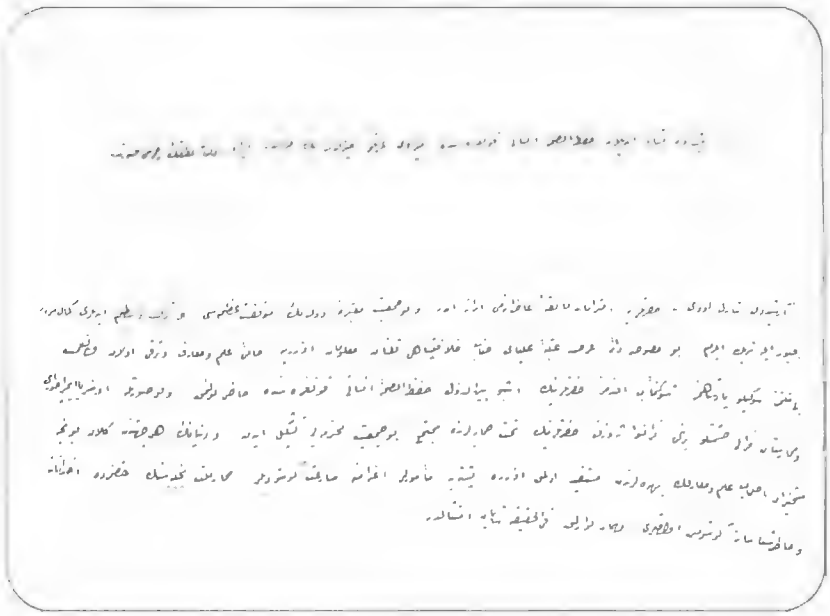

Miralay Hayreddin Bey'in kongrede yaptığı açılış konuşmasının Türkçe tercümesi

tır. Ardından semah yapan dervişlerin tekkesine (Galata Mevlevihanesi) gidilmiş ve Haliç'te bir gezinti düzenlenmiştir. 15 kişiden meydana gelen heyet, Eski Eserler (Arkeoloji) Müzesi'ni, Yeniçeriler Müzesi'ni (Elbise-i Atika Müzesi. Eski Sultanahmet Yüksek Ticaret Okulu binasındaydı), Sultan III. Ahmed Çeşmesi'ni, Ayasofya Camii'ni, Atmeydanı'nı (Hipodrom), Yılanlı Sütunu (Obeliski), Sultan Mahmud ve Abdülaziz'in türbelerini, Yanık Sütunu (Çemberlitaş?), Bâb-ı Seraskeri'yi, Güvercinli Camii'yi (Yeni Cami?) gezmiştir. Öğleden sonra Kapalıçarşı'ya gidilmiştir. Pazar günü bu amaç için tahsis edilmiş bir gemiyle Adalar'a gidilmış, Büyükada'daki Aziz George (Aya Yorgi) Manastırı ziyaret edilmiş; saat 1.00'de (13.00) Kalipso Oteli'nde öğle yemeği yenmiş, saat 2.30'da (14.30) gemiyle geziye çıkılmış ve akşam 8.00'de (20.00) Pera'ya geri dönülmüştür. 17 Eylül Pazar günü, sabahleyin Hazine-i Hümayun ziyaret edilmiş ve Budapeşte'deki kongreye katılmış olanlar ve beraberindekiler öğleden sonra şehrimizden ayrılmışlardır. İstanbul'a gelen kongre üyelerinin ülkeleri ve isimleri şöyledir:

Macaristan: Drs. Louis Csatary de Csatar, Abonyi, Leganyi ve eşi, Jules Sarvary ve eşi, Dr. Raczkoevy, Béla Jénay, Drs. Molnar eşi ve oğlu, Eduard Pick, Guillaume Kohn, Dr. Charles Nagy, André Karsanitzky, Drs. Horvatlı ve Dobozy, Tchervary ve eşi, Drs. Stamborsky ve Renner, Schomann.

Avusturya ve Almanya: Drs. Kuzing, Heidegger, Zimmermann, Dr. Shoenfeld, Drohny, Drs. Schrig, Formart, Hoffmann, L.Meyer, M.Kreidel, Drs. Haertel, Heubner, Buchmüller, Johannes, Struve, Leidig, Mittler, Reichmann, Simon ve eşi, Dr. Krisger ve eşi, François de Meyer, Rottmann ve eşi, Dr. Stich ve eşi, Hauptmann ve eşi, Bot ve eşi, Bitterstein.

Fransa: Drs. Chantemesse ve eşi, Alurin, Hudomel, Mangenot, J.Rouvier, Joude, Drouet, Fernand ve eşi, Crouzet, Vallin ve eşi, Champigny.

İngiltere: Dr. Williams ve eşi, Albay Mumby, Dr. Mumby, John Gresh.

Hollanda: Dr. Overbeck van Meyer ve eşi, Van Hoff, Dr. Ruysch.

Belçika: Dr. Crocq, M.de Jongh.

Rusya: Dr. Dektaref, Dr. Posvek ve eşi, Dr. Hannetter.

Japonya: Dr. Nahram.

Mısır: Dr. Sahli.

İtalya: Dr. Tamassia, Borgesimo Golmann.

VIII. Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi üyelerinin İstanbul'daki gezileri süresince bir dedikleri iki edilmeyerek her şeyin mükemmel olmasına dikkat edilmiştir. Ancak bu üyeler onuruna verilen davetlere ve düzenlenen gezilere İstanbul'un önde gelen hekimleri ve bilim adamları çağrılmamıştır. Oysa bu ziyaret, hekimlerimiz için dönemin ünlü Avrupalı bilim adamlarıyla tanışıp dostluklar kurmak bakımından büyük bir fırsattı.[30]

16 Eylül günü Macaristan delegelerinden Dr. Joseph Abonyi, eserlerinden bazılarını II. Abdülhamid'e takdim etmiştir.[31]

Kongre üyeleri memleketlerine döndüklerinde, İstanbul'da gördükleri misafirperverlikten dolayı samimi teşekkürlerini bildirmişlerdir.[32]

Emile Roux'nun bu kongrede, geliştirdiği difteri serumunu tanıtması ve tedavide başarı ile kullanıldığını açıklaması tıp dünyasında büyük bir ilgi ve beğeni ile karşılanmıştı. İstanbul'da da Ziya Nuri, kongreden hemen sonra *Vakayi-i Tıbbiye*'de Roux'nun bildirisini ve bu konudaki görüşleri yayınlamıştır.[33]

Emile Roux'nun yakın arkadaşı A.Chantemess, İstanbul'a gelirken bu serumdan bir kutu getirerek II. Abdülhamid'e takdim etmiştir. Böylece difteri serumu bilim dünyasına tanıtıldıktan sadece birkaç gün sonra İstanbul'a gelmişti. Oysa bu yeni tedavi yöntemini öğrenmek isteyen bilim adamları, dünyanın dört bir yanından Paris'e gitmeye başlamışlardı. Bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadeleye büyük önem veren II. Abdül-

hamid Chantemess ile yaptığı görüşmeden sonra bu serumun Bakteriyolojihane-i Şâhâne'de üretilmesini istemişti. Bunun üzerine 15 Kasım 1894 tarihinde, Bakteriyolojihâne-i Şâhâne Müdürü Dr. Nicolle'ün serumun hazırlanışını öğrenmek üzere Paris'e gönderilmesine karar verilmiştir.[34] Ayrıca derhal Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de özel bir komisyon kurulmuş ve bu yeni keşfin deneme çalışmalarına başlanmıştır. Ancak Chantemess'in getirdiği serum sadece iki hastada kullanılabileceğinden Paris'ten her hafta 50 şişe difteri serumu getirtilmesi ve serumun tecrübe edileceği kuşpalazı hastaları için de 20 Kasım 1894 tarihinde 20 yataklı bir Kuşpalazı Ameliyathânesi yaptırılması kararlaştırılmıştır.[35] Paris'ten dönen Dr. Nicolle yapılacak ameliyathanenin planını II. Abdülhamid'e takdim etmiş ve inşaat masrafı olarak 500 lira, serumun hazırlanmasında kullanılacak 10 beygir, burada görev yapacak hizmetçi ve 1 kâtip ile araç gereç masrafı olarak da senede 540 lira ayrılmasını istemiştir. Dr. Nicolle'ün istekleri uygun görülmüş ve yerine getirilmesi yolunda irade çıkmıştır.[36] Gerekli araç gereç alınmış senelik bütçesi Bank-ı Osmanî'ye yatırılmış olmasına rağmen 8 Mayıs 1895 tarihinde inşaatın yapılacağı yer henüz tayin edilmemişti. Bunun üzerine, Dr. Nicolle, âcilen bir yer kiralanarak serum üretiminin başlatılmasını teklif etmiş ve 4 beygirle üretime geçebileceğini bildirmiştir.[37] Bu teklife uygun olarak Nişantaşı'ndaki Süleyman Paşa konağı kiralanmış ve 4 Aralık 1895 tarihinden itibaren yerli serum üretimine başlanmış ve Dr. Behring ile Dr. Roux serumlarından ayırmak için de bu seruma Dr. Nicolle serumu adı verilmiştir.[38] Bir süre sonra çevre halkının şikayette bulunması üzerine Okmeydanı taraflarında yeni bir ameliyathane yaptırılması düşünülmüştür.[39] Dr. Nicolle'ün 8 Şubat 1896 tarihli yazısından Nişantaşı'ndaki bu kuşpalazı laboratuvarında o tarihe kadar 1 200 şişeye yakın serum üretildiğini öğreniyoruz Bu yazısında Nicolle, yeni bulduğu bir yöntemle Paris'te aynı miktar hayvandan elde edilen serumun 2 katının İstanbul'da üretilmesinin mümkün olduğunun tecrübe ile görüldüğünü ve İmparatorluğun ihtiyacından fazla üretim yapılabileceğini bildirmektedir. Üretilen fazla serumun Paris'e uzak, İstanbul'a yakın olan komşu ülkelere gönderilebileceğine işaret etmektedir. Özellikle İran'ın Paris ve Berlin'den serum getirtmeyi reddettiği ve İranlı hekimlerin kuşpalazını eski yöntemlerle tedavi etmeye çalıştıklarını, bu sebeple İstanbul'da Müslüman yardımcıları vasıtasıyla üretilen difteri serumuna rağbet edeceklerini düşünmüştür. Hariciye Nezareti'nin durumu diğer komşu devletlerin hü-

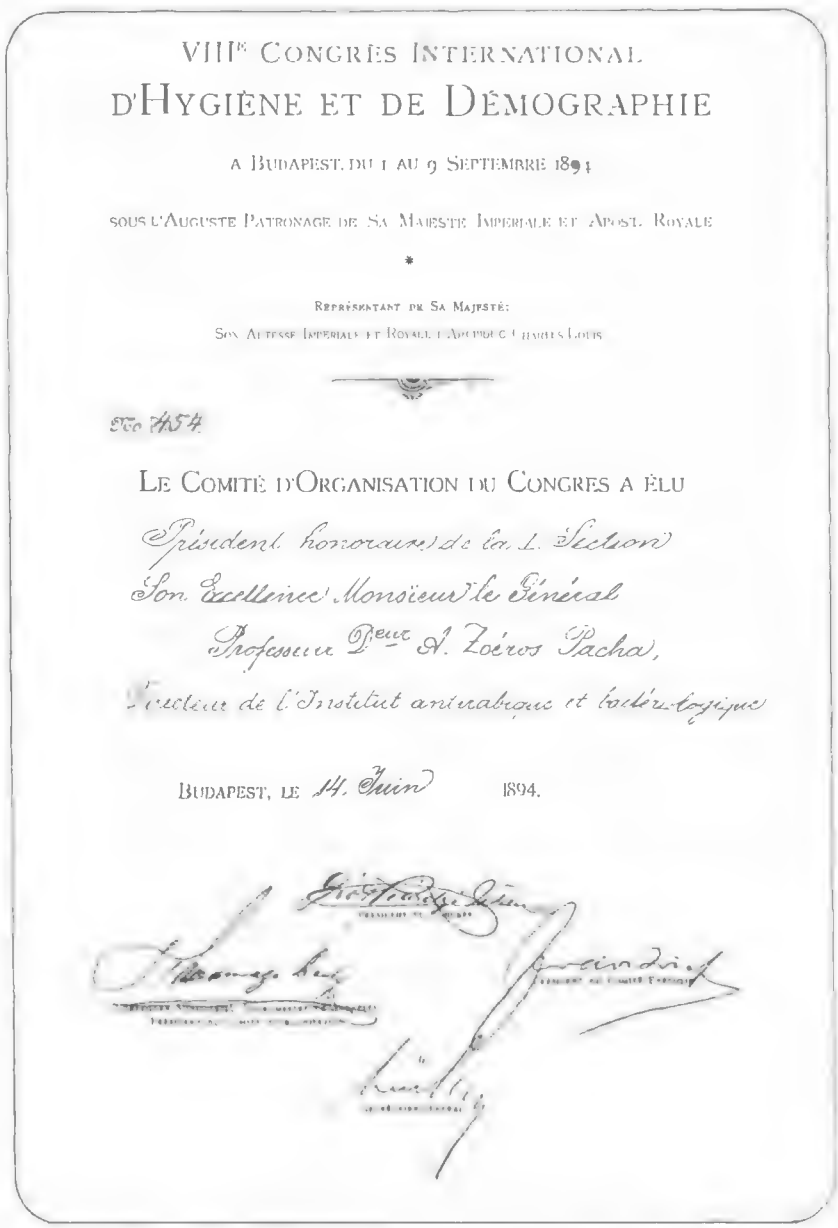

VIIIE CONGRÈS INTERNATIONAL
D'HYGIÈNE ET DE DÉMOGRAPHIE

A BUDAPEST, DU 1 AU 9 SEPTEMBRE 1894

SOUS L'AUGUSTE PATRONAGE DE SA MAJESTÉ IMPÉRIALE ET APOST. ROYALE

*

REPRÉSENTANT DE SA MAJESTÉ:
SON ALTESSE IMPÉRIALE ET ROYALE L'ARCHIDUC CHARLES LOUIS

Exc 1454

LE COMITÈ D'ORGANISATION DU CONGRÈS A ÉLU

Président honoraire de la I. Section
Son Excellence Monsieur le Général
Professeur Dr A. Zoéros Pacha,
Directeur de l'Institut antirabique et bactériologique

BUDAPEST, LE 14. Juin 1894.

Zoeros Paşa'nın I. seksiyonunda şeref başkanı olduğunu bildiren kongre başkanı ve düzenleme komitesi yazısı

kûmetlerine bildirmeleri halinde İstanbul'da üretilen serumun komşu ülkelere, Paris'tekinden daha taze ve yeteri kadar gönderilebileceğine dikkati çekmiştir. Böylece hem buralarda yaşayan binlerce çocuğun canı kurtarılacak, hem de Osmanlı Devleti Padişahı, riyaset-i fenniye (bilim başkanlığı) hakkını kazanacaktı.[40]

Besim Ömer Paşa, serumun üretilmeye başlandığı tarihten Mart 1899'a kadar 13.390 şişe, Ocak 1899 ile Kasım 1900 tarihleri arasında ise 3.750 şişe üretilip İmparatorluğun çeşitli vilayetlerine gönderildiğini bildirmektedir.[41]

Görülüyor ki VIII. Hijyen ve Demografi Kongresi üyelerinin İstanbul'a yaptıkları gezide, A.Chantemess'in, E.Roux'nun keşfettiği difteri serumunu İstanbul'a getirip II. Abdülhamid'e takdim etmesi, bizde difteri serumu üretiminin başlamasına yol açmıştır. Difteri serumu yurdumuzda üretilen ilk bağışık serumdur.[42] Eğer C.Chantemess kongrenin akabinde difteri serumunu İstanbul'a getirmeseydi hiç şüphe yok ki İmparatorluk bu serumun keşfini delegeleri vasıtasıyla öğrenecek ve daha önce kuduz aşısı ve tüberkülinin keşfinde olduğu gibi derhal uygulamaya başlayıp üretmek için faaliyete geçecekti.

NOTLAR

1 "Zoeros Paşa Dosyası", Prof.Dr. Cem'i Demiroğlu Arşivi, İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı.

2 J(oseph) N(ouridjan): "De l'Hygiene", **Gazette Médicale d'Orient**, C. 30, No: 6 (1887) s. 101-102.; Feza Günergun: "Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler**. İstanbul 17-19 Şubat 1988. Ankara 1992, s. 233.; Stékoulis: "Relation sur les travaux du Congres International d'Hygiene et de Démographie", **Gazette Médicale d'Orient**, 30 Anné, No: 8 (1887) s. 133-145.; **Revue Médico-Pharmaceutique**, C. 1, No: 11 (30 November 1888) s. 176.; **Cinquantenaire de la Société Impériale de Médecine de Constantinople (1856-1906)**. Constantinople (1907) s. 30.

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade, Meclis-i Mahsus, No: 5128, eki.

4 A.Brestowski: "Congrés International d'Hygiene et de Démographie, Tenu a Paris du 4 au 11 Août 1889", **Revue Médico-Pharmaceutique**, C. 2, No: 9 (30 Septembre 1889) s. 148.

5 **Revue Médico-Pharmaceutique**, C. 2, No: 7 (31 Julliet 1889) s. 114.; Drs. Toupet et Drobaix "7 e Congrés International d'Hygiene et de Démographie Tenu a Paris du 4 au 11 août 1889", **La Semaine Médicale**, C. 9, No: 33 (7 Août 1889) s. 272.; "Congres", **Gazette Médicale d'Orient**, C. 52, No: 6 (Août 1907) s. 130.

6 Drs. Deny et Gubb: "Congres International d'Hygiene et de Démographie Ouvert a Londres le 10 août 1891", **La Semaine Médicale**, C. 11, No: 40 (12 Août 1891) s. 329.

7 BOA, İrade, Meclis-i Mahsus, No: 5128.

8 "Chronique-Divers", **Revue Médico-Pharmaceutique**, C. 4, No: 7 (31 Juillet 1891) s. 135.

9 Deny et Gubb: "Congres International d'Hygiene et de Démographie", **La Semaine Médicale**, C. 11, No: 40 (12 Août 1891) s. 330.

10 A. Zoeros: "Le Récent Congrés d'Hygiene de Londres. Et La Question Des Quarantinaies", **Revue Médico-Pharmaceutixue**, C. 4, No: 8 (31 Août 1891) s. 139-141.

11 "Nouveaux Livres", **Revue Médico-Pharmaceutique**, C. 5, No: 5 (30 Mai 1892) s. 78.

12 BOA, Y.A. Hus., No: 292/117.

13 BOA, Y.A. Res., No: 71/36.; MV, No: 81/22.

14 BOA, Y.A. Hus., No: 292/117. Avusturya Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen yazının tercümesi.

15 "Chronique. Le Congres d'hygiene et de démographie", **Revue Médico-Pharmaceutique**, C. 7, No: 8 (31 Août 1894).

16 "Société Imperial De Médecine. Séance du 27 Avril 1894", **Gazette Médical d'Orient**, 39 Année, No: 18 (15 Novembre 1894) s. 271.; "Séance du 11 Mai 1894", s. 274.; "Séance du 25 Mai 1894", **Gazette Médical d'Orient**, 39 Anné, No: 19 (30 Novembre 1894) s. 293.

17 BOA, BEO, Dahiliye Gelen, 21 Safer 1312/12 Ağustos 1310 (25 Ağustos 1892) tarihli belge özeti.

18 BOA, İrade Hususi, No: 12, 3 RA 1312.

19 BOA, Y.Mtv., No: 104/25.

20 "Congrés International D'Hygiene et de Démographie", **Revue Médico-Pharmaceutique**, C. 7, No: 9 (30 Septembre 1894) s. 147.

21 BOA, Y.A. Hus., No: 315/83.

22 Eczacı ve Kimyager Joseph Zanni (O. 1934). Bk. BOA, İrade Dahiliye, No: 96694, 18 Z. 1308.; Osman Nuri: **Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı. İstanbul 1327 (1911) s. 518.**; Turhan Baytop: **Türk Eczacılık Tarihi**. İstanbul 1986, s. 445-446.

23 Bu gazete Osmanlı Hükümeti tarafından parasal yardım görmekteydi. Bk. BOA, İrade, Hariciye, No: 3,3 Muharrem 1311.

24 BOA, Y.Mtv., No: 104/25.

25 "Huitieme Congres International D'Hygiene et de Démographie Tenu a Budapest du 2 au 8 Septembre 1894", **La Semaine Médicale**. 14. Année, No: 51 (8 Septembre 1894) s. 405-410.; No: 52 (12 Septembre 1894) s. 414-420.; No: 53 (19 Septembre 1894)s.426-427.

26 BOA., İrade Hususi, No: 22,5 RA 1312.

27 BOA, İrade Hususi, No: 38,12 RA 1312.

28 BOA, Y.A. Hus., No: 308/127.

29 BOA, Y.A. Hus., No: 308/127, Sıhhiye Nazırı'nın 222 numara ve 12 RA 1312 (31 Ağustos 1310) tarihli tezkeresi.

30 "Chronigue.", **Revue Médico-Pharmaceutique**, C. 7, No: 9 (30 Septembre 1894) s. 1.

31 BOA, Y.Mtv., No: 105/9.

32 BOA, İrade Hususi, No: 17,3 Receb 1312.

33 Ziya Nuri: "Difteriyanın mısl-ı muzâdd-ı difteriya ile tedavisi hakkında Mösyö Ru'nun Peşte Sıhhiye Kongresi'nde irâd eylediği makale ve bu babda mütalaa". **Vekâyi-I Tıbbiye**, Sene: 15, No: 13 (13 RA 1312/1 Eylül 1310) s. 2832-2835.; No: 14 (27 RA 1312/15 Eylül 1310) s. 2846-2848.; No: 16 (28 R. 1312/15 Teşrinievvel 1310) s. 2874-2875.

34 BOA, İrade Hususi, No: 54,15 CA 1312.

35 BOA, İrade Hususi, No: 74,20 CA 1312.

36 BOA, BEO, No: 41180.

37 Bkz. Dr. Nicolle'ün 25 Nisan 1311 (8 Mayıs 1895) tarihli arızası. BOA, BEO, No: 46304, Eki.

38 E.Kadri Unat: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bakteriyoloji ve Viroloji**. İstanbul 1970, s. 42.

39 BOA, İrade, Hususi, No: 81,26 RA 1313.

40 BOA, Y.Mtv., No: 135/115.

41 Besim Ömer: "Kuşpalazı Serumunun Suret-i İstihzarı", **Nevsâl-I Afiyet** (İstanbul 1340) s. 104.; "Bakteriyolojihane-i Şâhâne'de İstihzar olunarak bin üç yüz on beş sene-i Rumiyesi Kânunisânisinden bin üç yüz on altı Teşrinisânisine kadar Dersaadet ve Vilâyât-ı Şâhâne'de sarf olunan muzadd-ı difteri serumunun istatistikidir", **Nevsâl-I Afiyet** (İstanbul 1316) s. 404.

42 E.Kadri Unat: "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Difteri Serumunun Elde Edilmesi", **Türk Tıp Alemi Dergisi**, Sayı: 4 (Ekim-Aralık 1970) s. 247-252

Söylentiler ve İşlevleri ya da Tarihsel Açıdan Stereotipler*

Norveç'te Türk İmajı

ANN HELENE B. SKJELBRED

Halen halk arasında yapılan tartışmalar, Norveç'te yabancı işçilere ve siyasal ya da başka nedenlerle mülteci konumunda olanlara karşı büyük bir muhalefet olduğunu gösteriyor. Dini, dili ve kültürü bizimkinden oldukça farklı ülkelerden gelen siyahi insanların yüzdesinin, beyaz Batılı milliyetlerden gelen göçmenlere göre hayli düşük olmasına karşın, tartışmalar esas olarak Afrikalı ve Asyalı insanlar ve bunların, bizim insanlarımızla kültürümüzün karakteristik özelliklerine tezat oluşturan tipik yönleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bir çok cemaatte insanlar, İslâm dininin, yaşayan Protestanlardan daha üstün bir konuma geleceği korkusunu dile getirmektedir. Nüfusunun % 95 civarında bir bölümü Protestan Kilisesi Cemaati üyesi olan bir ülkede, diğer herhangi bir dine karşı oldukça köklü bir güvensizlik vardır. Egemenliği elinde bulunduran Norveçli'den farklı fiziksel, kültürel ve dinsel özellikleri olan insanlardan duyulan korku, ırkçılığın ortaya çıkmasına önayak olmaktadır.

Tarihsel açıdan bakılınca, Norveçli'nin belirgin özelliklerinden farklı ten rengi, yüz ve davranış nitelikleriyle ayrılan insanlardan duyulan korku son zamanlara özgü değildir ve ayrıca Norveç, Avrupa'daki çoğu ülkelere göre oldukça homojen bir topluma sahiptir. Türkler hakkındaki halk inancı buna bir örnek oluşturmaktadır.

1800'lü yılların Norveç halk ve edebiyat sanatında 'snout' –Türk [domuz-Türk] deyimini tespit ediyoruz. Bu, domuz burnu gibi ağzı olduğu düşünülen Türkler için kullanılan özel bir deyimdir. Bu sözcük Norveç lehçelerinde hâlâ bilinmektedir, ama aşırı yananlamları yoktur. İsveççede ise 'dog'-Türk [köpek-Türk] denilmektedir. Halk anlatmalarında ortaya çıkan en belirgin ve korkunç özellik, Türk'ün insan eti yemesidir. Norveç'te 1813 tarihli bir muhtıra defterinde, insanların, Bergen'de insan eti ve fıçılarla insan kanı satın alan iki Türk'ün yaşadığına, her bir veya iki fıçı için bir altın ödedikleri-ne inandıkları anlatılmaktadır (Pavels 1888, 245).

Halk içinde, son derece gaddar olduğuna inanılan Türklerden korku duyulur. Bu belki Batı Dünyası'nda genel ve sürekli bir görüş. 1930'larda Amerikalı öğrenciler arasında sosyolojik bir anket yapılarak, etnik grupların karakteristik özelliklerini saymaları istenmiştir. Çıkan sonuca göre, Türkler'in karakteri şöyleydi: gaddar, dindar, güvenilmez, şehvet düşkünü, cahil ve fiziksel olarak da pis (Harding 1968, 260). Bu stereotipler üzerine devam eden araştırmalar içinde yapılan bir çok anketten biriydi.

Stereotipler ve Kimlik

Stereotip kavramı, baskı teknolojisinden alınmıştır, fakat bu terim günlük dilde sosyal bilimlerde karşımıza çıkmakta ve net olarak ne kastedildiği bilinmemekle birlikte yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Her halükârda bir görüş stereotip olarak niteleniyorsa, orada kompleks ve belirgin olmaktan ziyade basit bir şey, doğru değil de, yanlış bir şey söz konusudur. Söz konusu olan, belge olarak kullanılabilecek gerçeğe dayanan doğrudan bir deneyimden ziyade.

* Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung, Bd. 31, Heft 1/2 (1990) Begründet von Kurt Ranke. Hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich und Hans-Jörg Uther. s. 64-69. (Çeviride aynen bıraktığım "stereotip" kavramı, önyargı ve sözkalıpsal nitelemeyi birlikte içermektedir. Ç.N.)

ikinci elden kazanılmış bir şeydir. Ve bu görüş yeni deneyler sonucu olabilecek değişikliklere karşı da dirençlidir (Harding 1968, 259).

Stereotiplerin unsurları, ten rengi, saç biçimi vs. gibi dış özellikler olabilir. Fakat en çok göze batanları ise, davranışlara indirgenmek üzere vurgulanan kişisel ve zihinsel özelliklerdir. Yalnızca bir grup insana uyan özelliklere bağlı olan stereotiplerde gösterilen nitelikler bir sınıf için tipiktir. Bu anlamda stereotiplerde dile getirilen özelliklerin, objektif ölçütlerin bunları destekleyip desteklemediğine bakılmaksızın, sosyal bir gerçeği içerdiği söylenebilir (Vinacke 1957, 238-239).

Stereotipler, bir gruba ait olmayı gösteren belirtilerdir. Bunlar bireyi, kişilerarası ve grup ilişkilerine giden yolu bulma konusunda muktedir kılmakla kalmaz, birey aynı zamanda onlar sayeinde kendi grup kimliğini sembolik olarak da ifade eder (Fishman 1956, 39-40). Bu nedenle stereotipler bir kişinin kendi grup kimliğini yaratması sürecinde önemli unsurlardır. Yabancı 'imajı'nın yaratılması, öz 'imajı'n yaratılması olayının önemli bir parçasıdır; bu suretle kimlik oluşur. Bu birçok düzeyde olabilir: Örneğin sosyal sınıflar, etnik gruplar, ırklar, cinsler vs. arasında (bkz. Gerndt 1988'deki farklı oluşumlar). Yabancılık, kültürel gösterge sayılan farklı unsurlar arasından, örneğin isim, yemek, giyim, fiziksel özellikler ve davranış gibi somut hale getirilmiştir ve stereotip oluşumu için zemin hazırlar. İnsanlar kendilerininki yanında diğer bir grubun özelliklerini sıralamaları istendiğinde, sosyal bilimsel araştırmalar göstermektedir, ki kendi özelliklerini tanımlarken, sosyal yönden iyi olanların vurgulanması sözkonusu oluyor, ama diğer grubun üyeleri tarafından yapılan tanımlamada ise daha çok hoş olmayan özellikler ön plana çıkıyor (Harding, 1968, 260-61). Bununla birlikte halk anlatmalarından, kendini veya kendi grubundan birinin yeterli bir tanımı çoğunlukla yapılmaz. Bu ancak dolaylı olarak anlaşılabilir.

Halk Anlatmaları

Sosyal bilimciler stereotip olayı ile ve insanların niçin stereotipleme yaptıkları sorusuyla meşgul olurken, halk anlatmaları, stereotiplerin nasıl ortaya çıktığı ve yayıldığı konusunda açık örnekler sunmaktadır. Kişisel anlatmalar üzerine yapılan araştırmalar, davranışların çoğunlukla doğrudan ifadelerden ziyade öyküler yoluyla dile getirildiğini göstermiştir. Bu nedenle, halk anlatmaları bir bakıma, aktarılan stereotiplerin önemli bir unsurunu oluşturmaktadır, ancak hangisini, bu belli değil. Az veya çok yerleşmiş görünen stereotiplerin, kullanıma dahil olmak için, destek olsun diye anlatmalara ihtiyaç duymadığı düşünülebilir; diğer yandan mevcut anlaşmazlıklarda veya stereotiplerin geçerliliğinin şüpheli olduğu hallerde, stereotipler aktif olarak

En flunkende ny Vise

om Menneske-Slagteriet

i Christiania i September 1869.

Mel.: O Ægtestand, o kjære Ægtestand, Faldera.

Man siger jo, at Tiden fremad gaar, Faldera,
Det har man mærket allerbedst saar, Faldera,
Thi før man slagted' Gris og Sau og Ku, Faldera,
:,: Nu slagtes Menneskee, saa det er Gru, Faldera. :,:

2. Før sandt man Slagtere paa Grønland blot, Faldera,
At slagte var just ikke meget flot, Faldera,
Men nu er Ingen finere end dem, Faldera,
:,: I Kirkegaden har de nu sit Hjem, Faldera. :,:

3. Først slagted' man en gammel Kjærring der, Faldera,
Som gik omkring i Byen og solgte Bær, Faldera,

"Christiania'da Eylül 1869'da insan kasapları üzerine yepyeni bir şarkı"; Masonların Türklerle işbirliği yaparak, insanları kestiği ve etlerini Türkiye'ye gönderdiği söylentisi üzerine yazılmıştır. Resim, Christiansen 1932, 123'ten alınmıştır.

kullanılabilmektedir.

Norveçliler, tarihleri itibariyle denizci bir millettir. Türk korkusu özellikle Norveçli denizcilerle Kuzey Afrika korsanları arasındaki çatışmaları konu alan öykülerde görülebilir. Coğrafya söz konusu olunca, efsaneler ayırım yapmaz ne de olsa. Norveç'in kuzeyinden bir adam üzerine anlatılan bir efsanede, Bergen'e mal taşırken, Norveç'in batı kıyısında Türkler tarafından esir alındığı anlatılmaktadır! Kahraman Norveçliler hakkında anlatılan efsanelerde, denizcilerin çoğunlukla 'domuz'-Türkler tarafından esir tutulduğu anlatılır. Bunlar sadece kesilmek üzere iyice semirmeleri için beslenmekle kalmazlar, ayrıca sabana koşulacak at olarak da kullanılırlardı.

Edebiyatta, Norveç'in büyük yazarlarından biri, efsanevi kral Büyük Kral (Şarlman)'ın 'domuz'-Türkleri ordusunda kullanması motifini işlemiştir. Bundan başka tarihsel bir efsanede, Scot George Sinclair'in 1611-1613 tarihlerinde Norveç'te askeri bir sefer esnasında beraberinde bir 'domuz'-Türk getirdiği anlatılmaktadır. Bu efsanevi özellikle, Türkler'in köpek gibi koku alma duyusu olduğuna ilişkin inançla bağlantı kurularak, Norveçliler, onu aldatmak amacıyla gübre tarlasına saklanmak durumunda kalmışlardı.

Norveç'in güneyinde Valdres vadisinden intikal etmiş tarihsel bir efsanede anlatılan dramatik bir olayın 1800'lerden önce bir zamanda geçtiği söylenir. Bu bölgedeki çiftçilerden birinin çok sayılan ve sevilen bir oğlu, çiftçilerin ürünlerini satmak üzere sık sık o zamanın Norveç başkenti Christiania'ya gidermiş. Pazar yerinde genç adamın yanına seçkin bir hanımefendi yaklaşarak, kendisinden bir tereyağı kabını evine taşımasını rica etmiş. Oraya vardıklarında, iyi karşılanarak, odalar bir bir kendisine gösterilmiş, nihayet rahat bir yere oturtularak, çok enfes bir likör ikramıyla ağırlanmış, sonra kadehler birbiri ardına yuvarlanmış. Fakat adam, likörü içeceğine kalın atkısının iç tarafına dökecek kadar akıllıymış. Çok sarhoş olmuş numarası yaparak kendini yere bırakmış. Kapı açılmış ve elinde üzerinde keskin bıçakların ve kan doldurmak için gümüş bir kâsenin bulunduğu tepsi taşıyan bir adam belirmiş. Norveçli o anda hemen fırlamış, bu davetsiz misafirin hakkından gelerek, evi başlarına geçirmiş, harabe haline gelen evi öylece terketmiş. Bu evin bir 'Domuz'-Türk'e ait olduğu anlaşılmış. Bu efsanenin bir varyantı da, bu evin, içinde masum insanlara tuzak kurularak kesildiği bir mezbaha olduğunu belirtir. Et, daha sonra gemilerle, insan eti yiyen insanların yaşadığı Türkiye'ye gönderilmektedir. Aynı motifi, bir sürü enfes yemeklerle ikram gördüğü bir zengin çiftçinin evinde hizmetçi olarak çalışan genç bir köylü kızı hakkında anlatılan efsanede de buluyoruz. Fakat burada, evin çocuğu, kesilecek olan hizmetçi kıza üzüldüğünü söylemesiyle, kız hem zengin çiftçinin ikramının, hem de kucaklama ve okşamalarının sebebini anlar.

Türkler'in yamyam karakterize edilmesi, onların dinsiz olduğu fikrine denk düşmektedir. Yıllar sonra Türk esaretinden Norveç'teki evine dönen bir denizciyle ilgili bir efsanede (19. yy'lın ilk yarısında derlenmiştir) dinsizlik, Türkler'i karakterize eden bir özelliktir. Öyle, ki bu denizcinin, kilisede şapkasını çıkarmadığı için, Türkler'in dinsizliğini kaptığına inanılmıştır.

Türk imajının sadece efsanevi bir motif olmadığını, 1869 yılında Christiania şehrinde ortaya çıkan bir söylenti göstermektedir. Bu söylentiye göre Türkler, Masonlarla birlikte Türkler'i insan etiyle beslemek konusunda anlaşma yapmışlardır. Masonlar genç ve masum kızları evlerinde tuzağa düşürüp, kesiyorlar ve etlerini sonra Türkiye'ye gönderiyorlarmış. Bu söylenti Christiania şehir merkezindeki mason evine karşı bir gösteriyle sonuçlanmıştır. Halkın Türkler'le Masonlar arasında var olduğuna inandığı gizli anlaşma bir İsveç araştırmasına konu olmuştur (Bergstrand 1956). 1869 protestosunun bir sonucu olarak, daha sonra Norveçli folklorist Reidar Christiansen (1932)'in bir makalesiyle belgelenen bir dizi destan ortaya çıkmıştır. Bu destanlardan birinin başlığı şöyledir: "Bugün, genç ve güzel kızları aldatmak için asil Norveçli gibi giyinip de, onları kaçırarak, kesip tuzlayan 'domuz'-Türk hakkında yeni bir şarkı basıldı." Açıkça görüldüğü gibi bu destanlar, olaylarla ve özellikle Türk ve Masonlar hakkındaki halk inancıyla alay etmektedir. Fakat bu destanlar, efsaneler ve söylentiler bir kişinin kimliğinin başka biriyle kontrast içinde nasıl ortaya konduğunu gösteren belgeler olarak görülebilir. İşte bu stereotipleme ile yapılır.

İkili zıtlıkları inceleyen yapısalcı teori, başkalarının stereotiplenmesinin gerçekte öz kimliğin ortaya konulması anlamına geldiği konusunda çok verimli ipuçları vermektedir. Norveçli folklorist Stein Mathisen, Lapon folklorunun analizi yoluyla yapılacak etnik sınıflandırmanın dinamiğini göstermek için bu teoriye başvurmuştur. İnsan-hayvan, doğa-kültür gibi zıtlıklar üzerine kurulu olan öyküler sembolik olarak, Laponlarla Norveçliler arasındaki etnik sınırları çizmek için kullanılmaktadır (Mathisen 1983). Başka grubun tanımlanması, kendi grubuna yapısal bir zıtlık olarak görülebilir, öyle ki, burada kendinin ve kendi grubunun karakterize edilmesi kendiliğinden gerçekleşiyor görünmektedir. Ayrıca muhalif grup ne kadar kötü tanımlanırsa, kendi grubu da o kadar çok yücelmiş görünecektir.

Bir Batılı ressam gözüyle, 1639'da Genç Osman'ın tahttan indirilip, Topkapı Sarayı'ndan önce Orta Cami'ye, sonra da Yedikule'ye boğdurulmak üzere götürülüşü.

Türk'ün çehresi, onu hayvanlarla bir tutan kötü bir tanımlamayla karakterize edilirken, ikrar edilmeden kabul edilen görüş ise, böyle bir tanımlamanın Norveçliler için geçerli olamayacağı şeklindedir. Bunun da ötesinde hem efsaneler ve hem de destanlar Türk'ü hilekâr olarak tanımlamaktadır; o (veya Masonlarla birlik olan tüccarlar ya da 'seçkin bir hanımefendi') genç kızları veya başka dürüst insanları, asil Norveçli gibi giyinerek veya masum çocukları uyduruk bahanelerle evine davet ederek kandırmaktadır. Daha da kötüsü Türkler'in yamyam özellikleri vardır, insanları boğazlayıp, etini yerler. Efsaneler, genç Norveçli erkeğin evinin dışında nasıl kahramanca dövüştüğünü ve kurtarıldığını anlatmaktadır.

'Domuz'-Türk etrafında oluşan folklor ürünleri, ikili zıtlıkların, Türkler ve Norveçliler arasındaki farklar gibi, sadece milliyetler ve kültürler arasındaki farklardan yaratılmadığını göstermektedir. Türkler'in stereotiplenmesi etnik düzeyde kimlik tanımı için aktivize edilmektedir. Fakat efsaneler, diğer insan gruplarıyla karşılaştırma yoluyla kimlik oluşumu için kullanılmaktadır. Efsaneler, şehre giden ve orada hilekâr şehirlilerle ilişki kuran genç köylüleri de anlatır; böylece taşra insanıyla şehirliler arasındaki zıtlık vurgulanmaktadır. Efsane, köylünün bir hanımla ilişki içinde olduğunu, bu hanımın onu bir bahane uydurarak evine davet ettiğini anlatır ve zengin çiftçinin hizmetindeki kızın efsanesi, aşağı tabaka ile yüksek tabaka arasındaki sınıf farkını vurgular. Norveç, 1800'lü yıllarda, küçük topluluklar halinde başlıca bir balıkçılar ve çiftçiler ülkesi durumundan hızlı bir şekilde gelişerek, her köşesinde tehlikelerin gizlendiği büyüyen şehirleriyle bir ticaret ve sanayi ülkesi haline gelmiştir. Güvenli köy yaşamı, tehlikeli şehir yaşamıyla kontrast içinde, söylenmeden kabul edilen bir seçenektir.

Türkler'le Masonlar arasında kurulan bağlantı, çok ilginç bir zıtlığa işaret ediyor, fakat Masonların, sosyal korkuların ifadesinde nasıl böyle önemli bir rol oynamaya başladıklarını anlamak zordur. Norveç'te ilk mason locası 1749 yılında kurulmuştur, fakat 1800'lerde kişi bazında üyelerinin sayısı kısıtlı olduğu gibi, o zamanlar Norveç'in yalnızca çok az kentiyle sınırlanmıştı. Bu nedenle ben, efsanelerde karşımıza çıkan Masonları, Türkler'in bir uzantısı olarak görüyorum, yoksa alt sınıfların başlıbaşına bir düşmanı olarak değil.

Sonuç

'Domuz'-Türkler hakkındaki folklor ve halk anlatmaları, bugün insanların gülünç inançlarından garip örnekler olarak, veya sadece, inançlarla ya da gerçek yaşamla herhangi bir ilgisi olmayan komik öyküler olarak düşünülebilir. Diğer yandan bunlar sosyal korkuların, yabancılardan ve farklı sosyal gruplardan duyulan korkuların ciddi bir ifadesi olarak da yorumlanabilir. Bunun yanında, Türk'ü, zengin çiftçiyi ya da kentliyi her zaman düşman ve mağlup olarak, Norveçli denizciyi, köylüyü ya da kadını ise galip olarak gösteren efsaneler, üyesi olduğu kimlik oluşumu sürecindeki kendi grubunun kabulleriyle, diğer grubun stereotip ifadeleri olarak görülebilir.

İngilizceden Çeviren:
Yrd. Doç. Dr. Ali Osman Öztürk

BİBLİYOGRAFYA

Bergstrand, C.-M.: **Frimurama och hundturken. Vad folk trott om frimurarna.** Göteborg 1913.

Christiansen, R.: **Albrechtsons visesamling.** In: Universitetsbiblioteket i Oslo. Festskrift til Den Norske-Avdeling 1882-1932. Oslo 1932, 106-130.

Fishman, J.A.: **An Examination of the Process and Function of Social Steretyping.** In: The Journal of Social Psychology 43 (1956) 27-64.

Gemdt, H. (ed.): **Stereotypv orstellungen im Alltagsleben. Beiträge zum Themenkreis Fremdbilder** - Selbstbilder - Identität. Festschrift für Georg R. Schroubek zum 65. Geburtstag. München 1988.

Harding, J.: **Stereotypes.** In: Sills, D. (ed.): International Encyclopedia of the Social Sciences 1-17. New York 1968.

Mathisen, S.: "Det er forskjell på folk og finner." En analyse av etnisk kategorisering i fortellertradisjonen. Magistergradsavhandling i folkloristikk. Etno-folkloristisk institutt. Bergen 1983.

Pavels, C.: **Dagboger for Aarene** 1812-1813. Kristiania 1888.

Vinacke, W.E.: **Stereotypes as Social Concepts.** In: The Journal of Social Psychology 46 (1957) 229-243.

Saraylı Hanımları, Arap Kalfaları ve Günlük Yaşamıyla

Eski Erenköy Günleri

ESER TUTEL

Hani çocuk dergilerinde sevimli Nasreddin Hoca tipleri vardır: Gözlerinin içi gülen, bembeyaz sakallı, açık başlı, sevimli, saf bir ihtiyar; daha doğrusu bir pir-i fâni...

Ne zaman böyle bir ihtiyar görsem, daima babamın Erenköy'deki yakın ahbabı Büyük Efendi Amca'yı hatırlarım.

Suadiye'de, şu sıralarda yerinde bir iş hanı inşa edilmekte olan eski Atlantik Sineması'nın yanıbaşından, o zamanki adı Karakol Sokak olan bugünkü Kâzım Özalp Sokak'tan girin. İki yüz metre kadar yürüyünce bir kenarından iki karış genişliğinde yosunlu bir suyun aktığı, o yıllardaki adı Kokarpınar, bugünkü adı ise Çolak İsmail olan sokağa çıkarsınız. Sağda, üzerinden Haydarpaşa-Bağdat demiryolunun geçtiği kısacık bir demir köprü vardır. Onun da altından ilerledikten sonra soldaki sokak, Tonozlu Sokak'tır. Bu sokağın öte başında, bahçe içindeki iki katlı kârgir evde, babamın yakın ahbabı, yukarda sözünü ettiğim bu Büyük Efendi Amca otururdu. (Şu sokak isimlerini ikide bir, yerli yersiz, sebepli sebepsiz değiştirmeseler olmaz mı!)

Evde pek söylenmezdi, ama Büyük Efendi Amca'nın adının Hüseyin olduğunu bilirdik. Ama aramızda hep Büyük Efendi Amca aşağı, Büyük Efendi Amca yukarı...

Sanırım Nevşehirliydi. Küçük yaşta İstanbul'a gelmiş, Sultan Hamid'in Yıldız Sarayı'na yerleştirilmiş, orada yanılmıyorsam marangozbaşılığa kadar yükselmişti. Eh, Sultan Hamid'in ince marangozluğa merakı malûm: Aklına estikçe yerli yersiz Marangozhane'ye sık sık girip çıkıyor. Demek istediğim, marangozhanede görev yapmak o günlerde hayli zor bir iş. Nedeni de, doğal olarak, ikide bir kaytaramamak, hep gözönünde olmak.

"Boğazını Tavuk Boğazı Gibi Kopartırım!"

Bir gün anlattıydı: Çocukken marangozhanede nasılsa bir hata yapmış. Marangoz çırağının kabahatini gören Sultan, "Bir daha aynı hatayı yaptığını görürsem, boğazını tavuk gibi kopartırım!" diye öyle bir gürlemiş ki, sıkıysa, aynı yanlışlığı bir kez daha yapsın da görelim!

İşte, Nevşehirli Hüseyin Efendi, bu koşullar altında Yıldız Sarayı'nda yetişmiş. Kızıl Sultan'ın koyu istibdadını yaşamış, derken Meşrutiyet'e tanık olmuş. Sonra Birinci Dünya Savaşı ve akabinde de koca imparatorluğun yıkılışı, arkasından Kurtuluş Savaşı ve Gazi Paşa'nın Cumhuriyet'i ilân edişi.

Bu aralarda olacak, evlenmiş. Eşi de öyle sıradan bir hanım değil; o da kendi gibi Saray'da yetişmiş, Yıldız terbiyesi almış gerçek bir Saraylı Hanım. Hatırladığım kadarıyla mağrur, lâfını sakınmayan, burnundan kıl aldırmayan, soylu mazisiyle öğünen, afrası tafrası yerinde, eski bir İstanbul hanımefendisi. Onu, son yıllarında eski evlerinde, salondaki divanın üzerinde, yaz olmasına rağmen bacaklarına bir battaniye örterek uzun oturmuş haliyle gözlerimin önüne getirmekte zorluk çekmiyorum.

Bir gün Saraylı Hanım'ın öldüğünü haber almıştık; Büyük Efendi, o yaşında tek başına –daha doğrusu arap kalfası Menekşe Hanım Teyze ile– kalmıştı. Aslında yetişkin iki oğlu vardı, büyüğünün adı Adil, küçüğününkü Rıdvan idi. Ama Hüseyin Efendi Amca, iki oğlunu da pek tutmaz, "Onlardan gelecek iyilik, Allah'tan gelsin!" der dururdu. Bir de, bizlerin yaşında Turhan diye bir torunu vardı. Ablamla, bu Turhan ilko-

kula başlayacakları günlerde ikisini de önüne oturtmuş, mektebi, hocaları, okumayı, yazmayı sevsinler diye iki ellerini açıp eski usul mektebe başlama duası etmişti.

İşte Menekşe Hanım Teyze, bu ailenin emektar Arap halayığı idi. Sudan asıllı, başına gelenler pişmiş tavuğun başına bile gelmemiş gerçek bir konak halayığı... Büyük Efendi Amca da, karısı Saraylı hanımefendi de, hatta "Arap Kalfa" dedikleri Menekşe Hanım Teyze de, İstanbul'daki Saray halkının 1940'lı yıllara kadar ancak gelebilen son temsilcileriydi. Sanırım, onun gibileri, o günlerin İstanbul'unda henüz tam olarak tükenmiş değildi.

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine rağmen Erenköy'e yazlığa gidebildiğimiz 40'lı yılların başında babamın mahalledeki tek ahbabı, işte bu Hüseyin Efendi Amca idi. Yazlık dediğimiz ise, bir üstteki Halim Ağa Sokak'ta, Numan Efendi'nin mevsimliği 100 liraya kiralanan küçücük iki buçuk odalı ahşap bir ev yavrusu... Yazlığı yoksa 50 liraya mı idi, inanın şimdi pek bilemeyeceğim.

Ahşap Evler, Bağlar, Bahçeler, Asırlık Çamlar, Kocamış Çınarlar

Korkunç yağmurlu, müthiş fırtınalı bir gece, yemekten az sonra şiddetli bir gökgürlemesiyle birlikte cereyan kesilmişti de yapacak bir şey olmadığından istemeye istemeye erkenden yatmak zorunda kalmıştık. Ertesi sabah arızayı gidermek için Elektrik İdaresi'nden çağırttığımız görevliler, daha gelir gelmez,

– "Geçmiş olsun, eve yıldırım düşmüş!" demezler mi! Korkudan ne yapacağımızı bilememiştik.

Gerçekten de yıldırım, sokaktaki elektrik direğinden eve uzanan telin bağlandığı iki metrelik demir boruyu yarısına kadar eritip yoketmişti de, bizim haberimiz bile olmamıştı! Büyük Efendi Amca olayı duyunca, "Aslında her eve bir siper-i saika yerleştirilmelidir" demişti. Siper-i sâika'nın ne demek olduğunu sorduğumuzda babam, yıldırımı çekip toprağa boşaltmak için evlerin çatılarına takılan demirler olduğunu söylemişti. Yâni, yıldırımlık... Yıldırımkıran... Yıldırımsavar... Bir başka deyişle, paratoner...

Demek istediğim, o yılların Erenköy'ü, Suadiye'si bugün olduğu gibi henüz onar, onbeşer katlı beton

Hüseyin Efendi Amca'nın evde, albümde bulabildiğim tek fotoğrafı. Menekşe Hanım Teyze'nin resmi ise yazık ki yok.

apartmanlarla dolmamış, sessiz, sakın, bağlık, bahçelik bir semtti: Kârgir konaklar, ahşap evler, taş duvarlar ve herbiri yüzyıllık çamlar, çınarlar...

Yine de yıldırım, düşmek için bula bula nasıl olup da bizim tek katlı evi bulmuştu, şaşıp kalmıştık! Kaldı ki yakınlarda, rüzgârla dönerek kuyudan su çeken yeldeğirmenlerinden de iki üç tane vardı. Onar, onbeşer metrelik demir kulelerin üzerinde yer alan bu yeldeğirmenlerinin yerini, günümüzde her biri birer yavru Eyfel Kulesi görünümündeki radyo vericileri almış bulunuyor. İşte, Kınalıada, işte Çamlıca, işte Okmeydanı, işte Boğaz'ın yüksek tepeleri...

Akşamüstleri sık sık Büyük Efendi Amca'ların bir arka sokaktaki evine oturmaya giderdik. Havuz başında çaylar içilir, anasonlu gevrekler yenirdi; bu arada Büyük Efendi Amca hemen daima anlatacak bir şeyler bulur, lâfı evirir çevirir eninde sonunda Yıldız Sarayı'nın marangozhanesinde geçen çocukluğuna getirirdi:

– "Yaaa, Sultan Hamid, tavuk kafası kopartır gibi başımı kopartacaktı işte!.."

Büyük Efendi'nin Blaupunkt marka, ahşap mobilyalı, bilmem kaç lâmbalı kocaman bir radyosu vardı. Ankara Radyosu'nun uzun dalga 1.648 metre üzerinden yaptığı yayını dinler ve bizlere de dinletirdi. Hitler'in orduları nasıl Polonya'ya saldırmış; tayyareler, Polonya süvarilerini nasıl makinalılarla taramış, ülke bir haftada nasıl baştan sona işgal edilmiş, hep onun sayesinde duyar öğrenirdik. Kulağımın onda olmasına rağmen, yine de gözüm çoğu zaman o koca radyonun önündeki zaman zaman açılıp kapanan çiğ yeşil ışıklı netlik lâmbasında olurdu.

Zavallı Kadıncağızın İşi Zordu. Hem de Çok Zor...

Sanırım yemeğe, hele hele gece yatısına kalınmasından pek hoşlanmazdı Büyük Efendi Amca. O yaşta anladığım kadarıyla bile iyi kalpliydi, eli açıktı, ikramdan hoşlanırdı, ama bu geceyatısına kalma konusunda biraz huysuzlanırdı. Zaman zaman sinirlenir, öfkelenir, sesini yükseltirdi. Ama bizlere karşı değil; hep Arap kalfaya karşı! Arap kalfa dediği de Menekşe Hanım Teyze...

Sık sık kızar, hepimizin içinde onu azarlar, şiddetle haşlardı: Niçin bamyaları tencerenin içinde yan yana, sıra sıra dizerek pişirmemiş! Niçin salonun penceresini karşılıklı açarak kendisini kuranderde bırakmış! Niçin patiska donun paçalarını kısa olsun demesine rağmen uzun dikmiş!

Yüzyılın başında Çamlıca'dan Avrupa yakasının görünümü

Niçin! Niçin!... Eh, ne de olsa Sultan Hamid'in sarayında yetişmiş bir kimseydi Büyük Efendi Amca...

Demek istediğim, zordu o evde Menekşe Hanım Teyze'nin işi... Hatta, çok çok zordu...

O tarihlerde geceleri maaile, çoluk, çocuk Erenköy ya da Suadiye'den İstanbul'a dönmek, vasıta azlığı nedeniyle pek kolay değildi. Trene bineceksin, Haydarpaşa'dan vapura binip Köprü'ye çıkacaksn. Tramvay gelsin diye sabırla bekleyeceksin. Gelince de binip geç saatlerde evine gideceksin. Böyle olunca, şehir içinde uzak semtlere gidenler arasında –nazının geçtiği evlerde– gece yatısına kalmak âdeti hâlâ yaygındı ve de pek yadırganmazdı.

Bazı misafirlerin geceyatısına kalmaları zorunluğu doğunca Büyük Efendi Amca'nın bütün cinleri tepesine toplanırdı. Sonunda çaresiz kalır, hiç istememesine rağmen, Menekşe Hanım Teyze'ye yüklükten yatakları çıkartmasını söyler, ona yer yatakları yaptırırdı.

Her zaman misafirperver ve iyilik-sever bir kadın olan Menekşe Hanım Teyze'nin ise eve eş dostun misafir gelmesinden gizliden gizliye hoşlandığını farkederdik. Evin içinde kendilerinden başka insanlar da bulunsun, birlikte yenilsin, içilsin, konuşulsun, sohbet edilsin; zavallı kadıncağız çok memnun kalırdı. Misafir odasını hazırladıktan sonra pufla gibi serdiği yatakların başucuna, belki geceleyin içmek isterler diye birer bardak da su bırakır; helaya sakız gibi bembeyaz havlular asardı. Su da hâlis Taşdelen, ya da Kayışdağı... Havlular ise Bursa tezgâhlarından...

"Onda Nasıl Bir Arap İnadı Vardır, Bilemezsiniz!"

Menekşe Hanım Teyze –bize böyle dedirtirlerdi– kimin nesiydi, nenin fesiydi, kaç yaşındaydı, kimse bilmezdi. Kıvır kıvır saçlı, gözlerini döndüre döndüre Arap şivesiyle konuşan, eğrilmiş bacaklarının üzerinde iki yana sallanarak yürüyen bu yaşlı Zenci kadıncağız iyi kalpli bir insandı. Ama Büyük Efendi kızınca, "Her Arap'ta olduğu gibi onda da Arap inadı vardır!" diye söylenmekten kendini alamazdı. "Hem de ne inat! Eğer, bir kere aka kara demişse, kör bıçakla kessen, ona bir daha ak dedirtemezsiniz! Korkusundan dese bile, inadından kendi kendine homur homur homurdanır, o şeyin kara olduğunu söyler durur!"

Babam bizlere, "Dikkat ettiniz mi çocuklar, Menekşe Hanım'ın saçları koca bir saksı dolusu fesleğene benziyor!" derdi. Gerçekten de, simsiyah, Arap saçı gibi kıvır kıvır bir fesleğen saksısıydı sanki Menekşe Hanım Teyze'nin kafası.

Bir gün, ömrü boyunca hizmet etmekten nasılsa beş on dakikalık bir boş zaman bulan bu yaşlı kadıncağız, çok sevdiği ablamla bana, memleketi Sudan'dan nasıl kaçırıldığını anlatmıştı da ikimizin de gözleri dolu dolu olmuştu.

Gerçek bir Kunta Kinte öyküsüydü anlattıkları. Sudan'ın bilmem hangi köyünde, yedi, bilemediniz sekiz yaşında imiş köle avcıları tarafından kaçırıldığında... Bir gün köyde yaşıtı kızlarla bir hindistan cevizi ağacına çıkmış, aralarında oynuyorlarmış. Nereden çıkageldikleri belli olmayan birtakım atlı ve silâhlı adamlar, ağaçları bir o yana, bir bu yana sallayarak bunları bir bir yere düşürmüş, sonra da atlarının terkisine bindirerek acele tarafından uzaklara kaçırmışlar.

1815 Viyana Kongresi'nde köle ticareti sözde kesin olarak yasaklanmışsa da besbelli kâğıt üzerinde kalmış bu kararlar. Köle tâcirleri 100 yıldan daha fazla bir süre daha Zenciler'i, hele hele küçük Zenci çocuklarını kaçırıp kaçırıp satmakta hep de-

vam etmişler; kimse de onlarla başa çıkamamış. Kimbilir, uzak ülkelerde belki günümüzde de devam ediyordur, Zenci çocuk satışı?

Menekşe Hanım Teyze ile arkadaşı olan Zenci kızlar saatlerce ağlamışlar, sızlamışlar, yalvarmışlar, yakarmışlar ama boşuna! Haydutlar hepsini bir geminin kömür ambarına doldurup, ölmeyecek kadar yiyecek, bir testi de su vererek bilinmeyen bir ülkeye doğru yola çıkarmışlar. Hava boğucu sıcak, geminin içi kavruluyor. Derken ambarda bir de yangın çıkmaz mı! Aralarından yanıp, ya da dumandan boğulup ölenler olmuş. Onu ise alevlerin arasından ancak o kıvır kıvır saçlarının yarısı yandıktan sonra kurtarabilmişler.

O gece başını öne eğmiş, bize elleriyle saçlarını aralayarak tepesindeki hâlâ saç bitmeyen yanık izlerini göstermişti. Gemiden nerede indirmişler, nereye götürmüşler, kime ya da kimlere satmışlar, hiç bilmiyordu. Köşklerde, konaklarda beylere, efendilere hep hizmet etmekle geçmişti tüm yaşamı. Evlendirmemişlerdi de zavallıyı. Bu yaşında bile yine hizmet etmekle geçiriyordu yaşamının son yıllarını; hem saydığı, hem de korkudan ödü koptuğu Büyük Efendi Amca'ya, misafirlere, bize, hatta yedi yaşındaki bana bile...

"Bu Araplar Arap Atına Benzer!"

Bir gün o mutfaktayken Menekşe Hanım Teyze'nin kaç yaşında olduğu sorulmuştu da, Büyük Efendi Amca,

– "Bu Arapların yaşı hiç belli olmaz!" demişti. "Arap kısmı yaşını hiç belli etmez. Atmışında da olabilir, sekseninde de... Baksanıza saçları hâlâ simsiyah, hâlâ kıvır kıvır. Son zamanlarda biraz beli büküldü, ama yine koşturup duruyor. Zaten baksanıza, ayak bilekleri Arap kısraklarınki gibi incecik. Bir şey söyleyeyim mi size, bunlar at gibi terlerler, terledikçe de ekşi ekşi kokarlar!"

Suadiye ve çevresindeki Arap kalfaların zaman zaman kendi aralarında toplanıp, Arap Arap'a, kadın kadına dertleştiklerini işitirdik. Menekşe Hanım Teyze de allem eder, kallem eder, bir yolunu bulup yarım saatliğine de olsa hepsi de Zenci olan ahbaplarını görmeye giderdi.

Bir arka sokaktaki duvar dibinde, derme çatma kulübesinde tek başına yokluk içinde yaşayan, yaşlı mı yaşlı, siyah mı siyah, yarı meczup Gülfidan Kalfa adlı Zenci bir kadıncağız vardı. Fırına ya da bakkala gönderdikleri zaman onun önünden geçmeye ürkerdik. Kulübenin önüne çıkar, parmağını bize sallayarak, "Gül uvâsi... Bûlbûl yuvâsi..." diyerek bir tekerleme mi, yoksa şarkı mı olduğunu anlayamadığımız bir şeyler söylerdi de, korkudan ayaklarımız birbirine dolaşırdı. Menekşe Hanım Teyze'nin, bu Zenci kadıncağıza fırsat buldukça evden gizli gizli yemek götürdüğünü görmüştük de, Büyük Efendi'nin kulağına gitmesin diye bizimkilerden başkasına söyleyememiştik.

Küçükyalı, Yakacık ya da Kozyatağı Sefaları

Menekşe Hanım Teyze ileri yaşına rağmen hâlâ gezip tozmayı sever; faytonlara binilip, gezmelere gidilsin isterdi. Hem de bu gezme hazırlıklarının onu hayli yoracağını çok iyi bilmesine rağmen...

O zamanların Erenköyü'nde, Suadiye'sinde o yaştakiler için eğlence demek, evden köfteler, börekler, dolmalar, salatalar yaparak Yakacık'ta, Küçükyalı'da, ya da Kozyatağı'ndaki kahvedeki havuzbaşına gitmek demekti. Bazen ablamla beni de yanlarına alırlardı: Çocuklar da eğlensin, hava alsınlar diye... Uzun yaz günlerinde akşama kadar ulu bir çınarın altında oturulur, sohbet edilir, hoşça vakit geçirilirdi. Zaten bu dediklerimiz hep yaşlı kimselerdi; sonunda, akşamüstüne doğru oturdukları yerde uyuklamaya başlarlardı. Hem de hafiften hafife, horuldayarak... Ablamla ben gülmemek için kendimizi zor tutardık.

Yakacık'tan, tıpkı Kumburgaz'ın topatan kavunu, Arnavutköy'ün çileği, her biri yumruk büyüklüğündeki sırık domatesi gibi bugün soyu tükenen o nefis çavuş üzümünden birkaç kilo alınır, ya da sergiden kocaman bir karpuz seçilip soğuması için havuza atılırdı. Yemeklerin konduğu hasır sepette, zeytinyağı ile sirkenin yer tutmasın diye aynı şişeye konmuş olması nedense çok ilgimi çekerdi: Ne kadar çalkalarsam çalkalayalım, yağı sirkeden bir türlü ayıramazdım. Birileri farkedip de "Yapma evlâdım, şimdi şişeyi kıracaksın!" diyerek beni uyarıncaya kadar, zeytinyağının boncuk boncuk üste çıkıp, sirkenin yine altta kalışını merakla izlerdim. Bacasından kapkara dumanlar, iki yanından da bembeyaz buharlar sala sala rampayı tırmanarak Suadiye istasyonuna gelen tıknefes bir lokomotifin çektiği banliyö trenine binilir, Kartal'da inilerek bu sefer de talika denen tek atlı arabalarından biri tutulurdu...

Beni, atları çok sevdiğim için öne, arabacının yanına oturturlardı. Arabacının dizginleri ellerine alıp kırbacını şaklatmasını, atın her başını sallayışında tepesindeki ayyıldızlı çıngırağın ritmik olarak bir öne, bir arkaya sallanmasını izler, iki yandaki kristal camlı eski araba fenerlerini incelerdim. Önümdeki atın bir yandan tırısını sürdürürken bir yandan da kuyruğunu kaldırarak içi saman artıkları dolu sapsarı kakasını patır patır toprak yolun üzerine öbek öbek bırakıvermesini izlerdim.

Yakacık'taki bağların arasındaki yoldan tepeye doğru tırmandıkça Marmara bütün güzelliğiyle gözlerimizin önüne serilirdi. Önde yeşillikler arasında Dragos tepesi, ilerde Büyükada, Heybeli, Burgaz ve de uzakta Kınalı... Şimdi ise bu bağların, bah-

çelerin olduğu yerlerde güdük evler, zevksiz apartmanlar, gelişigüzel tamirhaneler ve de çirkin fabrikalar var...

Yakacık'ta Küp Kebabı Sefası

Bir keresinde de Yakacık'taki bir kasaptan aldıkları eti, yine oradan aldıkları iki karış boyundaki küpe doldurduktan sonra üzerine bir güzel soğan ve domates doğrayıp tuz ve kekik serpmişler ve biraz uzaktaki bir fırına vermişlerdi. Tabii Menekşe Hanım Teyze, küpün ağzını kapatıp iple sımsıkı sardığı kâğıda firketeyle küçük bir iki de delik açtıktan sonra...

Bugünkü Erenkoy tren istasyonu

Et bir türlü pişmek bilmemişti de, biz çocuklar açlıktan sızlanmaya, sabırsızlanmaya başlamıştık. Bizleri başka şeylerle doyurmuşlar, bilmem kaçıncı kez gidip elleri boş döndükten sonra alıp getirdikleri küpteki eti de yine kendileri yemişlerdi. Hâlâ tadı damağımda, kokusu burnumda olan incecik kabuklu Yakacık çavuşunun o kendine mahsus lezzetini ve rayihasını, artık Bozcaada'daki çavuşlarda bile bulamaz oldum.

Yumruk gibi dolmalar atıştırılır, iç pilavlar kaşıklanır, buz gibi hoşaflar içilir, sonra sıra üzüme, karpuza gelirdi; en sonunda da yarabbi şükür denirdi. Denirdi de, yediklerinin, içtiklerinin çoğu zaman Büyük Efendi Amca'ya fazla geldiğini işitirdik. Duyduğumuza göre, midesi ağırlık yapmaya başlayınca ya bir tutam karbonat içer, ya da uygun bir yerde parmağını gırtlağına sokarak midesini gereksiz ağırlıklardan kurtarırmış...

İşte, Büyük Efendi Amca ile Menekşe Hanım Teyze'nin yaz eğlenceleri sanırım bunlardan ibaretti. Yemekleri birkaç gün öncesinden hep Menekşe Hanım Teyze pişirir, sepetlere istifler, bu arada da tuzluk gibi, biberlik gibi, sabunlanmış elbezleri gibi şeyleri koymayı unutmamaya çalışırdı. Büyük Efendi Amca, önemsiz de olsa, herhangi bir şeyin evde unutulmasından hiç hoşlanmazdı. Herkesin içinde, "Arap! Evden çıkarken sana her şeyi alıp almadığına iyice bak demedim mi?" diye gürleyiverirdi.

– "Bu Araplar hain olur!" dediğini de duymuştuk, Büyük Efendi Amca'nın. Bir gün, "Sarayda Nadir Ağa adlı Zenci bir harem ağası vardı," diye anlatmıştı. "Bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, zayıf, upuzun bir Arap'tı bu. Sultan Hamid'in yakınlarından olduğu için hayli nüfuz sahibiydi. Sultan ona Göztepe'de, istasyon yakınlarında geniş bir de arazi ihsan etmişti. Sizin anlayacağınız Nadir Ağa her şeyini ona borçluydu. Derken günün birinde pâdişah efendimiz öldü. Nadir Ağa'ya, Efendi'nin yüzünü son bir kere görmek ister misin? diye sordular. Ne dese beğenirsiniz? Ben onu çok gördüm... Dirisinden ne fayda gördüm ki, ölüsünden göreyim! demez mi!"

Bakmayın böyle bağırıp çağırdıına, gürleyip çaktığına... Aslında iyi bir insandı Büyük Efendi Amca... Çocukları, özellikle bizleri sever, değer verdiği kimseleri sayardı. Kendisi sanırım alaydan yetişme zabit ya da küçük zabitti. Küçük zabit, malûm, bugünkü assubay'ın karşılığı. El becerisi olan, eline her iş yakışan bir adamdı.

Evinde bugün ancak antikacılar çarşısında rastlanan sedef kakmalarla bezenmiş açılır kapanır iskemleler, yine sedef işlemeli sekiz köşeli sehpalar vardı. Hepsini de kendi elleriyle yapmıştı. Asıl ilgimi çekenler, içi boşaltılmış bir el bombasından yapılmış çakmakla, çevresinde tüfek kurşunu kovanlarının çepe çevre sıralandığı yuvarlak sigara sehpasıydı. Hepsini de Yıldız'daki atölyelerde yapılmıştı.

Büyük Efendi Nevşehir Yolunda

Hangi yıldı bilemeyeceğim, Büyük Efendi Amca bir yaz, ilerlemiş yaşına rağmen Nevşehir'e giderek son bir kez köyünü görmek istedi. Eh, karısı Saraylı Hanım Teyze de çoktan dünyasını değiştirmiş olduğu için, engel olacak kimsesi de yok. Hemen yol hazırlığına girişti. Tabii hazırlığa girişen kişi, aslında Menekşe Hanım Teyze oldu... Yolluk için börekler

vaptı, dolmalar sardı, kuru köfteler kızarttı. Hazırlanan çantaları görseniz, Büyük Efendi Amca sanki on beş günlüğüne Nevşehir'e gitmiyor da bir şehirden ötekine ev naklediyor sanırdınız.

Köyünün çocuklarına serpmek için bir tanıdığının delaletiyle Darphane'den de çil çil kuruşlar aldırdı, sonra bunları üçer, beşer Menekşe Hanım Teyze'ye diktirdiği küçük kırmızı keselere koydurdu. O gece onlarda misafir olduğumuz için, bizler de bu kuruşların keselere konmasına yardım etmiştik.

O zamanlar Kadıköy, ya da Harem'den otobüse binip köyün meydanında inmek ne demek! Hele İkinci Dünya Savaşı'nın o yokluklarını da beraberinde getiren ilk yıllarında... Haydarpaşa'dan gece trenine bilet alınacak, en azından iki gün, iki gece gidilip Niğde'de trenden inilecek. Sonra artık ne bulursanız, kaptıkaçtı mı, otobüs mü, at arabası mı, doğru Nevşehir, belki de Göreme'nin uzak köyleri...

Yolculuk zor geçmişti, ama mutlu döndü Büyük Efendi Amca... Hatta Menekşe Hanım Teyze de... Günlerce bizlere köyü anlattı da, hâlâ anlatacaklarını bitiremedi. En çok hoşlandığımız yeri de, köy çocuklarına içinde çil çil kuruşların konduğu kırmızı keseleri serpmesiydi. Kimbilir çocuklar keselerden çıka çıka birkaç kuruş çıktığını görünce nasıl hayal kırıklığına uğramışlardı...

O sıralar, İkinci Dünya Savaşı'nın henüz patlak verdiği aylardı. Harb-i Umumî'yi yaşamış olan büyükler gibi Büyük Efendi Amca da, İsmet Paşa'nın milleti harbe sokup sokmayacağını soruyordu. İngilizler'e hiç güvenmez, Almanlar'ın ise tekniğine hayran olduğunu belli ederdi.

O günlerde herkesin evinin bahçesine bir sığınak kazdırması mecburiyeti kondu. Tayyareler gelip de şehri bombalamaya kalkarlarsa, ailecek içine girip bombalardan, zehirli gazlardan korunmak için!

Erenköy'de pek çok kimse gibi babam da iki işçi bulup bahçeye yaklaşık bir adam boyu derinliğinde, iki metre genişliğinde, üç metre uzunluğunda dört köşe bir çukur kazdırdı. Bu çukurun üzerine enlilemesine ağaçlar uzatıldı, üzerine de toprak dökülüp el silindiriyle pekiştirildi. Bir kenarından da birkaç basamak kazılınca, oldu size göstermelik bir sığınak. Ama sizi ne bombalara karşı korurmuş, ne de zehirli gazlara... Orda, burda, "Paşa bizi canlı canlı mezara gömecek" lâfı sıkça edilmeye başlandı.

İçine girip oynamamız kesinlikle yasaklanmadıysa da, sığınağa girmemiz evdekiler tarafından pek hoş karşılanmadı. Ev halkı öğle uykusuna yatınca bizler komşu çocuklarıyla doğruca sığınağa girer, içerde daima oynayıp vakit geçirecek bir şeyler bulurduk. Hiçbir şey bulamasak, toprağın içindeki köklerin arasındaki kıvır kıvır solucanları çeker çıkarır, yakaladığımız çekirgelere –kanatlarını koparttıktan sonra– zorunlu uçuş talimleri yaptırırdık. Bir seferinde koca bir danaburnu görmüştük de, ödümüz patlamıştı.

Bir gün sığınağa girmemiz kesinlikle yasaklandı: Küçükyalı'da evlerden birinin sığınağı kendiliğinden çökmüştü de, içinde oynayan çocuklar kurtarılamamıştı. Gerçekten de bir iki gün sonra yağan şiddetli bir yağmurdan sonra bizim sığınağı örten ağaçlar birden çöküvermesin mi! Sığınak faslı bizler için böylece kapanmış oldu.

Ne var ki, emre rağmen Büyük Efendi Amca, bahçesinde sığınak filan kazdırmadı. "Evin en azından 20 metre uzaklıkta olması icap ediyormuş sığınağın" demişti Büyük Efendi Amca. "Evden 20 metre uzaklaştım mı, bir ötedeki komşunun bahçesinde olurum ben. Ne yâni, sığınağı onun bahçesinde mi kazdıracağım?"

– "Herhalde öyle olacak," diye cevap vermişti Babam. "Siz onun bahçesinde kazdırırken, o da kendininkini sizin bahçede kazdırır, olur biter!".

Sakın Alman Tayyaresi Olmasın?!

Büyük Efendi Amca'nın eski ev sahibinin genç bir tayyareci oğlu olduğu söylenirdi. O zamanın askerî tayyareleri bugünkü topçu pırpırlarından farksız: Tek motorlu, üstelik kanatlar bez kaplı, tek, bilemediniz iki kişilik. Havada bir homurtu, bir gürültü! Bir de bakardınız ki, tayyarenin biri, karşıdaki evlerin üzerinde, ağaçların arasından çıkagelmiş, hızla yaklaşıyor. Sakın Alman tayyaresi olmasın!

Daha bahçeye fırlamadan, tayyare çam ve çınar kümesinin üst dallarını yalarcasına geçer, geldiği gibi de çabucak gözden kayboluverirdi. Kanatlardaki işaretlerden Türk tayyaresi olduğunu artık anlamıştık. Zaten her seferinde de tepemizden geçen hep aynı tayyare oluyordu. Bir an için olsa da, gözünde uçuş gözlükleri, elinde eldivenleri, pilotu bize yukardan el sallarken seçebilirdik.

O sıralarda anlattılardı: Pilotun, mahallede çok sevdiği bir kız –belki de nişanlısı– varmış da, fırsat buldukça geliyor, kızın evinin üzerinde alçaktan uçarak ona hava atıyormuş! Sonra ne mi olmuş? Zavallı delikanlı bir kazada yere çakılmış, kalmış!

Bütün mahalle, delikanlının mâtemini tuttuktu.

Büyük Balıklar Küçük Balıkları Yemesin Diye...

Büyük Efendi Amca'nın oturduğu evin havuzu da havuzdu hani... Ortasında fıskiyesi, içinde kırmızı balıklarıyla, Erenköy ve çevresindeki pek çok konağın bahçesindeki havuzdan daha büyüktü. En güzel yanı da, fıskiyesinden yukarıya doğru fışkıran su-

ların üzerine bırakılan bir pingpong topunun uzun süre havuza düşmeden çırpınıp durmasını izlemekti.

El büyüklüğündeki kırmızı balıklara ekmek atar, sonra da onların ağızlarını kocaman kocaman açarak ıslanan ekmekleri nasıl kapıştıklarını izlerdik. Aralarında zaman zaman minik minik yavrular da göze çarpardı. "Küçük küçük atın da yavrular da yesin!" derlerdi bize.

Bir gün Büyük Efendi Amca ile havuza delikli tuğla atmış, eski bir süpürgeye de taş bağlayıp dibe oturtmuştuk: Yavrular bunların arasında gizlenip canlarını büyüklerin şerrinden kurtarabilsinler diye... Hani, büyük balıklar küçük balıkları yer derler ya, işte yiyemesinler diye.

Evin ilgi çekici köşelerinden biri de helâsıydı. İşinizi görmek için kapıyı açıp içeriye girdiğiniz zaman karşınızda ikinci bir kapıyla karşılaştırdınız. Bu daracık ve loş aralıkta bir musluk bulunurdu. Mis gibi kokan bir kalıp beyaz sabun, bir kenarda da ev halkının havluları... Misafirlerin havluları ise sandıktan çıkartılır, dışardan kapının koluna asılırdı. Gün gelip de kâğıt havlulara el silineceği, o yıllarda Büyük Efendi Amca'nın değil, hiç kimsenin aklına gelmezdi.

İçerdeki ikinci kapıyı açınca, asıl helâya girmiş olurdunuz. O zamanlar üzerine oturulan bugünkü alafranga klozetler yok. Yerde, mermer taşta yumruk sığacak kadar bir delik, sağında ve solunda da ayak basacak iki yüksekçe taştan oluşurdu o dönemin apteshanesi. Yanda, kenarda bir musluk olmasına rağmen, içerde daima su dolu, kullanmaya hazır bir ibrik ile bir de maşrapa bulundurulurdu.

Eskiler anlatırlardı: Bey'in biri ev satın alırken, önce ayakyolunu görmek istemiş. İçeriye girerken, kapıya diktiği uşağına, "Şimdi ben def-i hâcette bulunacağım, dinle bakalım içerden ses gelecek mi?" diye tembih etmiş.

Yüznumaraların çift kapılı yapılmasının nedeni, besbelli içerden dışarıya ses çıkmaması içindi. Günümüzün kooperatif evlerinde ise, bırakın tuvaleti, salonda hapşırıyorsunuz da, bitişik komşudan "Çok yaşayın! diye size uzun ömür temennisinde bulunuyorlar!

Hüseyin Efendi Amca Evleniyor!

Bir gün babam eve ilgi çekici haberlerle geldi. "Biliyor musunuz," dedi. "Hüseyin Efendi, Menekşe Kalfa ile evleniyor!"

Annem kadar, bizler de şaştık kaldık. Bir yanda damat olarak ilerlemiş yaşına rağmen yine de halâvetinden pek bir şey kaybetmemiş, hâlâ kameti yerinde Büyük Efendi Amca ile, öte yanda gelin olarak, artık iki bük-lüm olmuş, elleri titreyen, ama hâlâ pire gibi koşuşturmaya çalışan Arap kalfa Menekşe Hanım Teyze!

Babam şöyle anlattı: Hüseyin Efendi Amca haftalarca düşünüp taşındıktan sonra nihayet bir gün Menekşe Hanım Teyze'yi karşısına çağırmış.

– "Bak, beni iyi dinle Arap," demiş. "Ben artık kendimi pek iyi hissetmiyorum. Bugün, yarın değilse bile eninde sonunda ölüm bizler için... Emanetini Allah'a teslim edeceğimiz günler yaklaşıyor. Sen ölürsen, ben kendime baktıracak iyi kötü birini bulurum. Ama sen? Parasız, pulsuz, kim bakar sana? Oğullarım da basarlar beline tekmeyi... Köpekler güler vallahi haline... Çocuk değilsin ki seni evlât edineyim. Diyeceğim şudur ki, senden önce ölürsem, sırf maaşım kalsın diye seni nikâhıma almaya karar verdim!"

– "Peki, Menekşe Hanım ne demiş?"

– "Ne desin kadıncağız! Şaşıp kalmıştır herhalde. Hayatının son deminde gelen bu izdivaç teklifi, Arap Bacı'yı kimbilir ne kadar heyecanlandırmıştır. Ama Hüseyin Efendi arkasından hemen ilâve etmiş: Bak, sana şimdiden söylüyorum, demiş. Ben yine Büyük Efendi'yim, sen yine Arap Kalfa'sın! Bunu böyle bil!"

Zavallı kadıncağız efendisinin ellerine sarılıp ayaklarını öpmeye kalkmış. Avukat olan babam onların nikâh işlemlerini yola koyarken, Menekşe Hanım Teyze de evlilik hazırlıklarına girişmiş. Kendine kırmızı bir entari, efendisine kendi elleriyle patiskadan iç çamaşırları dikmeye kalkmış. Sıkıntılı bir adam olan Büyük Efendi Amca donunun paçalarının kısa olmasını istemesine rağmen Menekşe Hanım Teyze Arap inadı tuttuğu için uzun yapınca, aralarındaki ilk karı koca kavgası patlak vermiş. Öfkelenen Büyük Efendi, makası kaptığı gibi donun iki paçasını birden kesip atmış. Ama bu arada altındaki masa örtüsünü de doğrayıvermiiiş, ne çıkar!

Aradan 50 yıldan fazla bir zaman geçtiği için pek anımsayamıyorum. Nikâhları sessiz sedasız evde, sadece iki şahidin huzurunda mı kıyıldı? Yoksa nikâh için Şaşkınbakkal'dan bir tramvaya binerek Kadıköy'e mi indiler, bilemeyeceğim. Yalnız o gece bizim evde, yemek boyunca olaydan hayli söz edildiğini hatırlıyorum.

Onlar erdi muradına, biz çıkalım kerevetine...

Sonra ne mi oldu? Büyük Efendi Amca'nın çok geçmeden, sanırım birkaç ay içinde hastalanıp öldüğünü duyduk. Ama, yıllardır kendisine bakan emektar Arap Kalfa'sını ortada bırakmadığı için huzur içinde öldüğünden kimsenin kuşkusu olmadı.

Kalan maaşı 1945-46 yıllarında Menekşe Hanım Teyze'ye yeterdi de artardı bile...

Peki ya Menekşe Hanım Teyze?

Bir gün, onun da çok geçmeden sevgili efendisinin peşinden gittiğini haber aldık.

Hem de dul maaşını sadece bir kere alabildikten sonra...

Rıza Tevfik'e Gönderilen Mektuplar II

Dr. Refik Nevzad'ın Sèvres'e Dair Mektubu

ABDULLAH UÇMAN

Yahya Kemal İstiklâl Savaşı'nın kazanılmasından sonra yazdığı yazılarından birinde, "Bu geride bıraktığımız dört sene içinde dört yüz sene yürüdü. Biz içinde bulunduğumuz için bu devrin doluluğunu hissedemiyoruz. Lâkin çocuklarımız bu dört senenin muazzam destanını hayranî ile dinleyecekler"[1] demektedir.

Bugün dünü, yani tarihî yargılamak oldukça kolaydır. Gerçekten, zaman zaman içinde yaşadığımız bugünden geriye doğru bakıp geçmişteki bazı olaylar hakkında "Şöyle olsaydı böyle olacaktı" tarzında hükümler vermek, hepimizin ara sıra yaptığı, ama gerçekleşmiş olayları asla değiştiremeyen bir kuru avuntudan başka bir şey değildir. Esas olan, olayların bütün hızıyla cereyan ettiği, yani tarihin bizzat yazıldığı sırada doğru ve isabetli kararlar verebilmektir. Bunu yapabilmek de ancak "büyük" sıfatına lâyık kişilere nasib olmaktadır.

Okullardaki ders kitaplarından başlayarak son devir Türk tarihiyle ilgili hemen bütün kitaplarda "Türk milletinin idam fermanı", "meş'um Sèvr", "Osmanlı tarihinin en kara lekesi", "Sèvr paçavrası" gibi ifadelerle nitelendirilen Sèvres antlaşması, bilindiği gibi, 1914'te başlayıp 1918'de sona eren I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İtilâf Devletleri'yle mağlûp Osmanlı Devleti arasında, Fransa'nın başkenti Paris yakınlarındaki Sèvres kasabasında 10 Ağustos 1920'de imzalanan barış antlaşmasının adıdır. Maddelerine şöyle bir göz attığımızda bile Türk milletini ve Türk vatanını bütünüyle ortadan kaldırmaya yönelik bu antlaşmanın gerçekten bir "idam fermanı" hükmünde olduğu kolayca anlaşılabilir.

Antlaşma hükümlerine göre, XIX. yüzyılda toprakları hâlâ 12 milyon km²'yi bulan ve üç kıtada hüküm süren koskoca Osmanlı Devleti'nden geriye sadece yabancı kuvvetlerin denetiminde bir İstanbul'la Anadolu'nun küçük bir parçası kalıyordu.[2]

Sèvres antlaşmasını Osmanlı Devleti'ni temsilen Âyân âzâsından Bağdatlı Ferik Hâdi Paşa (reis) ile Bern sefiri Reşad Hâlis Bey ve Şûrâ-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik'ten oluşan bir heyet imzalamakla beraber, Ankara'da yeni kurulan TBMM hükümeti böyle bir taksim planına başından beri karşı çıktığından, Sèvres antlaşması Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmaz. 19 Mayıs 1919'da fiilen başlayan Millî Mücadele'nin 30 Ağustos 1922'de zaferle sonuçlanmasından sonra 24 Temmuz 1924'te imzalanan Lozan antlaşması ile de, hiçbir zaman yürürlüğe girmeyen Sèvres'in hükümleri kendiliğinden ortadan kalkmış olur.

Beri yandan, daha 19 Ağustos 1920'de TBMM'nce verilen bir kararla Sèvres'e imza atan bütün Osmanlı devlet adamları "vatan haini" sayıldıkları gibi, vatandaşlık haklarından da mahrum bırakılırlar. Diğerleri gibi aynı sebepten dolayı TBMM tarafından 1924'te 150'likler listesine dahil edilen ve siyasî suçlu kabul edilen Rıza Tevfik,[3] bilerek veya bilmeyerek işlemiş olduğu bu bü-

1 "Sene Beş", **Hâkimiyet-i Milliye**, nr. 1105, 23 Nisan 1340/1924.

2 Antlaşmanın bellibaşlı maddeleri hakkında genel bir fikir edinmek için bk. Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 9.b., İstanbul 1984, s. 61. Ayrıca Sèvres Antlaşması'nın tam metni için bk. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C. I, Ankara 1953, s. 525-691.

3 İlhami Soysal, **150'likler**, İstanbul 1985, s. 28, 59, 82, 148. Ayrıca bk. **150'likler Albü-**

yük hatanın cezasını Kasım 1922'den Haziran 1943'e kadar, hayatının en verimli çağında tam yirmi bir yıl Ürdün ve Lübnan'da sürgün hayatı geçirmek suretiyle bir bakıma ödemiş olur. 150'liklerin 1938'de affından sonra beş yıl kadar anavatana dönmemekte direnen Rıza Tevfik, nihayet 1943'te yaşlanmış, maddeten ve mânen oldukça yıpranmış bir halde Türkiye'ye geri döner.[4]

Rıza Tevfik, ölümünden kısa bir süre önce kaleme aldığı "Biraz da Ben Konuşayım" adlı hâtırâtında, doğrudan doğruya, öteden beri itham edildiği Sèvres'i imzalama meselesini ele almış ve tabiî olarak burada kendisini savunmuştur. Rıza Tevfik burada Sèvres'i imzalayan heyette neden bulunduğunu kısaca şu şekilde açıklar:

"Beni Sèvres muahedesini imzaya sevkeden mânevî ve vicdanî sebeplerden biri de, Yunan ordusunun ve bilhassa zabitlerinin İzmir'de ve İzmir havalisinde ırz u can ziyankârlıklarıdır. Dediğim İngiliz uleması ve muharrirleri bu vahşi zabitleri isim ve resimleriyle, yaptıkları fezahat ve cinayetleri zikr ile sayıp dökmüşlerdir. Bu itibarla bu katliamı bir an evvel durdurmayı ve sulhün imzasını ta'cil ederek bu fezahatleri önlemeyi kâr sayıyordum!".[5]

Ancak gerçek olan bir şey varsa, o da şu veya bu sebeple Rıza Tevfik'in Sèvres'e imza atmış olmasıdır.

Yukarıda da belirttiğim gibi, olaylar süratle cereyan ederken ve biz o olayların içindeyken her zaman doğru düşünebilmemiz ve isabetli kararlar verebilmemiz oldukça güçtür. Sèvres'e imza attığı sırada, herhangi bir artniyet dışında, muhtemelen Rıza Tevfik de aynı psikoloji içinde olmalı diye düşünüyorum.

İşte şimdi burada, o günkü olayları belki de dışarıdan izlediği için isabetli değerlendirmeler yapabilen bir Türk aydınının mektubunu yayımlıyoruz. Rıza Tevfik'in gelini Sayın Zerrin Bölükbaşı tarafından bize verilen evrakı arasından çıkan oldukça yıpranmış durumdaki bu mektup, yazımızın başlığından da anlaşılabileceği gibi, yakın tarihimizin önemli simalarından Dr. Refik Nevzad'a ait. Jön Türk tarihinde ağabeyi Tevfik Nevzad'la birlikte adı geçen, ancak hakkında fazla bir şey bilinmeyen Refik Nevzad'ı yakında bize Taha Toros tanıtmıştı.[6] Taha Toros'un da

Sèvr Antlaşması'nı imzalamaya giden heyet. Önde Damat Ferid Paşa, sağda Rıza Tevfik.

mü (T.C. *Dâhiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye* Müdüriyeti), s. 5, nr. 16: **Tarih ve Toplum** (Özel ek), sayı 70, Ekim 1989.

4 "Filozof Rıza Tevfik Dün Geldi" (haber), **Vakit**, nr. 9106, 24 Haziran 1943.

5 **Yeni Sabah**, nr. 3380, 20 Ağustos 1948; ayrıca bk. **Biraz da Ben Konuşayım** (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 1993, s. 97. Rıza Tevfik, daha önce, kendisine yine Sèvres'i niçin imzaladığını soran Grace Ellison'a da hemen hemen aynı cevabı verir (bk. Turkey Today, London 1928, p. 125).

6 Taha Toros, **Tarih ve Toplum**'un Haziran 1994 tarihli 126. sayısında "Paris'te 50 Yıl Doktorluk Yapan Bir Jön Türk: Refik Nevzad" (s. 23-26) adlı yazısında Refik Nevzad'ı bizlere anahatlarıyla tanıtmıştı. Rıza Tevfik burada yayımladığımız mektubun arkasına, herhalde yıllar sonra kendi kalemiyle "Sevr Muahedesi'ni imza edenler arasında benim de bulunmamı pek şâyân-ı teessüf gören Dr. Refik Nevzad'ın pek terbiyeli ve munsifâne bir mektubu - 3 Ağustos 1920" kaydını koymuştur.

yazısında belirttiği gibi, I. Dünya Savaşı sırasında, Avrupalı büyük devletlerce Türkiye'ye uygulanmak istenen Sèvres planının karşısına çıkan Refik Nevzad, Sèvres'i protesto için aynı günlerde Paris'te *"Les Vautours et la Turquie"* (1920; Türkiye Üzerinde Akbabalar) adıyla bir de Fransızca kitap yayımlamıştır.

Önemli bir tarihî belge niteliği taşıdığını tahmin ettiğim ve Sèvres antlaşmasından tam yedi gün önce, 3 Ağustos 1920'de yazılan bu mektubunda olayları gerçekten doğru yorumlayan Refik Nevzad, görüleceği gibi, politikacı olmanın ötesinde aynı zamanda bir felsefeci hüviyeti taşıyan Rıza Tevfik'e gerekli ikazlarda bulunmakta ve onu bütün Türk milleti adına Sèvres'e imza atmama hususunda uyarmaktadır.

"Bu manzara pek dil-hırâştır."

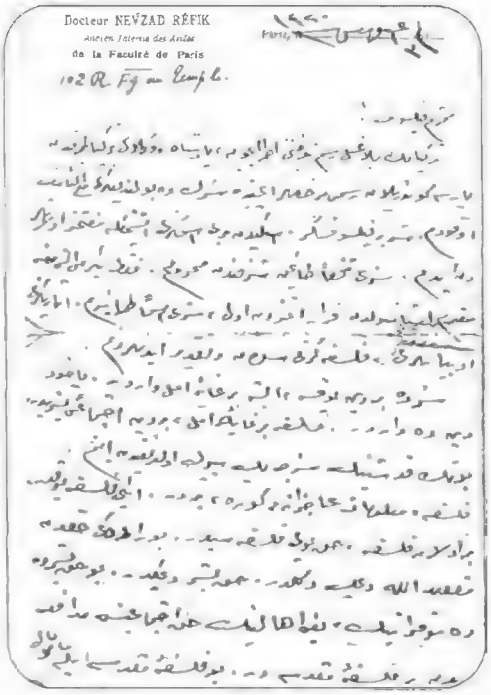
Docteur NEVZAD RÉFIK
Ancien Interne des Asiles
de la Faculté de Paris

3 Ağustos 1920

Muhterem Feylesof!

Türkiye'nin bilâ-gasl resm-i tedfînini icrâ için, padişah ve vükelâ-yı Türkiye tarafından Paris'e gönderilen resmî murahhaslar içinde sizin de bulunduğunuzu maatteessüf okudum. Siz bir feylesofsunuz. Eskiden beri isminizi işitmekle müftehir olanlardan idim. Sizi şahsen tanımak şerefinden mahrumum. Fakat yirmi altı sene mukaddem İstanbul'dan firâr etmezden evvel, sizi ismen tanırdım. Âsârınızı, edebiyatınızı, felsefenizi seven ve takdîr edenlerdenim.

Sizde bir din yoksa, elbette bir gaye-i emel vardır. Yahut din de vardır. Felsefe bir gaye-i emel, bir dîn-i ictimâî-pezîrse bunun kudsiyetinin sizce pek büyük olduğundan emînim.

Felsefe, ma'lûmât-ı âcizâneme göre, budur. İki felsefe yoktur, bir olan felsefe hak yolu felsefesidir. Buradaki haktan maksat Allah demek değildir. Hakk-ı beşer demektir. Bu hakk-ı beşer de demokratik, yani ahalinin hakkı ictimâîsini müdafaa eden bir felsefe-i mukaddesedir. Bu felsefe-i mukaddese ile mâlâmâl olan vicdanınızın sâfiyetini, ruhunuzun ulviyetini bildiğim için sizi murahhaslar içinde görmek bizim için büyük bir sebeb-i me'yusiyettir. Siz feylesof olduğunuz için, bu dünyanın on günlük zevk u safâsına rabt-ı menfaat ile bir milletin, bir masum ümmetin, bir mazlûm ahalinin idamını imzalamak gibi dünya ve âhiretçe mûcib-i nekbet bir vazîfe-i resmiyye ile muvazzaf olmamalı idiniz. Mağdur köylünün, mecruh erbâb-ı mesâînin menâfi-i ictimâiyelerini sûret-i meşruada müdafaa etmekliğiniz mensup olduğunuz meslek-i felsefî nokta-i nazarından lâzım idi. Vicdanınızın, gerek şair ve gerek felsefî olan hassas vicdanınızın, ruhunuzun en derin noktalarına inerek size tevdî edilen vazifenin hangi hiss-i ihtiras ile olduğunu düşününüz. O vakit göreceksiniz ki ve elbette görmüşsünüzdür, yanlış bir hiss-i vatan ile siz de o murahhaslar içine karışmış oluyorsunuz. Türkiye'nin sanduka-i memâta vaz'ıyla tedfîn-i hâk-i gufrân olmasına iştirak etmeyiniz.

Bu bilâ-gasl resm-i tedfîn için şimdilik bizim (için) elimizden gelen şey yalnız gözyaşı dökmek oluyor ve olsun. Bu manzara pek dil-hırâştır. Bunca senelerden beri diyâr-ı gurbette takip ettiğimiz ve yine edeceğimiz gaye-i emelin ma'kesi yine pençe-i siyasiyesidir. Lâkin bu ebedî değildir, muvakkattır. Şimdilik dökeceğimiz bu gözyaşları o mağdur, mazlûm şark ahalisinin birkaç menfaat-perest murahhas elleriyle mezara indirilen o bîrahm vücudu için âb-ı gasl olacaktır. O vücud-ı maktulü mezara indirecek ellerin hangi zâlim, hangi edebsizin eli olduğunu görmek bizim için vâkıa bir sebeb-i me'yusiyettir; fakat dünyada bir adalet-i ebediye-i beşeriye vardır. Bu adalet-i ebediye-i beşeriye nâmına muahharen evlâd-ı vatana teslim edilecek ve ancak mevkî-i siyâsîlerini kaybetmemek hiss-i hâinânesiyle umumen Türkiye'ye karşı fermân-ı muahede-i sulhiyyeyi imza edecek siyah çehreler içinde, kara vicdanlar arasında sizin de imzanızın ve isminizin bulunduğunu görmek Türkiye'yi canından ziyade seven ve ma'budu ancak mescid-i menfaat-ı ahali olan bizler için pek dilhûn bir manzaradır.

Beş günlük sefil hayat, hayat-ı menfaat-perestâne, a'yanlık için arbabının bâzîçe-i hevesât-ı ihtirâsânesi olmak cinayetlerin en büyüğüdür. Zira böyle yerde nûrlar içinde yatan koca vatan-perver Nâmık Kemal:

Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa...

demiş idi.

Kıymetdar vaktinizi beş on dakika kaybettirdiğimizden dolayı isti'fâ-yı kusur ile her türlü mesuliyet-i müstakbeleyi vicdanınıza, ruhunuza havale ederek hatm-ı kelâm eylerim mükerrem Feylesof!

Doktor
Refik Nevzad
(imza)

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

YÜZYILIN BAŞINDA İSTANBUL SOSYETESİ

Geçen sayımızda bastığımız litograflar okurlarımız tarafından ilgiyle karşılandı. Bu arada değerli okurumuz Serra Eryıldız bizleri arayarak, ressam Hassan'ın kimliği konusunda Said N. Duhani'nin Çelik Gülersoy Vakfı tarafından basılmış "Beyoğlu'nun Adı Pera iken" kitabında kısa bir bilgi olduğunu iletti. Duhani'nin kitabından ilgili bölümü aynen aktarıyoruz:

"Fransa Elçiliğinin iki karakol gemisinde eski dostlarımız, yüksek topukları üstüne tünemiş. P. Loti ile , hıristiyan okullarındaki papazları andıran sakalıyla Claude Farrére bulunuyordu. Bunların yanında burada adının anılması gereken bir başka deniz subayı daha vardı ki, yanılmıyorsam, Guirois idi. Değerli bir karikatürcü olan bu adam, bir albüm de yayınlamıştı: "Hasan'ın Albümü" diye. Bu albümde Beyoğlu sosyetesinin tümü, pek yerinde bir güldürü kalemiyle dile getiriliyordu. Özellikle Melhame Selim Paşa ve Nuri Bey (Châteauneuf), şaşılacak derecede benzetilmişti. İsveç Elçiliğine komşu olan "Weiss-Kitabevi", bu gemici ressamın pek zevkli ve iğneleyici biçimde çizdiği kişilerle dolup taşıyordu..."

Bu konuda başta Duhani'nin kitapları olmak üzere Semih Mümtaz S.'ırı "Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatlar" ve başka benzeri kitapların da taranarak, isimleri bilinen kişiler hakkında araştırma yapılması gerekmektedir. Bu sayıda geç kaldığımız için böyle bir çalışmayı gerçekleştiremedik. Önümüdeki sayılarda bulabildiğimiz bilgileri iletmeye çalışacağız.

Tarih ve Toplum

Semih Mümtaz'ın Karay'ın koleksiyonundaki resimden tanıdığı kişiler, oturanlar sağdan itibaren Atalay Bey, Ecmel Bey, Rafet Bey, Necdet Bey, Nâzım Bey, ayaktakiler Hikmet Bey, M. McDonald, Sami Bey, Feridun Bey, M. Lohman, M. Hapland ve Hüseyin Bey

Semih Mümtaz'ın tanıdığı kişiler; sağdan itibaren oturanlar Miralay Dalfus, M. Hanli, M. Baruh, kadın tanınmıyor, pardesülü M. Hyra, ayaktakiler K. Morda, G. İspiro, (bundan sonrakilerin adları okunamıyor) Çinli Bey.

S. Mümtaz'ın tanıdığı kişiler; alt sıra sağdan itibaren Suat Bey, Hasan Paşa, Remzi Paşa (hemen yanında eski harflerle Kıbrıslı Tevfik yazılmış), Rıza Bey, Hüsrev Bey, Arif Bey, Nail Bey, Yakup Bey, üst sırada soldan üçlünün üstünde M. Jean ve İbrahim Bey (keman çalan) diğerleri tanınmıyor.

Doğumunun 125. Yıldönümünde Petrol Kralı

Kalust Bey Gülbenkyan (1869-1955)

KEVORK PAMUKCİYAN

1994 yılı dört ünlü Ermeni şahsiyetin doğumunun 125. yıldönümüne tesadüf etmektedir. Bunlardan birincisi ve uluslararası şöhrete sahip olanı, Kalust Bey Gülbenkyan'dır. İkincisi, müzikolog, maestro ve bestekâr, Rahip Komitas Kevorkyan veya Soğomonyan (1869-1935), üçüncüsü şair Hovannes Tumanyan (1869-1923), dördüncüsü ise, mizah yazarı ve romancı Yervant Odyan' (1869-1926)dır. İşbu yazımızda bunlardan birincisini tanıtmayı arzu ettik.

Kalust Bey Gülbenkyarn

Gülbenkyanlar'ın veya daha doğrusu Gülbegyanlar'ın soyu, Vaspurakan'da (bugünkü Van yöresi) hüküm sürmüş olan Ardzruni Krallığı'nın (908-1021) önceki prenslik döneminin ünlü kumandanlarından, 656'da Şam'da ölen Theodoros Rıştuni'nin oğlu, kendisi de kumandan olan Vart-Badrik'e kadar uzanmaktadır. Esasen "Gül-Beg" adı da "Vart-Badrik"in Türkçe karşılığıdır. Son Ardzruni Kralı Senekerim (? - 1025), 1021'de Bizanslılar'la anlaşarak yurdunu onlara terkedip, karşılığında Sivas ve civarına hâkim olduktan sonra, Vart-Badrik'in ahvadı da buraya göç etmişlerdir. Buradan da Talas'a geçmişlerdir. Oradan da bazıları, Üsküdar'ın Selâmiye veya Selâmsız mahallesine yerleşmişlerdir. Üsküdar'da zikredilen en eski Gülbenkyanlar, Kevork'un oğlu Haçadur ile Harutyun'un oğlu Ağasi'dir. Birincisi 1750'de, ikincisi ise 1787'de, mezkûr mahallede bulunan ve Patrik Hagop Nalyan (1706-1764) tarafından tesis edilen, Su Vakfı'nın mütevellisi olmuşlardır.

İşte buradadır ki, Kalust Gülbenkyan, Acıbadem Caddesi'nin eski 397 No'lu hanesinde dünyaya gelmiştir. Harabe halinde olan ahşap evleri bugüne kadar varlığını sürdürmektedir. Dünyanın en zengin adamlarından olan bir şahsın doğduğu evinin hazin manzarası, maalesef yürekler acısıdır.

Bundan birkaç ay önce, değerli nümizmat Garo Kürkman'la beraber oradan geçerken kendisinden binanın fotoğrafını çekmesini rica etmiştik. Bu suretle evin son durumunu yazımızla birlikte okuyuculara sunmak mümkün oldu. Kendisine burada da teşekkür ediyorum.

Yaklaşık 1950'de, Üsküdar'daki Surp Haç Kilisesi'nin vaftiz kütüğünde tarafımızdan tesadüf edilen kayda göre, Kalust Gülbenkyan 29 Mart 1869'da doğup, 14 Nisan 1869'da, Bandırmalı papaz Krikor Aramyan'ın (1804-1887) eli ve amcası Serovpe Gülbenkyan'ın (1833-1886) sağdıçlığı ile vaftiz olmuştur. Daha önce, Talas'da doğduğu zannedilmekteydi.

Kalust Gülbenkyan ve Gülbenkyan Ailesi hakkında, doğumunun yüzüncü yıldönümü münasebetiyle bundan önce Ermenice iki yazımız

neşredilmiştir. Birincisi, 16 Nisan 1969 tarihli "*Marmara*" gazetesinde, ikincisi ise, 1970 senesi "*Soğagat*" yıllığında (s. 49-65) dercedilmiştir. Bilhassa ikinci kaynaktan istifade ederek biyografisini sunuyoruz.

İlk eğitimi hakkında bilgi yoktur. Ancak, yaklaşık 1873'te Kadıköy'e nakledildiklerinden buradaki Aramyan-Unciyan mektebinde tahsilde bulunmuş olması muhtemeldir. Müteakiben, önce Fransa'da eğitimine devam etmiş, sonra da İngiltere'de Oxford Üniversitesi'nden mühendis olarak diplomasını almıştır. 1891-1892 yıllarında Kafkasya'da seyahatte bulunmuştur. Genç yaşta muharrirliğe de başlamıştır. 1891'de, "*Revue des deux Mondes*" dergisinde, Bakü petrol kuyuları hakkında bir çalışması neşredilmiştir. O yıllarda, *La Transcaucasie et la Péninsule d'Apchéron* adlı Fransızca önemli bir kitabı da basılmıştır.

İstanbul'a döndükten sonra, Sirkeci'de bulunan eski Gülbenkyan Hanı'ndaki babasının yazıhanesinde çalışmaya başlamıştır. Rahmetli pederim Mikayel Pamukciyan'ın (1873-1970) anlattığına göre, yazıhanelerinin karşısında, Bakü petrollerini işleten Aleksandır Mantaşyantz'ın veya Mantaşof'un (1842-1911), İstanbul temsilcisi Diran Gümüşgerdan'ın yazıhanesi bulunmakta idi. Gülbenkyan, çok defa yazıhanelerinden ayrılıp buraya gelir ve petrol sanayii hakkında bilgilerini genişletirmiş. Binaenaleyh, Gülbenkyan'ın bu mesleğe yönelmesinde işbu komşuluğun büyük etkisi olduğu çok muhtemeldir.

1895'te İngiliz-Hollanda Petrol Şirketi'nin müdürü Deterding'le teşrik-i mesaide bulunmuştur. Gülbenkyan'ın çabaları ile, 1900'de Irak'ta geniş bir petrol tabakası meydana çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin, İngiliz teknik heyetine de üye olmuştur. 1902'de, İngiliz uyruğuna geçmiştir. 1911-1912 yıllarında, onun önderliğinde Türk Petrol Şirketi kurulmuştur ki, gayesi Irak'taki zengin petrol yataklarını işletmek olmuştur. Önce buradan ufak bir toprak parçası satın almıştır. Sonra da onun tavassudu ile İngilizler Osmanlı Devleti'ne ait hisseleri satın almışlardır. Böylece Irak petrollerinin dörtte üçünü ele geçirmişlerdir. Kendisi de komisyon olarak safi kârdan yüzde beş hisse almıştır.

Gülbenkyan, Osmanlı Devleti'nin Paris ve Londra elçiliklerinin iktisadî müşavirliğini de ifa etmiştir. Muhtemelen bu münasebetle "Bey" ünvanını almıştır.

Kalust Gülbenkyan'ın Üsküdardaki doğduğu ev.

Kısa bir müddet millet işleri ile de meşgul olmuştur. Ezcümle, 1930'da Boğos Nubar Paşa'nın (1851-1930) vefatından sonra, 1906'da Kahire'de kurulan Ermeni Genel Hayırsever Kurumu'na başkan seçilmiş ve 1932 yılının sonlarına kadar bu görevde kalmıştır.

Büyük hayırsever, 1940 yılına kadar Paris'te Iena caddesinde bulunan muhteşem bir otelde yaşamıştır. Alman işgali esnasında, Pétain-Laval Hükûmeti ile Vichy'ye yerleşmiştir. 1942 yılı Nisan ayında ise, refikası ile birlikte Lizbon'a naklolunmuştur. Burada da, dünyanın en modern otellerinden biri olan Aviz'de kalan ömrünü geçirerek, 20 Temmuz 1955'te vefat etmiştir.

Kalust Gülbenkyan, gençliğinden itibaren kıymetli antika sanat eserlerini elde etmek için büyük çaba sarfetmiştir. Kolleksiyonlarında, İran halıları, tablolar, elyazma eserler, çiniler v.s. bulunmaktadır. Tablolar arasında, Rubens (1577-1640), Van Dick (1599-1641), Rembrandt (1606-1669), François Boucher (1703-1770) gibi ünlü ressamların eserleri mevcuttur. Gülbenkyan, yalnız bir kolleksiyonist olarak kalmamış, aynı zamanda asıllarını ve taklitlerini birbirinden ayırabilecek ehliyette bir antika mütehassısı olarak da tanınmıştır.

Gülbenkyan'ın hayratı da önemlidir. Ezcümle, 1906'da, amcazadeleri ile birlikte, mimar Kirkor Melidosyan'a (1845-1914), Yedikule Ermeni Hastahanesi'nde, Gülbenkyan Paviyonunu yaptırmıştır. 1922'de, Londra'da Surp Sarkis isminde bir kilise inşa ettirmiştir. 1929'da, Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin Gülbenkyan Kütüphanesi'ni yaptırmıştır. Ölümünden birkaç yıl önce, Üsküdar'daki Surp Haç Kilisesi'nin müştemilâtını, betonarme olarak yeniden inşa ettirmiştir. Eçmiadzin Kathedrali'nin tamiri için 400.000 dolar tahsis etmiştir. Eminönü'ndeki Selâmet Hanı'nı da Yedikule Hastahanesi'ne vasiyet etmiştir.

Gülbenkyan Müzesi'nde bulunan Vittore Carpaccio'nun (15-16. yy) "Mukaddes Aile" tablosu

Gülbenkyan'ın yakın aile efradı da şunlardır:

Pederi Sarkis Gülbenkyan (1836-1893) sarraflıkla ve ticaretle meşgul olmuştur. Cemaat işlerinde de önemli görevler deruhde etmiştir. Annesi Diruhi 1846'da doğup, 18 Mayıs 1908'de vefat etmiştir. Her ikisi de, Yedikule Hastahanesi'nin bahçesinde Gülbenkyan Ailesi'ne mahsus hazirede gömülüdürler. Annesinin vefatı münasebetiyle, adı geçen hastahaneye 300 lira teberrüde bulunmuştur.

12 Haziran 1892'de Londra'da, tüccar ve hayırsever Hovannes Esayan'ın (1841-1900) kızı Nıvart'la evlenmiştir ki, 1 Temmuz 1952'de vefat etmiştir. İki evlâdları dünyaya gelmiştir. Birincisi Nubar-Sarkis, 2 Haziran 1896'da Kadıköy'de doğup, 10 Ocak 1972'de Cannes'da vefat etmiştir. Kızı Rita ise 2 Temmuz 1900'da doğmuştur. Öldüğü tarihi tesbit edemedik. Mıgırdiç Esayan'ın (1843-1921) torunu ve Vahan Esayan'ın oğlu Kevork Esayan'la evlenmiştir. Mikayel adında bir evlâdları vardır.

Surp Haç Kilisesi'nin vaftiz kütüğünde, 5 Eylül 1871'de vaftiz edilen Kalust Gülbenkyan'ın kızkardeşi Hayganuş'un kaydına da tesadüf etmiştik. Hayatı hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. İki müteveffa kardeşi de vardır. Birincisi Karnik Gülbenkyan (? - 1952), Malvine isminde bir kızla evlenmiştir. İkincisi Vahan Gülbenkyan (1878 - ?) ise Françoise adında bir Fransızla evlenmiştir. İki oğlu dünyaya gelmiştir. Birincisi, tarihçi, araştırmacı ve Gülbenkyan Vakfı'nın Genel Yönetmeni Sayın Roberto Gülbenkyan (d. 1923)'dır. İkincisi ise Sayın Georges Gülbenkyan'dır.

Vasiyetnamesine gelince, 18 Haziran 1953 tarihini taşımaktadır ve muhteviyatı şudur:

Birer milyon dolar oğlu Nubar Gülbenkyan'a ve kızı ile damadı Kevork ve Rita Esayan'a; 200.000 dolar torunu Mikayel Esayan'a; kardeşi Karnik Gülbenkyan'ın dul eşi, Paris'te mukim Malvine Gülbenkyan'a 35.000 frank ömür boyu maaş; diğer kardeşi Vahan Gülbenkyan'ın dul eşine de aynı miktar maaş; yine aynı miktar maaş, Paris'te mukim Matmazel Araksi Esayan'a; yeğenleri Roberto ve Georges Gülbenkyanlar'a 100.000'er frank; Surp Eçmiadzin Kathedrali'nin tamiri için 400.000 dolar tahsis edilmiştir. Bakiyesi ise, Gülbenkyan Vakfı'nın ana parasını teşkil etmiştir. Servetinin bir milyar dolar kadar olduğu tahmin edilmiştir.

Yazımızın sonunda birkaç satırla Kalust Gülbenkyan Vakfı hakkında da bilgi vermek istiyoruz. Kuruluş tarihi 1960'tır. Müzesi ise 1963'te ziyarete açılmıştır. Mesahası yaklaşık 30.000 m2'dir. Müzeden maada, kütüphaneler ve 1300 kişilik bir konser salonu da mevcuttur. 22 Temmuz 1985'te, yeni bir sanat müzesi faaliyete geçmiştir.

Vakıf; Portekiz, Irak, İngiltere gibi bazı ülkelerin kültür ve eğitim müesseselerine destek sağlamakta, bazı memleketlerdeki Ermeni hayırsever kurumlarına, okullarına yardım etmekte ve üniversite talebelerine de burs vermektedir. Bu satırların yazarına da, 1967'de Ermeni Patrikhanesi'nde göreve başladıktan beri, senelik bir tahsisatı mevcuttur.

Gülbenkyan Ailesi hakkında, araştırmacı ve yazar Papaz Dırtad Uğurluyan'ın (1873-1942) etraflı ve değerli, neşredilmemiş bir çalışması mevcuttur. 1991-1992 yılları arasında yeni bir redaksiyonunu yaptıksa da, maalesef Gülbenkyan Vakfı basılmasını arzu etmedi.

Bir Düzeltme

Derginin Ağustos sayısında çıkan, **"1868'de mevcut İstanbul Hanları"** başlıklı yazımızdaki Kurşunlu Han'ın notunda, **"kubbe"** kelimesinin **"kule"** olarak düzeltilmesi rica olunur.

Makâme-i Tevkifiye

EBÜZZİYA TEVFİK

"İnsan için maişet-i ictimaiyenin
illet-i gaiyesi taarruzdan masun olmaktır."
KEMAL

Kahveyi içer içmez karyolaya uzandım. Fakat ayaklarımı kasmayınca yatmak kabil olamıyordu. Vakit nısfulleyli 2,5 saat geçmişti. Mevsim, itidal-i harifiye duhul edeli 4 gün olmuş olduğundan üç saat sonra infilak-ı fecr mukarrerdi. Akşamın 5'inden beri 9,5 saat ayak üzerinde bulunduğumdan pek ziyade yorulmuştum. Yatar yatmaz uyumuşum. Ne kadar uyuduğumu bilemem, fakat her tarafım ateşler içinde yanarak uyandım. Karyolanın baş tarafına asmış olduğum saate baktığımda henüz 3 imiş ki topu 25 dakika uyumuşum. Vücudumu haşlayanlar kara bulut gibi üşüşen pirelermiş. Kalkıp tepeden tırnağa kadar soyundum. Yorganı zaten karyolanın ayak ucuna asmıştım. Yatak hapisane müdürünün evinden getirtilmiş olduğundan temizdi. Odaysa akşamdan yıkattırılıp temizletilmiş olduğu halde bu pireler nereden çıkıyordu? Meğer tahta aralıklarından zuhur etmekteymiş. Yorganı çarşafın üzerine sermekle bir dereceye kadar bunların hücumundan kurtulmak istedim. Çantamda bir şişe kolonya suyu vardı. Çıkarıp vücudumun kabarmış yerlerine sürdüm; onun mucib olduğu serinlikle oldukça rahat ettiğimden yine dalmışım. Biraz sonra yanıbaşımdaki iskemlenin üzerine koyduğum çantanın içinden gelen bir cıvıltıyla uyandım. Bu sefer de nöbet-i muhaceme farelerinmiş. Çantadaki kokulu sabunları aşırmak üzre üç tane keme faresi girmiş olduğunu çantayı tahrikim üzerine fırladıkları zaman gördüm. Bunların üçü de ayak ucumdaki duvarın köşesinden açmış oldukları süraha kaçtılar. Biz yine uyumak üzre gözleri yumduk. Fakat pirelerin hareket ve sabbaneleri hücumlarını ihbar eylediğinden, uyumak mümkün olamıyordu. Kapının haricinde Mehmed Çavuş isminde bir gardiyan bulunduğunu yatmazdan evvel öğrenmiştim. Kapıyı açıp onu çağırdım ve dedim ki: Hapisane nizamınca ışığı söndürmek yasak olduğunu bilirim. Fakat ben zaten karanlıkta uyumaya alışmış olduğum gibi, pireler de etrafımı aldığından bir türlü uyuyamıyorum. İstersen lambayı dışarıya al, oda kapısını da aç, istediğin gibi gözetle, ben mumla yatamayacağım. Mehmed Çavuş cevaben –O size göre değil. Nasıl rahat ederseniz öyle yapın, diyerek lambayı üfleyip gitti.

Biz de üçüncü defa olarak silkinip yatağa uzandık. Daha doğrusu kıvrıldık. Ne çare ki aydınlığın intifasını kendileri için ni'mel vesile addeden fareler derhal sûrâh-ı ihtifadan birer birer zuhura başladılar. Vakıa çantayı kapamıştım. Fakat şedidüş şâme olan bu mahlûk umuman çantanın etrafına toplanmıştı. İkide birde elimle çantaya çarparak bunları ürkütüyordum. Fakat iki dakika sonra evvelkinden daha mütehallikle hücum ediyorlardı. Pirelerse perendebazlıktaki maharetlerini icrayla beraber vücudumu haşlamakta hiç kusur etmiyorlardı. Ben muttasıl çarpınıyor ve yorganı silkip tekrar yatıyordum. Hatırıma Diyarbekirli Tâlib'in bir han vasfında söylemiş olduğu kasidenin:

"Piresi kâtib-i maliye gibi nâma'dud
Kehlesi leşker-i tatar gibi bîpâyân"

beytini getirdiğinden, uyku sersemliğiyle bu beyti tavr-ı zamana muvafık bir surete tahville beraber şu iki beyitle tazmin eyledim:

Âcizim şükrünü ifada şeh-i devrânın
Ki beni âtıfeten etti bu yerde iskân
Öyle bir yer ki bu mülkün hemen
âyinesidir
Çünkü meşhud oluyor meslek-i
ebna-yı zaman
Faresi sârık-ı maliye gibi nâma'dud
Piresi leşker-i câsus gibi bîpâyân

Bu aralık bir de feryad-ı canhıraş işitilmeye başladı ki sadâdan insanın her mû-yı teni adeta diken gibi ürperiyordu. Göya birisi kızgın bir levha-i âhenin üzerine atılmış gibi izhar ettiği fez'a hiç fasıla vermiyordu. Mehmed Çavuş'a seslenip hakikat-i halden sual eyledim: Meğer demirhaneye konulmak üzere taşralardan gönderilen mecâninden biriymiş. Geceleri böyle feryad eder dururmuş.

Hapisaneler, mücriminin darütta'zibi addolunduğu zamanlarda bu türlü hallerin vukuu istib'ad memalik-i mütemeddinede hapisaneleri insaniyete layık bir hale ifrağ etmiş ve çünkü her ne sebeple olursa olsun bir fiilin failine kanun-ı adaletin tayin ettiği cezanın nev'i vahid olarak, mesela üç sene mahbusiyetle mahkûm-ı aleyh olan bir şahıs üç sene mahbusiyetten başka hiçbir suretle iyzâ edilmeyeceğinden ve onun cezayı kanunisi bu üç seneyi cemiyet-i beşeriyenin haricinde ve tabir-i âharla cemiyet-i beşeriyeyle rabıta-i muaneseti munkatı' olarak birtakım hemhalleriyle veyahud münferiden ve fakat asude bir halde bulunmaktan ibaret olduğundan ceza-yı muayyenin şeklini değiştirecek her türlü avarızdan selametini yine kanun-ı adalet tekeffül etmiştir. Binaenaleyh velev eşni'-i mahlûkat olan bir katil bile olsa, mademki onun cezası nihayetün nihaye imal-ı şâkka ile mahkûmiyetten ibarettir. Cezaen ifaya mecbur olduğu hidemat haricinde suret-i uhrayla selb-i huzurine mesağ-ı kanuni yoktur. Dünyanın hiçbir mütemeddin memalikinde hapisanelere demirhane vazifesi teşrik edilmemiştir. Hiçbir yerde mecnunla mahkûm birlikte bulundurulmaz.

Fakat buralarını kime anlatmalı. Evliya-yı umur hazaratı artık hapisanelerin, divanelerin ahvalini teftiş gibi bir vazife-i hasiseye de mi tenezzül etsinler. Farzedelim ki adliye nazırı olanlar ayda bir kere olsun hapisanelerin ahvalini teftişle mükelleftir. Yine farzedelim ki nazır-ı adlive ayda bir kere bizzat hapisaneyi teftişe tenezzül buyurmaktadır. Acaba Firavunlar gibi menzile-i ceberrutta infiradnüma-yı tefahur olan paşa hazretleri mevrus-ı pederi olan kendi deliliğinden âhirin cinnetini nasıl fârik olacak! Bahusus bir mecnun yüzünden birkaç yüz mahpusun bîhuzur olmaklığına nasıl ihtimal verecek. Kendi etvar-ı mecnunanesine hanesi halkı nasıl tahammül ediyorsa, mahpusların da birkaç delinin evzaına o suretle tahammül edebileceklerine hükmetmekliği tabiidir.

Bu mülahazalarla beraber nasılsa uyumuşum. Bir de hariçten kapının vurulmasıyla gözlerimi açınca gündüz olmuş olduğunu gördüm. "Giriniz" demekle beraber saate bakrım, meğer vakt-i zuhura bir çeyrek varmış. İçeri giren hapisane müdürüydü. –Maaşallah hayli uyudunuz. –Evet! Güneş doğmadan bir saat evveline kadar pirelerle farelerinizin muhacematıyla savaşmaktan bîtab kalmış olduğum için bu vakte kadar uyuyakalmışım, cevabını verdim. Misafirperver zat kahveyi de evvelce ısmarlamış olduğundan, bu aralık Mehmed Çavuş bir fincan sade kahve getirdi. Sigarayı yakıp onu içtik ve saadetlu müdür efendi hazretlerinin arabayla bize muntazır oldukları cihetle giyinmekliğimizi ihtar etmesiyle derhal yıkanıp giyindik ve efendiyle birlikte arabaya râkiben nazır paşa hazretlerinin konaklarına gittik.

Konak, gündüz gözüyle daha dilnişin, daha latif görünüyordu. Sellemehüsselam yukarıya çıktım. Akşamki

Zaptiye Nazırı Nâzım Paşa

tavaşi bize merdivenin sol cihetindeki odayı irae eyledi. İçeri girince nazır paşa fevkalgaye bir nevaziş-i hürmetkârane ve hakkıyla söylenmek istenirse bir tavr-ı teessüf-averâneyle kapıdan istikballe irae-i makam eyledi. Bu zatı sağir sinlerinden beri pederleriyle olan ülfetim cihetiyle tanırdım. Bahusus hizmet-i devlete dahil oldukları sinn-i şebablarından beri ihyanen tesadüf eyledikçe iki aşina-yı samimiye layık surette muamelede bulunurduk. Fakat Şehremaneti Mektupçuluğundan Beyoğlu Mutasarrıflığına memur oldukları günden beri yalnız bir defa o da Mekteb-i Sanayi akaratından olan Borsa Hanı'ndan dolayı Vefa'daki oturdukları bir konakta bir çeyrek saat kadar mülakat etmiştik. İkinci defa olmak üzre de bugün mülaki olduk. Paşanın gösterdiği tavr-ı esef-âmiz iki suretle tefsir olunabilirdi: Biri bir âşina-yı kadimle bu yolda bir mülakata memuriyetinin sebebiyet vermesi, diğeri de tevkifimi mucib olan meselenin vehameti. Ben ikinci surete ihtimal veremiyordum. Çünkü mucib-i mes'uliyetim olabilecek hiçbir sebep yoktu. Binaenaleyh birinci surete hükmeylemekliğim tabiiydi. Bahusus za-

Ebüzziya Tevfik'in çocukları, soldan itibaren Ziya, Velid Ebüzziya ve Talha Ebüzziya

ten müsterih olan kalbimin böyle bir hükümde bulunmaklığı ne kadar doğruysa paşanın bir aşina-yı pedermande hakkındaki hiss-i insaniyet-kâranesine kâil olmak dahi o kadar doğru olabilirdi. Hatta bundan dolayıydı ki bab-ı mukalemeyi en evvel ben açtım ve dedim ki: Sizi bu suretle ziyareti ömrümde hatıra getirmezdim. Bittabii siz de bu yolda bir ziyarette bulunmaklığımı kat'a arzu buyurmazdınız. Mamafih nasıl olsa senelerden beri mütehassir olduğum mülakat-ı devletlerine nailiyetimden dolayı bahtiyarım. En evvel şurasını arzedeyim! İnşaallah yemek yememişsinizdir. Çünkü dün öğleden beri ağzıma bir şey koymadım; karnım pek aç. Cevaben: –Zaten yemeği siz gelinceye kadar tehir ettirmiştim. Buyurunuz sonra da konuşuruz, dediler, yemek salonu zemin katından bahçeyle müsavi bir satıhta tanzim edilmiş, pencere makamında olan camlı kapıları küşade bulunduğundan sofrada irae ettikleri mevki-i şerefe oturunca Alman üslubunda tarh edilmiş olan bahçe manzaramı fevkalme'mul tezyin etmişti. Bahusus gerek yemek salonu ve gerek sofranın evânisiyle tezyinatı ve kilerci makamında olan sofracının i'ta-yı taam ve tebdil-i evanide ibraz ettiği sekinet-i terbiyetkâranе bir zabtiye nazırı konağında muntazır olmayan hâlâttan bulunduğundan, hayretim bir kat daha artmıştı. Taamsa bir Türk aşçısı tarafından ihzar edilmiş alafranga yemeklerden ve sair millî et'ameden ibaret olarak sair paşa konaklarında olduğu gibi nev' ve nefasetinin artıp eksilmesi sahib-i hanenin sofrada vücud ve ademine tabi tutulmadığı bilhassa şayanı dikkatti. Çünkü paşa perhizkârane ve ekseriya söğüş yolunda soğuk yemeklerle iktifa etmekte bulunduğundan taam sofrasında hazır bulunmuyordu. Yemekler göya paşa mevcutmuş gibi nefis ve mütenevvi'ydi. Yemekten kalktık. Kahvemizi paşanın yanına getireceklerini ihtar eylediklerinden biz de müşarünileyhin nezdine gittik, nezahet-i fıtrıyesini, terbiye-i müktebesesiyle tezyin etmiş olan bu nazik zat, yine evvelki tavrını aldığından, benim huzurumdan muazzeb görünmekteydi. Yine feth-i kelâm mecburiyeti bize intikal eyledi.

– Lütfen sebeb-i tevkifimizi öğrenebilir miyiz? dedim.

Cevaben –Estağfirullah! Siz mevkuf değil misafirsiniz, dediler.

– Pekâlâ! Misafiretimizin sebebini olsun anlayalım?

– Evvelce kâğıtlar görülsün, sonra bittabii anlaşılır.

– Kâğıtlarım bir günde görülecek kadar değildir. Maksadımsa, fakat niçin getirildiğimi anlamaktır.

– Mucib-i endişe bir şey değil, olsa olsa bir dost tekmesidir.

Anladım ki lüzumsuz bir tedbir olmak üzre sebeb-i tevkifimi netice-i tetkike kadar infaya lüzum görmüşler. Binaenaleyh ısrarın faydası yoktur. Bunun üzerine –Bari lütuf buyurulsa da çabuk bakılsa, zira yalnız buradaki evrak ancak üç günde okunabilir. Çünkü içinde ahd-i şebabımdan beri yazılmış kâğıtlar vardır, dedim.

– Şimdi başlarız, diyerek bir uşak çağırdılar ve polis müdürü efendiyle falan ve falan efendilerin içeriki odaya toplanmalarını emrettiler. Biraz sonra müşarünileyhle biz de odaya girdik. Polis müdürü efendiyle Muharrem Bey namında kumral sakallı mülehhamca kırklık bir zatla nezaretin mektupçu kalemi mümeyyizi olduğunu sonra öğrendiğim Fuad Bey isminde genç, fakat mecburiyet-i resmiye namına sakal salıvermiş bir kâtip efendi hazırdı. Kâğıtları hâvi olan bağlardan birini açtılar. Bu sargıdaki kâğıtların kısm-ı âzamı müzeyyenat-ı tabiiyeye müteallik biriktirmiş olduğum prospektüslerden ibaretti. Onları bizzat nazır paşa muayeneye mübaderet eyledi. Bittabii hiçbiri ne beni oraya ihzara, ne de bir suretle istifsara değer şeylerdendi. Kâğıtların ekserisi Alman hurufuyla olduğu ve paşaysa Almanca bilmediği halde yine bunların sırf sanat-ı tabiata mahsus hüsn-i temsil ve zarafet tertip numuneleri olduğunu derk eylediğinden, yalnız bir hiss-i nefasperveraneyle temaşasına vakf-ı nazar etmiş-

ti. Hatta her birini, bir çehre-i latif-i nevazişkârane okşamak kabilinden gayet hafif ve örselenmeyecek suretle tutar ve müşarünileyhin böyle bir hürmet-i bedayi'perverane ibraz eylediğini gördükçe haklarındaki hürmet-i mahsusam bir kat daha artar idi. Nihayet bunları, birer birer baktıktan sonra yine muhfazaları makamındaki kalın kâğıtlara sarıp kaldırdılar. Beriki zatlarsa muharrerat ve mekâtibi tetkike koyulmuşlardı. Bunlar okudukları kâğıtları "mühim" ve "adi" namıyla ikiye ayırıyorlardı. Mühim addettiklerini oturdukları kanapenin üzerine koyuyorlar, adileriyse fırlatıp ortaya atıyorlardı. Bir aralık gözüm kanapenin üzerinde biriken kâğıtlara ilişti. Yere atılan âdileri, berikilerin aşrını bile hasıl etmeyecek kadar kalil gördüm. Kendi kendime "Ne kadar mühim kâğıtlarım varmış da haberdar değilmişim" dedim. Gittikçe mühimlerin miktarı artıyordu. Çünkü Muharrem Bey'le Fuad Bey muamelat-ı cariyeden maada âsâr-ı muharrere görmemiş sathinazarandan olduklarından, bir akşam evvel Hüsnü Efendi'yle Hüseyin Bey'in hall ve keşfinde dûçar-ı müşkilat oldukları gece kandilli gibi, bunlar da mesele "âdab-ı telebbüs" veyahud "bir müfterinin akıbet-i hali" gibi unvanları havi olarak kimi itmam edilmiş, kimi başlanıp da bırakılmış birtakım makaleler musadif-i nigâh-ı hayretleri oldukça, aranılan mühim evrak her neyse, mutlaka bunlar olmak lâzım geleceğine kanaat-ı kâmileyle kâni' oluyor ve Hüsnü Efendi'yse, her nasıl olursa olsun eline geçen bir şeyden istifade fikrinde bir adam olduğundan, en ziyade bana yazılmış mektupların meal ve mefhumundan muradınca mana çıkarmak maksadıyla münhasıran işine yarayabilecek olan kâğıtları ayırıyor ve binaenaleyh mühim evrak kümesini yükseltiyordular:

Paşa âsâr-ı nefise-i tabiatı bitirdikten sonra bir gün evvel vagonda polis müdürüne tevdi etmiş olduğum cüzdanımı tetkike başladı. Cüzdanımdan Ziya'nın Folkestone'dan göndermiş olduğu iki fotoğrafla, Jean-Jacques Rousseau'nun evaildeki Ermeni kıyafetine sığınarak İsviçre'ye firar ettiği vakit aldırdığı tasvirin kopyası ve Şinasi'nin resmiyle bir de başbaşa dayanmış iki kadın fotoğrafı vardı. Ziya'nın fotoğraflarından biri Folkestone darüttedavisine dahil olanların giydiği bereyi Türkçesi bârâtayı havi olduğundan, müdür efendi için medar-ı mülahazat olmuştu. Hatta tasvirleri paşaya irae ederken bilhassa bu resmi ayırıp calib-i nazar bir yolda takdim eyledi. Paşa böyle bir şeyin hükümsüzlüğünü benim kadar ve hatta benden daha âlâ bildikleri için bittabii sükut etmek istedilerse de, müdür efendi bu sükuta galiba muamele-i iğmaz manası verdiklerinden ve halbuki zat-ı madde öyle iğmazla geçiştirilmeyecek mertebelerde mühim bulunduğundan, nihayet birçok tel'asüm ve bir hayli tenahhuhla paşaya "Şu resmin başındaki şey garip değil mi?" kavliyle onun şayan-ı istizah olduğu fikrinde bulundukları ifham eylediler. O söylerken ben paşanın simasını tetkike vakf-ı nazar etmiştim:

Bir sahib-i temkinin vakar-ı mülahazakârânesi humkuna haml edip de kendi dirayetinin kuvvetine mağruren ihtaratını suiistimal eden bir herzevekil tasavvur edilsin! Bittabii insan ne kadar sahib-i temkin, ne kadar halim, ne kadar terbiyeli olsa, yine böyle bir muameleye hiddet etmemeye muktedir olamaz. Bense Hüsnü Efendi'yi göreli henüz 24 saat olmamış; paşaysa 5 seneden beri bu zatın batane-i ahvaline kadar her halini tetkik eylemişti. Bu sebeple ne demek istediğini pekala biliyordu. Ben orada olmamış olsam ihtimal ki "Halt ediyorsun!" derdi ve yine muhtemeldir ki efendinin bir ihtarı üzerine kendisinin suale mübadereti, kendisi için bir nevi itiraf-ı acz ile beraber, Hüsnü Efendi'nin isabet-i fikr ve dirayetini tasdik yerine geçecek, karşısında oturan adamsa bu dakikaları anlamayacak kadar şaşkın da değil. Sükut etse, etrafında bulunanların her biri, acaba paşanın maksadı Tevfik Bey'i sahabet midir ki müdür efendi tarafından ihtar olunuyor da yine ses çıkarmıyor; diyecek. İşte bir ân-ı gayrımünkasımdan ibaret olan şu ihtar üzerine, her türlü deniyyattan masun bir vicdana sahip olduğuna nasıyesindeki safvet delalet eden o zatın çehresi o kadar tegayyür etti ki adeta gayz ve nefret-i memzucu bir levn-i küdûret hasıl eyledi.

Düştüğü mevkiin ve mücadelatı ahlakıye ve resmiyenin ehemmiyetini anladığım için imdadına şitap etmeyi vacibe-i insaniyet gördüm de dedim ki: –Galiba Ziya'nın bereli resmini merak etmişler; onu da şapka zannettikleri için bir pederin oğluna şapka giydirmeye nasıl müsaade ettiğini öğrenmek istemişler. Bari izah edeyim de meraktan kurtulsunlar.

Fakat paşa –Bırak Allah'ı seversen. Resim tetkikine mi memuruz! kavliyle sahib-i ihtara bir güzel sille-i te'dib yapıştırdılar.

Bu sıradaydı ki oturmakta olduğumuz odadan içeriye sırtlarında birer çuval olduğu halde üç hamal girerek çuvalları yere bıraktı ve müteakiben Hüseyin Daim Bey'le bir gece evvel görmüş olduğum merkez komiseri Hüseyin Efendi arz-ı vücud eyledi. Bu hamallar Sirkeci Garı'ndaki demiryolu hamallarından ve muakkibleriyse salifüzzikr Hüseyin Bey'le Hüseyin Efendi olmasına nazaran gelen çuvalların bize müteallik olmaklığı muhtemeldi. Fakatt biz, akşam lâzım olan şeyleri getirmiştik. Acaba bunlar ne gibi şeylerdi? Bu beyle efendi içeri girince evvelkisi nazır paşanın, ikincisi polis müdürü cenaplarının kulağına bir iki kelime fısıldadılar.

Ebüzziya Tevfik'in büyük oğlu Ziya'nın bir çocukluk fotoğrafı

Nazır paşa alamet-i hiddet izhar etti. Beriki zatsa istimaatına tebessümden ziyade ismi'zaza benzer bir edayla mukabele ediyordu. Nihayet paşa açıktan açığa: "Sizin evrak-ı matbua ve musavvereyi getirmişler. Bunlara kat'a lüzum yoktu, fakat madem ki gelmiş. Biz muharreratla meşgul olalım onları da Fransızca ve Almanca ve İngilizce bilenlere havale ederiz. Tetkik etsinler" buyurdular.

Ben de cevaben: –Şu hallerden hiçbir şey anlayamıyorum. Çünkü akşam bize gelen memurlardan williams İngiliz olduğu için kendi lisanını bittabii bilir ve fazla olarak Fransız ve Alman lisanlarına da aşinadır. Bunların bu seneye mahsus asar-ı musavvereden bulunduğunu ve peyderpey intişar edecek nush-ı müstakbelesi sene hitamında teclid edileceğinden, sair senelere mahsus emsal-i mücelledesinden 100 kadar kitaphanemde mevcud olduğunu akşam o da evde görmüştü. O halde ya mücelledlerini de getirmeli, ya bunları da getirmemeliydiler. İstanbul'a her gün demiryolunun getirip postaların serbestçe tevzi ettiği asar-ı musavvere eğer yalnız bizim evde bulunduğu işin kesb-i ehemmiyet veya celb-i dikkat ediyorsa onu bilmem. Halbuki bunlar haddizatında muzır da bulunsalar bizim evde bulunmakla masarratları bir daire-i mahdude içinde kalır. Çünkü bizim evde bunların münderecatına benimle oğlumdan başka kimse vakıf olamaz. Fakat bunlar bana geldiği gibi Beyoğlu'nun gazino ve birahane ve lokantalarına da geldiği cihetle oralarda küllü yevm lâakal birkaç bin kişinin enzar-ı ıtlaına arzolunmaktadır. Bittabii mazarratları dahi bu suretle umuma şamildir. Onları tetkik etmek üzre toplamayıp da bizimkileri çuvallara doldurup getirmekteki hikmeti bir türlü idrak edemiyorum. Bununla beraber hükümet-i seniyye madem ki öyle murad buyurmuş; biz de bu iradeye tav'an ve kerhen ittiba ederiz. Çünkü ma'kulata kanaat etmeyenlere isma'-ı meram için elimizde başka bir kuvvet yoktur," dedim.

Bu sözüm üzerine polis müdürü efendi bunların celbi kendi emriyle olduğunu anlatmak için: "Bu yanlışlık bendenize aittir. Bu sabah devlethaneye gidecek olanlara akşamdan bakamadığımız evrak varsa alıp getirmelerini tembih eylemiştim. Bunları o yolda kâğıtlardan zannile getirmişler. Mamafih bu vesileyle tetkik-i evrakla iştigalden gözlerimiz yoruldukça bu nefayis-i asarı temaşadan istifade ederiz" buyurdular.

Efandiye verilecek ne kadar ecvibe-i müskite vardı. Fakat uzun uzadıya münakaşaya sebep olacak, fazla olarak bu yoldaki mücadeleden muhatabıma ehemmiyet verdiğim anlaşılacak.

Elbette benim tevkifimi ve evrakımın taharri ve tetkikini emreden, her nasılsa ciddi bir maksada kani olduğu için emretmiş. Yoksa polis heyetini benimle istihza veya memlekete sarahaten girmekte olan matbuat-ı musavvereden bazı esrar-ı siyasiye istihraç ve olamadığı surette polis müdürü efendinin tetkik-i evraktan yorulan gözlerine kefaret uma olmak üzre resimlerimi tamaşa ettirmek için değil. Bereket versin bu aralık içeriye bir hizmetkâr girerek paşanın kulağına bir şey fısıldadı. Müşarünileyh "Salona alın" emrini vermekle beraber bana da –Mahdum beyefendi teşrif etmiş. Hem biraz teneffüs ederiz; hem de görüşürsünüz. Kendilerini buraya alsak darmadağın olan evraka bakıp belki müteessir olurlar. Rica ederim; kendisine de bais-i teessür olacak yolda söz söylemeyin! Zaten bir tetkikten ibaret olan bu işin kat'a i'zam edilecek ciheti olmadığını da size nasıl isterseniz öyle temin ederim. Hazır birer de çay içeriz; buyurun salona çıkalım" dediler.

Dışarıya çıkınca ilk işim oğlumu paşaya takdim oldu. Paşaysa bir zabtiye nazırı gibi değil, mecbul olduğu mekarim-i ahlakın ihsasat-ı rakikasıyla mütehassis olduğunu tercüme eden bir tavr u simayla Ziya'ya hüsnikabul gösterdiği gibi, lisanen de: –Pederiniz benim muhterem bir büyük biraderimdir. Bu cihetle buradaki misafiretinden dolayı kat'a endişe buyurmayın!" taltif-i tesliyetkâranesiyle hitapta bulunmuş ve Ziya ise: –İltifat-ı devletinize teşekkür ederim; bendenizce ezz-i metalib pederimin ailesiyle birlikte bulunmasıdır. Ben ondan mahrum olduktan sonra kendisinin nezd-i devletlerinde misafiriyetle hapisanede mahbusiyeti bey-

ninde bir fark aramayız. Malum-ı devletinizdir ki insan münselibül hürriye olunca ona sarayla zından müsavidir" kavliyle mukabele eyledi.

Bense paşayla aralarında bu sözlerin teatisi esnasında oğlumun simasını tetkike nasb-ı ayn eylemiştim. O simadaysa zaaf-ı kalb alameti olan rengi teessüre bedel, metanet-i fikr ve vicdana delalet eden gayz ve nefret ve düşnâm ve hiddet emareleri meşhuddu. Bittabii bu halinden kalbim müsterih oldu. Zira ona hiddetten ziyade teessürün mucib olacağı darbe vahimdi. Binaenaleyh asabi olan şu halin infialat-ı kalbiyeye meydan vermediğine memnun oldum.

Paşa bizim rahat görüşmekliğimiz için odasına çekildi. Fakat mahlûkat-ı zabıta kâfile sâlârları olan müdür efendiyle birlikte sertabeyay-ı çeşm ü kûş oldukları halde, birer hatve fasılayla etrafımızı ihatada kusur etmediler. Bizimse ihfa edecek sözümüz olmadığından, aleni konuşmaya başladık.

Ziya –Geceyi nasıl geçirdiniz?

Ben –Hapisane-i Umumi'de pireler ve farelerle savaş ederek, bir müddet de bir mecnunun feryad-ı canhıraşını dinleyerek.

Ziya –Vay! Gece mahpeste miydiniz?

Ben –Ay! Ne taaccüb ediyorsun? Demin burada misafiretimle mahpeste tevkifim indimde müsavi olduğunu paşaya söyleyen sen değil miydin?

Ziya –Hayır! Ona taaccüb etmiyorum; sizi mahpeste yatırdığı halde kendi misafiri olduğunuzu paşanın çocuk aldatır gibi bana temin edişine taaccüp ediyorum. Ben sizi şimdi mi öğreneceğim. Bahusus ben üç buçuk yaşımdayken sizinle zındanda yattığımı da mı unutacağım.

Ben –Paşa sana yatmaktan falandan değil, benim şu andaki mevkiimden bahseyledi. Elbette sana –Baban dün gece hapisanede yattı, tebrişatıyla ilan-ı kudret edecek değildi ya. Sen ondan haber ver bakalım kadınlar duymadılar ya?

Ziya –Nasıl duymadılar! Sabahleyin beş altı polis de Makrıköy'deki evi taharriye gittiler.

Ben –Fena değil zelzelenin yıktığı ocaklarımıza belki incir çubuğu dikmek için gitmişlerdir. Bari onlara yukarı kattaki molozları kaldırtsaydınız zahmetleri boşuna gitmezdi. Orada ne aradılar?

Ziya –Ayastefanos'ta ne aradılarsa onu.

Ben –Bari aradıklarını bulabildiler mi?

Ziya –Aman size eğlenecek bir vak'a haber vereyim: Sizin elbise dolabınızın anahtarını validemden alıp Ayastefanos'a götürmüştüm. Dolabı açtık. Zelzeleden sonra eşyayı taşıttığımız vakit Kemal Bey'in mektuplarını bir beyaz beze sarıp elbise dolabınıza koymuşsunuz. Dolabı açıp da çamaşırları taharri eden Yahudi bir polis[1], bezde sarılı bu mektupları görünce iki eliyle sarılıp öpmüş. Zahir elbise dolabında mahfuz olan bu evrakın ne kadar mühim veya zu'munca ne kadar muzır ve binaenaleyh ele geçiren için ne mertebelerde bais-i memduhiyet olduğuna mutmainmiş ki sebeb-i saadeti gibi derâğuş ve takbil eyemiş.

Ben –Bana kalırsa o mektuplardan ümid ettiği kadar müstefid olmasa gerek. Çünkü Kemal'in mektupları bundan 14 sene evvel bir defa daha hadde-i tetkikten geçmiş ve yine takımıyla bana iade olunmuştu. Hatta şimdi beni tevkif ve istintaka memur olan nazır paşa ile o tarihte Kemal ile mekatibe namına bizimle hemhal-i isticvab idi.[2]

Biz bu mukalemedeyken kilerci çay tepsisini getirdiğinden, nazır paşa dahi salonu teşrif eyledi. Bilmem ne mülahazaya mebniydi ki mevkufiyetimin şuyuu arzu olunmuyordu. Hatta lakırdı sırasında Ziya'ya ketm-i hal tavsiyesinde bulunmuşlardı. Ziya ise bu tavsiyeyi pek garip bulduğundan müşarünileyhe şu cevabı vermişti:

– Eğer pederimin tevkifi ihfa edilmek isteniyorsa onu bendenize tavsiye değil, zabıta memurlarına tenbih buyurmalıydınız. Çünkü onlar memuriyetlerini pek mutantan surette icra ettiklerinden, bu sabah köyde duymadık adam kalmamış; hatta İngiltere Sefareti tercümanı Mösyö Dupaliyeri sabahleyin trende, pederin gece marşandiz katarıyla nasıl götürüldüğüne, beraberlerinde kaç çuval evrak bulunduğuna ve hatta istasyon kahvehanesinden pederin oturmak üzre bir de sandalye aldırdığına varıncaya kadar hikâye eylediler.

Bu hikâyeden paşanın canı sıkılır gibi olduğundan, tevkifimize memur olan zevatın yüzüne manidar bir surette atf-ı nazar eylemiş olduğundan onlar dahi memuriyetlerini ihtiyatkârane ifa eylediklerini ve binaenaleyh şuyu'-ı maddesine dahi hane halkı tarafından vaki olmuş nazarıyla bakılacağını iddiada bulundular.

O zaman ben de dedim ki: Ayastefanos gibi ben on evli bir köye akşam üzeri son trenle –önlerinde en büyükleri olduğu halde– beş altı zabıta memuru gelir, sonra o köyde oturan bir adamla birlikte –hatta oğlunu bile bir hatve ileri attırmayarak– evine gidilir ve aradan dört beş saat mürurunda o evin uşağının sırtında iki çuval dolusu evrakla sahib-i hane beraber bulunduğu halde istasyona avdet edilir ve hilaf-ı âde tren tevkif olunarak ve zat ve sıfatlarını nâtık pasolar gösterilerek rükub edilir de, yine efendiler tarafından memuriyetlerinde ihtiyattan dem vurulur ve işâa hususu da bizim tarafa tahmil edilmek istenirse

1 Ne garip tecellidir ki her nerede olsam talih karşıma bir Yahudi çıkarmaktadır.

2 Bu mektuplar beş yüz parçayı mütecaviz koca bir cilt teşkil etmişti ki ta Avrupa'dan yevm-i vefatına kadar devam eden muhaberatımızdan ibaretti. Ne çare ki zaptiye Nâzırı Nâzım Paşa lüzumsuz bir ihtiyat eseri olarak nezarette bırakmış ve sonra her nasılsa ortadan kaybolmuştur. Bâis olduğu bu zıyâdan dolayı müşarünileyh dahi izhar-ı teessüf eylemiştir.

Ebüzziya Tevfik'in oğlu Velid Ebüzziya'ya vermiş olduğu son fotoğraflarından biri. Fotoğrafın etrafındaki çerçeve Ebüzziya Tevfik'in yapmış olduğu grafik çalışmalarının bir örneğidir.

doğrusu kimsenin diyeceği kalmaz.

Yalnız şurasını garip bulurum: Eğer şu halim muvafık-ı ma'deletse şuyuundan dolayı ihtiraza da mahal olmamak lâzım gelir. Demek mevkufiyetimin adl ve kanun haricinde bir muamele-i mahsusa olduğuna siz de kani bulunuyorsunuz ki vukuundan değil, fakat şuyuundan dolayı dûçar-ı telaş oluyorsunuz. Haydi dediğiniz gibi ışâa da bizim taraftan vaki olmuş olsun. Ben müheyyen-i vatan olmadığımdan bigayrıhakkın gördüğüm şu muameleden dolayı müteessir değil müftehir olurum. Mucib-i fahr olan bir halse ihfa değil ilan olunur. Zahir –pederin nerede veya pederi kaldırmışlar– yollu varid olacak bir suale oğlum tarafından: "Hayır efendim birkaç gün için istirahattedir" tarzında bir cevap verilmesini arzu ediyorsunuz.

Müdür efendi bu sözümün zebandırazlık iltizamıyla söylenen sözlerden olduğunu derk eylediğinden ve binaenaleyh beni istediği reddede mağlub-ı hiddet etmekle vereceğim cevaplarla zu'munca töhmetlendirmek veya kendince mütte'am olan töhmetimi şiddetlendirmek için bahsi uzatmak ve belki sadedin haricine çıkarmak istiyordu. Bunu zaten her hali tamamıyla mazbutu olan paşa da anladığından bu bahsi dahi değiştirdi.

Akşam da tekarrüb etmiş olduğundan, Ziya gitmeye davranmıştı. Orada ne kadar kalacağım malum olmadığı cihetle hane ve matbaa halkının parasız kalmaları için kendisine birkaç çek imza etmek üzre elimi cebime sokmuş ve fakat cebimde çek defterini bulamayınca, bir gün evvel müdür efendi tarafından alındığını tahattur eylemiştim. Binaenaleyh paşaya –Lutfen karne de chèque'i veriniz, birkaç kâğıt imzalayacağım, dedim. Paşa ise hayretle kendisinde öyle bir şey bulunmadığını beyan etmesiyle ve hazır olan müdür efendiyse karne de chèque tabirinden chèque fiilinin sı ga-i tafdıline delalet edecek bir suretle dûçar-ı şek olarak hiçbir şey söylememesiyle, kendisine –Dün akşam paşaya vermek üzre cebimden bankın çek defterini almıştınız.* Paşa hazretlerine vermediniz mi?- dedim. Bu sözden bozularak: –Afvedersiniz hatırımdan çıkmış– diye setresinin cebinden defteri çıkardı ve fakat usul-ı zabıtaya taalluk eden şeylerde mutaassıb bir muhafazakâr olduğundan, çek defterini bana vereceğine paşaya uzattı. Nâzım Paşa ise müdür efendinin defteri almış olmasına canı sıkılmış olduğu cihetle bu defa da kendisine uzatması üzerine bütün bütün hiddetlenerek dürüst bir çehre ve lisanla –bana ne veriyorsunuz? Beyefendiye veriniz! dedi. Defteri alarak bir iki çek imzalayıp Ziya'ya verdim. Ertesi gün yine görüşmek üzre veda edip gitti.

Saat 5,5'a gelmiş gurub-ı şems tekarrüb etmiş olduğundan muayene-i evraka nihayet verildi. Muharrem Efendi'yle Fuad Bey ve Mehmed Ali Efendi namındaki komiser kapıyı kilitleyerek anahtarı müdür efendiye verdiler ve birlikte çıkıp gittiler. Konakta paşayla Hüseyin Daim Bey'den başka kimse kalmadığından biraz teneffüs etmek üzre bahçeye indik. Benise sebeb-i tevkıf ve taharriyi öğrenmek için nâşekibâne ortalığın tenhalaşmasına muntazır idim. Fakat paşa gündüzki sualime mübhem sözlerle mukabele etmiş olduğundan sualimi tekrar etmeyi muvafık-ı temkin ve vekar bulmuyordum. Biraz sonra âlem-i âba dahil olunca paşanın simasında bir sırr-ı mübhemi ifşa etmek isteyenlerde görülen halet-i tebessüm

* 12 adet basılan matbu nüsha burada kalmıştı. Devamını **Mecmua-i Ebüzziya**'dan aktarıyoruz.

Tarih ve Toplum

nümayan olmuştu. Bense bililtizam bu hali anlamazlığa vurdum. Halbuki paşa benden bir ikinci suale muntazır bulunuyor ve sormayışıma bayağı sıkılıyordu. Hüseyin Daim Bey gayet fatin bir genç olduğu gibi paşanın da tab ve mizacına vakıf bulunduğundan ve ihtimal ki bana sezdirmeksizin aralarında teati edilen işaretten paşanın maksadını anladığından mütebessimane bir çehreyle paşaya hitab ederek: –Lutf buyurunuz da sebeb-i tevkıfi beyefendiye anlatınız. Belki meraktadırlar– dedi. Bense bir kat daha lâkayd görünmek istedim ve dedim ki: Hiç merakta değilim. Çünkü beni gündüz te'min buyurmuşlardı. Şimdi ise münasebetsiz bir şey olması muhtemel olan sebeb-i tevkıfimi öğrenince belki canım sıkılır. Onun için neşemizi kaçırmayalım. İşi ceryan-ı tabiisine bırakalım. Kâğıtların muayenesi yarın nihayet bulur.

Hüseyin Daim Bey: Yarın buradaki kâğıtlar hitam bulunca cuma günü de matbaadaki kâğıtları alıp getireceğiz. Çünkü asıl evrak-ı mühimmenin matbaada olduğu haber verilmiş– dedi. Daim Bey "asıl evrak-ı mühimme" kaydıyla merakımı teşyid ederek bana: zımnen istizahta bulunmayı ifham eyliyordu. Ben de hiç tavrımı bozmayarak: matbaam evime nisbetle her an tehlike-i taharriye maruz olduğundan orada cidden ihfası lâzım gelen hiçbir şey bulunduramam. Keşfi evvelce oradaki evrakım tetkik edilmiş olsaydı; bu gaile daha evvel bertaraf edilmiş olurdu, dedim. Bunun üzerine nazır paşa sükutuna nihayet vererek: Bugünlerde Girgor Efendi'yi gördünüz mü? sualinde bulunduğundan: –Evet! Tam yevm-i tevkıfimden günügününe bir hafta evvel, bir sabah matbaama gelmişti. Kendisini, Mısır'da bir iş havale etmek işin bir gün evvel çağırmıştım. Prens İbrahim Paşa'da olan alacağımdan dolayı tribunal mixet (mahkeme-i muhtelite)'ye müracaat etmiştim. Mahkeme de prensin rubu maaşını tevkıf etmiş olduğundan bizim adliye nezareti vesatatıyla ya bizzat benim, veyahud tarafımdan müseccel ve musaddak bir vekilin teşrinievvel-i Efrencinin 21. günü isbat-ı vücud etmesi lâzım geldiğini tahrirat-ı resmiyeyle bildirmişti; bunun üzerine hem lisan-ı mahalliye, hem de Fransız lisanına vakıf olduğunu bildiğim Girgor Efendi'yi davet ettim. Ücret-i vekaleti kararlaştırdık. Birlikte Beyoğlu mukavelat muharriri Abdullah Ni'me Efendi'ye gittik.Ücret-i vekaleti kararlaştırdık. Birlikte Beyoğlu mukavelat muharriri Abdullah Ni'me Efendi'ye gittik. Emr-i tevkil ve tescili ifa ettik. Biraz sonra da Yani Birahanesi'nde öğle yemeğini yiyerek ayrılmıştık, dedim.

Nazım Paşa –Başka bir şey üzerine konuşuldu muydu.

Ben –Hayır! Yalnız bu matlubum hakkında lâzım gelen tafsilatı vermiştim. Onun haricinde hiçbir mükalemede bulunmadık.

Nazır paşa –Matbaada buna dair olan evrakı kendisine gösterdiniz miydi. Yani evrakı gösterdiğiniz sırada Girgor, sair bazı evrak daha görmüş müydü?

Ben –Prenste olan matlubumu natık kaffe-i vesaıkı bir sene evvel tebdilihava için Mısır'a gitmiş olan oğluma göndermiştim. Zaten dava da bu vesaik üzerine bina edilmiş olduğundan, kaffesi tribunal mixet nezdindeydi. Bu cihetle Girgor'a gösterilecek bir varakpare bile yoktu.

Nazır paşa –Evrak ve mekatibe müteallık hiçbir şey göstermediniz mi?

Ben –Arzettiğim gibi ona irae olunacak hiçbir şey yoktu.

Nazır paşa –O hâzırken derununu görebileceği hiçbir "çekme" yahud evrak bulundurulan bir dolap falan açmadınız mı!

Ben –Hayır. Girgor hazırken ne bir çekmeceye, ne de muharreratımın mahfuz bulunduğu dolaba elimi uzattım.

Nazır paşa –Tuhaf şey!

Ben –Ne olmuş!

Nazır paşa –Ne olacak, mukavva çekmelerden birinde Londra'da bulunan Cebel-i Lübnanlı bir heyet-i fesadiyeyle olan muhaberatınızı göstermişsiniz. Bir deste 20 kadar mektup imiş. Bu heyet-i fesadiye Arapça ve Türkçe birer gazete neşredecekmiş. 80 bin lira sermayeyle teşekkül etmiş. Siz onlara huruf döktürüp gönderecekmişsiniz. Heyetin burada muhabir-i münferidiymişsiniz. Namınıza 2 bin liralık bir "kredi" açmışlar. Bu matbaa için iktiza eden huruf ile edevat-ı tab'ıyeyi siz deruhte etmişsiniz. Verdiği jurnalın hülasası budur. Bir de şart ikame etmiş; zatıalinizle muvaceheyi kabul etmiyor; "derhal hanesi ve matbaası basılıp icra-yı taharriyat edilirse evrakın ele geçirileceğini temin ederim" diyor. Ben bunun sırf ihtira' olduğunu derhal fehmettim, çünkü Avrupa'ya giden Cebelilübnanlı bir heyetle sizin aranıza hiçbir münasebet mutasavver değildir. Saniyen Londra'da neşriyatta bulunacak bir heyet buradan huruf tedarikine mecbur olsa bile edevat-ı tab'ıyede sizin vesatatınıza muhtaç olamaz. Zira Londra gibi edevat-ı tab'ıyenin envaı ve âlâsı mebzul olan bir yerde istenilen makine vesaireyi tedarikteki suhulet malumdur. Bu jurnalın leffiyle sizi celb ve istintakı ve meskeninizle matbaanızda bulunan evrakın zabt ve tetkikini âmir olan tezkereyi okuduğum vakit kat'a endişeye düşmedim. Yalnız bu jurnalın ihtira' ve takdiminden maksadı ne olduğunu bir türlü tahmin edemiyorum. Bu jurnal elbette bir maksad-ı mahsusa müstenid olacak ve o maksad da bir büyük menfaat teminini tazammun edecek. Yoksa terfi-i rütbe ve tebdil-i nişan etmek gibi bir emniye yolunda bu kadar dallı budaklı iftiraya ihtiyaç yoktur.

(devam edecek)

Kıbrıs ve Tarih Kitapları Sempozyumu

HERKÜL MİLLAS

Almanya'nın Braunschweig kentinde bu baharda "Okul Kitaplarında Kıbrıs - Kıbrıs'ta Okul Kitapları" başlığını taşıyan ve temelde Kıbrıs okullarında okutulan tarih kitaplarını konu edinen uluslararası bir sempozyuma katıldım (27-30 Nisan 1994). Sempozyum, okul kitapları konusunda uzman sayılan Georg-Eckert Enstitüsü (Braunschweig) ile yöre konularına ilgi gösteren Südosteuropa Derneği'nce (Münih) ortak tertiplenmişti. Katılanlar; okul kitapları ya da ulusal peşin yargılar konusunda çalışmış Kıbrıslı Türkler ve Rumlar, sempozyumu hazırlayanlar, çeşitli ülkelerden gelen tarihçiler, uluslararası ilişkiler uzmanları, sanatçılar vb. idi.[1] Konuşmacıların "resmi" bir konumu yoktu.

Dr. F.Pingel tarihçinin bilgi olarak ortaya koyduğu ile tarihsel bilinç olarak aşılananın arasında bir gerilimin, bir çelişkinin varlığından söz edilebileceğini söyledi. Gruplar, uluslar vb. "kendi" tarihlerini, bir amaç için oluştururlar; "ötekileri" bu tarihe dahil etmezler. Uluslararası alanda okul kitaplarının düzeltilmesi, "biz" ve "ötekiler" konusunda daha açık fikirli, karşı tarafın duyarlılığını da kabul eden ve ortak bir anlayışı amaçlayan bir tarihçiliğin oluşması anlamına gelmelidir. Kıbrıs'ta yeni kitaplar ortaya çıkacaksa, bunlar, yeni bir gelecek arayanların görüşünü dile getiren kitaplar olacaktır.

P.Tzermias'ın tebliği Kıbrıs kimliği konusundaydı: Adayı sarsmış olan Yunan ve Türk ulusçuluğu yerine (Enosis ve Kıbrıs Türktür gibi), "Fransız tipi" ve politik bir bütünlük sağlamak isteyen bir ulus anlayışı adada daha olumlu ve mutlu sonuçlar sağlayabilirdi. Tzermias uluslaşma biçimlerini ve Kıbrıs tarihini yorumlamış, "ana vatanlar"ın müdahaleleri sonucunda farklı etnik kökene sahip iki cemaat arasında geliştirilebilecek Kıbrıs kimliğinin oluşmasının, şimdilik engellendiğini dile getirmiştir.

Dr. H.Yaratan ve C.Hopf karşılıklı olarak Kuzey ve Güney Kıbrıs'ın eğitim sistemini ve yapısını anlattılar. İlk günün son konuşması benimdi. Ankara Üniversitesi'nde Çağdaş Yunan Edebiyatı kapsamında verdiğim Yunanistan tarihi dersinin ilkeleri ve sonuçları tebliğimin konusuydu. Farklı bir ulusun tarihinin öğretimi örneği olarak sunulan denemenin sonuçları çok olumlu sayılabilir. Yunanistan tarihi, Türkler'in anlayabileceği ve kabul edilebileceği (ve Yunan tarafının da kabullenebileceği) bir biçimde ele alınmıştır. Yalnız "bizim" hoşgördüğümüz bir yorum değil, her iki yanın da benimsediği bir tarihsel yorum ve yaklaşım sağlanabilir. Bunun sağlanması için şunlara dikkat edilmiştir:

1) Ne denli acı olsa da bütün gerçekler dile getirilebilir; 2) Toplumların ve değerlerinin durmadan değiştikleri vurgulanmıştır; 3) "Genel" ulusal sınıflamalardan çok öznel olanın geçerliliği gösterilmiştir; 4) De-

1 Sempozyumu tertipleyenler arasında G-E Enstitüsü'nün başkanı Prof. Dr. U.Becher, Güneydoğu Avrupa Derneği temsilcisi Dr. H.Brey, Prof.Dr. W.Höpken, Dr. F.Pingel, Prof.Dr. F.Adanır, C.Hopf; tarihçilerden Oxford'dan R.Clogg, Freiburg'dan J.Strauss; Zürich'ten Dr. P.Tzermias, Ontario'dan siyaset bilimcisi Prof. Dr. T.Bahçeli, Deutsche Welle'den Dr. R.Meinardus, Londra Üniversitesi'nden A.Syriatou, Selanik Üniversitesi'nden Dr. A.Kapsalis, Ankara Üniversitesi'nden H.Millas; Kıbrıs'lılardan Dr. H.Yaratan (Kuzey K.Eğitim Bakanlığı'nda Yönetici), Prof.Dr. O. Özgür (Güney, Lefkoşe Üniversitesi'si), E.Gavriil, Dr. A.Cavit, P.Crysanthou ve N.Kızılyürek ve bildiri sunmayan sınırlı sayıda dinleyici (toplam yaklaşık 30 kişi) vardı.

ğerlerimizin nesnelliği hep anımsatılmıştır; 5) Her türlü görüşe sonsuz bir hoşgörü ile yaklaşılmıştır; 6) Kendi ulusumuzun eksiklikleri ve haksızlıkları bilinç düzeyine getirilmiştir. Sonuç olarak Yunanistan tarihi Türkler arasında (sınıfta) "sorun" olmamış, tam tersine bu tarihçilik alanında uyum sağlanmıştır. Bu deney, Kıbrıs tarih kitaplarının yazımında yararlı sayılmıştır.

Akşam, Niyazi Kızılyürek ile Panikos Chrysanthou'nun ortak yapımı olan Kıbrıs'la ilgili bir belgesel filmini seyrettik. Çocukken arkadaş olan, sonra zorla Kuzeyli/Güneyli olarak yaşamaya mahkum edilen bu iki genç insanın Kıbrıs kimliğini arayan ve dile getiren belgeseli, Türk ve Yunan kontrolünde olan yörelerde gösterilememiştir; film her iki "taraf"ı da rahatsız etmiştir. Vahşet, zor, acımasız ulusçu bağnazlık ile bir arada yaşamak isteyen Kıbrıslılar'ın görüntüleri insanı hem sarsıyor, hem acıya boğuyor.

Sempozyumun ikinci günü kitapların incelenmesine ayrılmıştı. J.Strauss Kıbrıs'taki Osmanlı yönetimini, Ö.Özgür ve E.Gavrili bu yönetimin Rum ve Türk kitaplarında nasıl ele alındığını anlattılar. R.Clogg İngiliz yönetimi yıllarını, A.Syriatou, A.Kapsalis ve A.Cavit bu yönetimin İngiliz, Rum ve Türk okul kitaplarında işlenişini anlattılar. Her yanın, tarihi belli bir açıdan, hep "bizi" haklı çıkaran, karşı tarafı suçlayan (ve hiç anlamayan) bir biçimde ele aldığı saptandı.

Üçüncü günde bugünkü Kıbrıs sorununun Türk ve Rum kitaplarında nasıl ele alındığını T.Bahçeli ve R.Meinardus ele aldılar. Okul kitapları gündeme geldiğinde hep ortaya çıkan, hep tekrarlanan, burada da dile getirildi: her iki cemaatin okullarında okutulan kitaplar yetersizdir, öğrencilere peşin yargılar aşılamaktadırlar, anlayışın, iyi komşuluk ilişkilerinin ya da toplumlar arası uyumun sağlanması yönünde yardımcı olmamaktadırlar. Karşı tarafın eksiklikleri abartılmış, "bizim" hoşa gitmeyen yanlarımız geçiştirilmiştir. Ulusal bir bağnazlıkla tarih, politikacının yardımcısına ve aracına dönüşmüştür.

Tözün Bahçeli'nin cümleleri her halde sempozyumda egemen olan bir anlayışı yansıttı. Yakın ya da orta sürede Kıbrıs sorununun çözümü ne olursa olsun, hatta çözüm bile bulunmazsa, insanlar arasında, cemaatler arasında, hatta devletler arasındaki ilişkiler kin, peşin yargı ve düşmanlık üstüne dayandırılmamalıdır: "Okul kitaplarının düzeltilmesi, genel olarak ilişkilerin düzeltilmesiyle bir arada yürütülmesi yararlı olacaktır. Ancak bu kitapların düzeltilmesi için kesin çözümü de beklemek doğru olmayacaktır."

Sempozyumun en ilginç bölümlerinden biri de kahve ve yemek molalarındaki sohbetlerdi. Cemaatler (ve uluslar) arasında çözüm ve uyum bulunmasından yana olanlar okul kitapları konusunda da genel olarak anlaşabildiler. İnsanlar kaynaştı. Ancak kitapların alınyazısı bilim adamlarınca ya da aydınlarca belirlenmiyor anlaşılan. Olayları yönlendiren kitleler ve politikacılar bu konuda son sözü söyler gibidirler. Şu an karar alma durumunda olanlar ise (yani seçmenler ve temsilcileri), kendi yetenek ve sınırlarını aşıp böyle bir girişimi başlatacak çapta görünmemektedirler.

İ l e t i ş i m ' d e n

İlk telif eseri olan **Bir Dünyanın Eşiğinde**, o zamana kadar "coğrafyasında tek kıta, kafasında tek yarım küre" olan Meriç'in Asya'yı, özellikle "Hint"i keşfidir. Olemp'i ararken Himalaya çıkmıştır karşısına. "Hint," der Meriç, "her inanca söz hakkı tanıyan bir ülke olduğu için ikinci vatanım oldu. Bu kitapta rüyaları ve realitesiyle bütün Hint var... yani bütün insan."

İSTANBUL Dağıtım + Kitabevi: Klodfarer Caddesi İletişim Han No:7, Cağaloğlu 34400 • Tel. (212) 516 22 63-64 • Fax: (212) 516 12 58
ANKARA Dağıtım: Konur Sok. 24/4, Kızılay 06640 • Tel. (312) 425 36 00 / (312) 425 20 71 • Fax: (312) 425 18 15
Kitabevi: Selânik Cad., 72/C, Kızılay 06640 • Tel. (312) 418 59 32
İZMİR Dağıtım + Kitabevi: 853 Sok., 33/B, Konak 35250 • Tel (232) 483 10 40

MÜBADELE DOSYASI

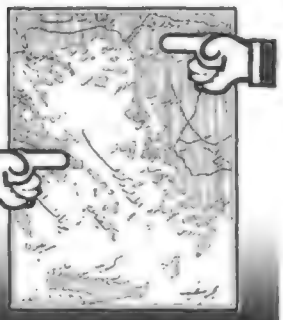

YUNANİSTAN'DAKİ TÜRKLERİN ANADOLU'YA NAKLEDİLMESİ

II

Mehmet Çanlı

Dönemin hükümetinin böyle büyük çapta mübadele işine girişmesine kamuoyunun tepkisi ne oldu? Yine Anadolu'daki yerli halk, gelecek göçmenleri kabullenecek miydi? Dönemin hükümeti, nüfusun arttırılmasını ve Yunanistan'daki Türklerin, Yunan zulmünden bir an önce kurtarılmasını istiyordu. Önce bu iş için kamuoyu oluşturulması gerekiyordu. Bu dönemde hükümet ve basın tarafından kamuoyu oluşturma çalışmaları yapıldıysa da başarılı olunamadı. Çünkü devlet, gelen göçmenlere arazi ve ev veriyordu. Savaşın ağır yükünü yıllarca çeken halk, kendilerine bir şey verilmediği için göçmenleri kabullenememiştir. Anadolu halkının bu tutumu en son 1985'te Bulgaristan'dan gelen göçmenler olayında kendini göstermiştir. Ancak bunu tüm halka genelleyemeyiz. Cumhuriyet döneminde göçmenlere verilecek Rum ve Ermeni metrûk mallarının, bölgenin zengin eşrafı ve memurları tarafından çeşitli hilelerle elde edilmesi hem göçmenleri, hem de yerli halkı mağdur etmiştir. Buna dönemin hükümeti göz yumarak bir bakıma bu mallar yağmalamıştır.

Yeni kurulan Mübadele Vekâleti'nin personeli, diğer kurum ve kuruluşlardan özellikle eski Hariciye Nezareti memurlarından toparlanmıştı. Vekâletin teşkilatı ve bütçesi yetersizdi.[41] Bu yetersiz bütçe ile işe başlanıldı. Ancak personel ve bütçe yetersizliği sebebiyle bazı aksaklıklar meydana geliyordu. Bu aksaklıklar ve tabiatıyla yapılan şikayetler karşısında Vekâlet, Kızılay'la işbirliği yapma ihtiyacını hissetmiştir. Ancak Mübadele Talimatında Kızılay'dan bahsedilmiyor.

Vekâletin, 5 Mart 1924 tarihinde Kızılay'la yaptığı bir itilafname[42] ile ortak bir çalışma içine girdiği görülmektedir. İtilafnamede, mübadele suretiyle gelecek olan göçmenlerle daha yakından ilgilenmek ve haberleşmelerini sağlamak için altı iskân bölgesi merkezinde Kızılay'ın birer temsilcisinin bulundurulacağını ve bu bölgelerdeki Kızılay şubelerince göçmenlere yardım yapılacağı belirtilmektedir.

Bunun yanında Kızılay, göçmenlerin iskânlarında kullanılmak üzere 38 otomobilini, Vekâlet emrine vermiştir. Diğer taraftan Kızılay, iskân bölgelerinde Yunanistan'da ve vapurlarda doktor görevlendirdiği gibi buralarda hastaneler açmıştır. Bu İtilafname dört ay geçerli olacaktı. Kızılay'ın yaptığı masraflar, daha sonra Vekâlet tarafından karşılanacaktı.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Çanlı, Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim üyesidir..

İçten ve dıştan gerekli yardımların yapılmaması üzerine 5 Mart 1924 tarihli İtilafname 17 Nisan 1924'te yenilenmiştir. Ancak yeni itilafnameye bazı maddeler eklenmiştir.[43] İtilafnamenin geçerlilik süresinin yaklaşması üzerine Mübadele Vekili Mustafa Necati Bey, tekrar Kızılay'dan bu İtilafnamenin yenilenmesini istemiştir. Sebep olarak bütçe yetersizliği gösterilmiştir.[44] Vekâlet, her ne kadar bu itilafnameleri Kızılay'la yapmışsa da yürütme görevi ve sorumluluğunu elinde tutmuştur. Bu dönemde Vekâlet ile Kızılay, göçmenlerin nakil, iaşe ve iskânlarının karşılanmasında tam bir uyum içinde çalışmıştır. Bir bakıma bu iki kurum ayrılmaz bir bütün oluşturmuşlardır. Zaten Vekâletin müsteşarlığını, daha önce esir mübadelesi komisyonunda görevli Türk delegesi ve Kızılay genel merkez üyelerinden Dr. Ömer Lütfü Bey yapmaktadır.

Nakil

Lozan görüşmeleri sırasında imzalanan itilafnamelerden sonra Yunanistan'da bulunan Türkler alelacele Selânik ve Kavala gibi büyük liman şehirlerinde toplanmaya başladı. Bu Türk göçmenlerine, Kızılay yardım etmiştir. İcra Vekilleri'nin (Bakanlar Kurulu), Kızılay'la 5 Eylül 1923 tarihinde yapmış olduğu anlaşma gereği Kızılay, Türkiye'deki liman ve iskân bölgelerine ve Yunanistan'a yardım heyetleri göndermiştir. Bu heyetlerden 27. Heyet, Selânik'e 18 Ekim 1923'te gitmiştir.[45] 30. Heyet Kavala'ya,[46] 28. Heyet Drama'ya, 41. Heyet Kayalar'a, 42. Heyet Kozana'ya[47] gönderilmiştir. Bunların yanında Hanya, Kandiye, Kavala, Drama ve Selânik tali komisyonları da teşkil edilmiştir.[48]

Bu yardım heyetleri, Türk göçmenlerinin nakil esnasında ve sonrasında her türlü ihtiyaçlarını karşılamıştır. Biz bu çalışmada Kızılay'ın

Selânik Limanı'ndan Anadolu'ya Taşınan Türk Göçmenleri

Geldiği Yarın Adı	Vapurun Adı	Hareket Tarihi	Anadolu'da Çıkarılan İskele	Gelen Kişi Adedi
Gelmerye[1] Kazası	Jan	19.12.1923		208
	Ümit	26.12.1923		1978
Gelmerye Kazası	Marunyan	03.01.1924		
Bayramdere	Kartal	03.01.1924		805
Yenice ve Langaza Kazaları	Akdeniz	05.01.1924	Mudanya	5080
Langaza Kazası	Temah	05.01.1924	Gelibolu	372
	Ankara	12.01.1924	İzmit	1511
Langaza Kazası Sofa Köyü	Kartal	14.01.1924	İzmit	808
Langaza Kazası	Turan	15.01.1924	Gelibolu	896
Gelmerye Kazası	Kızzade	22.01.1924	İzmir	2526
Langaza Köyleri	Giresun	01.01.1924		2259
Gelmerye Kazası	Arslan	08.01.1924	Fethiye	900
Karçova Kazası Karaköy Dodanyan	Salih	14.02.1924	İzmit	1504
	Antalya	24.02.1924	Fethiye	994
Karçova Kazası Karadere Karaçaabad	Salih	09.03.1924	İzmit	1485
Karçova Kazası Dodanyan	Sürat	01.05.1924		1341
Selânik	Antalya	10.05.1924	İzmit	1085
Dodanyan	Salih	19.03.1924	İzmit	1666

1 Osmanlıca yazılışı ([illegible])

	Ankara	13.03.1924	Samsun	1729
Kozana Kazası Kayalar Kazası	Arşipologos (Yunan bandıralı)	18.03.1924	İzmit Samsun	3773
Kayalar Kazası Oçan Kırımşah Köyleri	İnönü	25.03.1924	Samsun	2954
Kozana Kazası	Sürat	28.03.1924		1229
	Türkiye	28.03.1924		1775
Aşağı Kayalar Kazası	Ankara	01.04.1924		2087
Kandiye	Giresun	31.03.1924	Çeşme Urla	1769
Kocaova Vudine Kazası	Salih	04.04.1924		1632
	Sakarya	07.04.1924	Kocaeli	3769
Vudine ve Karçova Kazaları	Sürat	09.04.1924		1370
Selânik	Türkiye	12.04.1924	Samsun	1595
Vudine Kazası Kılgın	Ankara	20.04.1924	Tekirdağ Mudanya	1771
Vudine Kazası Karaköy	Sürat	18.04.1924		1349
Kale	İstanbul	25.04.1924		4600
	Altay	22.04.1924	Samsun	1171
Langaza Kazası	İstanbul	24.04.1924	Samsun	4600
Kılgışlı	Teşvikiye	28.04.1924		400
Karçova Kazası	Ankara	04.05.1924		2500
Vudine ve Karçova Kazaları Usturuva	Sürat	01.05.1924		1341
	Akdeniz	10.05.1924	Mersin	4375
Selânik	İstanbul	10.05.1924		3879

yardımları üzerinde değil de Yunanistan'dan Türk göçmenlerin nakledilmesi, nakil esnasında karşılaşılan problemler üzerinde duracağız. Bunun yanında dönemin Türk Hükümetinin göçmen politikasını tesbit etmeye çalışacağız.

Yunanistan'dan gelecek Türk göçmenlerinin iaşe, iskân ve diğer işlemleri ile ilgili hazırlıklar konusunda birçok tartışmalar yapıldıysa da sonunda göçmenlerin kabul edilmesine başlandı. Göçmenlerin Yunanistan'dan, Anadolu'ya nakledilmesi genellikle deniz yolu ile yapılmıştır. Göçmenler, Mübadele İmar ve İskan Vekâleti'nin, Seyr-ü Sefain İdaresi'nden kiralamış olduğu Türk vapurlarıyla ücretsiz olarak taşınmışlardır. Bunun yanında kara ve demiryoluyla da taşınmıştır. Yunanistan'daki Türk esirlerin nakillerinin, Yunan vapurları ile yapıldığını ve her vapurda Milletlerarası Kızılhaç Heyeti'nden birer temsilcinin bulundurulduğunu burada belirtelim.

Seyr-ü Sefain İdaresi'nden kiralanan vapurlarla nakledilen Türk göçmenlerinin iaşe ve sağlık problemleriyle Kızılay ilgilenmiştir. Her vapura bir Kızılay doktoru ve yeteri kadar iaşe temin edilmiştir. Göçmenleri taşıyan vapurlarda bulunan Kızılay temsilcisi doktorlar, bulundukları vapurlardaki göçmenlerle ilgili her türlü vukuatı Kızılay'a bildirmişlerdir. Kızılay doktorlarının düzenledikleri raporlarda vapurun adı, Yunanistan'dan hareket tarihi, vapurlardaki göçmenlerde hastalık olup olmadığı, Anadolu'da nereye çıkarılacağı, vapurda kaç göçmen bulunduğu, ölüm ve doğum olayları ve diğer olaylarla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Kızılay Arşivi'nde tesbit edebildiğimiz kadarıyla Yunanistan'dan, Anadolu'ya naklolunan Türk göçmenlerinin sayısı tablodaki gibidir.[49]

Selânik, Kavala, Preveze ve Katrin Limanları'ndan bindirilen Türk göç-

menlerinde sıtma, ishal, malarya, dizanteri, çiçek, kolera, tifo, lekeli humma ve kızamık gibi hastalıklar tespit edilmiştir. Selânik Limanı'ndan hareket eden ve isimlerini verdiğimiz vapurlarda 268 ölüm, 106 doğum olayı olmuştur. Kavala'dan hareket eden vapurlarda 18 ölüm, 22 doğum, Preveze'den hareket eden vapurlarda 1 doğum ve Katrin Limanı'ndan hareket eden vapurlarda ise 1 doğum, 4 ölüm olayı görülmüştür.

Demiryolu ve karayoluyla gelen Türk göçmenlerine Kızılay nezaret etmediği için doğum, ölüm ve diğer olayları tespit edemedik.

Kızılay Arşivinde gelen Türk göçmenlerin ancak 210.493 kişisini tesbit edebildik. Bu sayıya yolda gelirken ölen 340 kişiyi dahil edersek tespit ettiğimiz sayı 210.833 olur. Nakil esnasında vapurlarda 135 doğum olayı olmuştur. Bunu genel sayıya dahil etmedik. Ancak Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arazi İskan Dairesi'nin, 1923-1989'a kadar olan dönemi kapsayarak hazırladığı listede resmi kayıtlara göre Yunanistan'dan 1923-1924 yıllarında gelen Türk göçmenlerden 384.000 kişinin iskân edildiği belirtilmektedir. (99.709 hane) Yine bu listede serbest olarak 7753 kişi gösterilmektedir. (2034 hane).[50] Toplam olarak 391.753 kişi Anadolu'ya gelmiştir. Resmi olarak kabul edilen Arazi İskân Dairesi'nin verdiği rakam ile bizim tespit ettiğimiz rakam arasında 180.920'lik bir fark vardır. 180.920 kişi, ya nakil başlamadan önce kendi imkânları ile Anadolu'ya gelmiş olabilir; ya da Kızılay'ın nezaret etmediği kara ve demiryolu ile gelmiş olabilir.[51]

Yunanistan'dan vapurlarla Anadolu'ya taşınan Türk göçmenlerinin nakilleri acaba sağlıklı bir şekilde yapılmış mıdır? Dönemin Türk Hükümetinin 17 Temmuz 1923 tarihinde yayınladığı "Ahali Mübadelesi Mukavelesinin Tatbikine Dair Tali-

Nasiliç Kazası	Arslan	10.05.1924	Tuzla	1129
	Altay	05.05.1924		1365
Nasiliç Köyleri	Sürat	13.05.1924	Tuzla	1355
Nasiliç ve Vudine Kazaları	Dumlupınar	15.05.1924		3396
	Salih	17.05.1924	İzmir Urla	1638
	Giresun	21.05.1924		2100
Karçova Köyleri	İnönü	18.05.1924	Tekirdağ	2150
Selânik Karçova Kazası	Trabzon	20.05.1924	Tuzla	1220
Kayalar Kazası Katranza Köyü	Giresun	22.05.1924	Kavak Tahfizhanesi	2700
	Rize	28.05.1924	Mersin	1457
	Sürat	25.05.1924	İzmir Tekirdağ	1313
Nasiliç ve Langaza Kazaları	Dumlupınar	02.05.1924		3654
	Altay	01.06.1924	Giresun	1088
Kayalar Kazası	İnönü	03.06.1924		2800
	Salih	06.06.1924	Tekirdağ	1400
Kozana ve Kayalar Kazaları	Teşvikiye	08.06.1924	Samsun	2376
Mayadağ	Türkiye	12.06.1924		1366
	Salih	16.06.1924		523
Filorine Muhacirleri	Bahr-i Cedid	17.06.1924	Urla	1272
Yenice Langaza Mayadağ Kazaları	İsmet Paşa	19.06.1924	Tuzla	2250
Filorine Kazası Köyleri	Rize	20.06.1924	İzmir	1664

Kozana Kazası	İnönü	22.06.1924	Mersin	2750
Filorine Kazası Gazi Yakup Bey Köyü	Altay	23.06.1924	İzmir	1114
Yenice Kazası Yerköy	Ankara	25.06.1924	Tekirdağ	1642
	Giresun	26.06.1924	Tuzla	2441
Kesriye Tırhala Kozana Kazaları	İstanbul	02.07.1924	Mersin	3440
Kesriye Kozana Dudullu Kazaları	Türkiye	02.07.1924	Mersin	1521
Kayalar Kazası	Bahr-i Cedid	04.07.1924	Samsun	1383
Filorine Yenice Kazaları Köyleri	Altay	04.07.1924	İzmir	1109
Karçova Kazası	Ankara	04.07.1924	Tekirdağ	1684
Kesriye Vudine Kazaları	Trabzon	06.07.1924	Mersin	1372
Filorine Kazası	Sakarya	07.07.1924	İzmir	3391
	Salih	12.07.1924	İstanbul	1099
Karçova Filorine Kazaları	İnönü	13.07.1924	Çanakkale Erdek	2500
Kozana	Giresun	14.07.1924	İzmir	2300
Kozana ve Kesriye Kazaları	Teşvikiye	20.07.1924	Mersin	2523
Kayalar Kazası	Trabzon	22.07.1924	Samsun İstanbul	1087
Karçova Vudine Kazaları	Sakarya	24.07.1924	Ayvalık Gelibolu Tekirdağ	3121
Kayalar Kazası	Rize	29.07.1924	Sinop Samsun	1119

Mübadele Vekili Mustafa Necati Bey

mat"a göre naklolunacak Türk göçmenlerinin eşyaları beş nüfusa kadar aileler için 250 kilo, beş nüfustan fazla olanlar için 500 kilo ve tek nüfus için 100 kiloya kadar ücretsiz taşınacaktı. Bu miktardan fazla eşyalar ücrete tabi tutulacaktı.[52]

Türk göçmenleri daha fazla eşya ve hayvanlarını getirmek istemişlerdir. Ancak vapurlarda yer olmaması ve bir an önce Yunan zulmünden kurtulmak istemeleri göçmenlerin birçoğunu mağdur etmiştir. Hatta bazı göçmenler, daha fazla eşya naklettirmek için vapurlardaki görevlilere rüşvet vermek mecburiyetinde kalmışlardır.

Örneğin Selânik'te 6 Temmuz 1923 tarihli "*Akşam* Gazetesi"nde "Vapurlardaki izdihamın önü alınabilecek mi?" sorusu altında Selânik'te görevli Kızılay Reisi Esat Bey'in ifadeleri ve bilhassa "Mübadeleye tahsis edilen vapurlarda zevil-hayat nakli caiz değil" ifadesi çıkmıştır.[53] Ancak bu haberlere rağmen o dönemde göçmenlerin nakli için tahsis edilen vapurların hepsi, Türk sahillerinde resmi posta yapan ve yolcu nakleden vapurlardı.

Yine *Yeni Asır* gazetesinde çıkan "Kamptaki müşahadatım" adlı diğer

bir yazıda göçmen kamplarının dolu olduğu, sevkleri belli olmayan göçmenlerin geldiği ve göçmenlerden nakliyat vergisi alındığından bahsedilmektedir. Gazetelerde çıkan bu haberlerin kaynağı Selânik'te Kızılay temsilcisi Esat Bey'dir. Esat Bey, Türk göçmenlerin işleri ile ilgilenmek yerine, gayrimüslimlerin işleri ile meşgul olmakta ve bunlara bedava pasaport almakta ve göçmen vapurları ile sevkleri için her yere müracaat etmektedir. Hattâ bu gayrı müslimlerden Türk pasaportu ve Kızılay belgesini alanlardan bazıları kendilerine memur süsü vererek Türkiye'ye geldiklerinde sağlık kontrolünden geçmeden kaçmışlardır. Bu kişilere vapurlarda cömert davranılmıştır.[54]

Göçmenlerden nakliyat vergisi veya haraç alındığı ile ilgili gazetelerde çıkan haberleri Eskişehir'e sevkedilmiş olan Nasiliçli üç biraderin ifadeleri de desteklemektedir. Bu üç birader Selânik'te vapura binecekleri bir sırada Kızılay için arzuları dışında yardım verdikleri, yardım verilmedikçe vapur bileti almanın mümkün olmadığını ve bu kişilerin ellerinde Kızılay makbuzunun dahi bulunmadığını belirtmektedir.[55]

Diğer taraftan göçmenlerin nakilleri sırasında vapurlarda görevli Kızılay doktorları ve hastabakıcıların da görevlerini yerine getirmedikleri görülmektedir. Örneğin 11 Mayıs 1924'de 1691 kişiyi İzmir'e taşıyan Teşvikiye Vapuru'nda görevli Doktor Adil Bey, görevini yapmayarak göçmenleri mağdur etmiştir.[56] Yine Kavala ve Drama mıntıkası Tahliye ve Sevk Komisyonu Reisi Selahattin Bey'in, Mübadele Vekâleti'ne gönderdiği bir raporda, vapurdaki hastabakıcı ve hemşirelerin görevlerini yapmadığı ve nahoş hareketlerde bulunduklarını bildirmektedir.[57]

Anadolu'daki limanlara çıkarılan Türk göçmenlerinin içerlere sevkle-

Kayalar Kazası	Ankara	31.07.1924		1572
Filorine Kazası	Teşvikiye	01.08.1924	Tekirdağ	2300
Kayalar Kazası	Rize	08.08.1924	Samsun	1642
Filorine Kazası Karaköy	Altay	11.08.1924	Mordoğan Yeni Liman İskelesi	930
	Dumlupınar	15.08.1924	Mersin	3080
Karçova Kayalar Kazaları	Temah	16.08.1924		854
Filorine Kazası Siroz	Teşvikiye	16.08.1924		2300
Siroz	Trabzon	20.08.1924	Tekirdağ	1211
	Bahr-i Cedid	20.08.1924	Samsun	1187
	Giresun	20.08.1924		2481
Kayalar Kazası	Ankara	24.08.1924	Gelibolu	1657
Kesriye Kazası Karaköy	Altay	25.08.1924	Antalya	1052
Kayalar Kesriye Filorine Kazaları	Teşvikiye	27.08.1924		2371
Kayalar Kazası Karaköy Demirhisar	Türkiye	02.09.1924	Erdek	1545
Karçova Kazası	Trabzon	16.09.1924	Bandırma İstanbul	1293
Kasriye Kazası	Rize	30.08.1924		1484
	Arslan	04.12.1923	Tuzla Tekirdağ	1417
	Ümit	07.12.1923	Tuzla Tekirdağ	1518
Toplam				178.792

Kavala Limanından Bindirilen Türk Göçmenler

Geldiği Yerin Adı	Vapurun Adı	Hareket Tarihi	Anadolu'da Çıkarılan İskele	Kişi Adedi
Medarlı Tedbirli Sapancalar	Giresun	01.02.1924	Samsun	1265
Sarışaban Kazası Köyleri	Sakarya	02.03.1924	Samsun	2214
Kavala Köyleri	Giresun	06.03.1924	Samsun	2310
Kavala Köyleri	Salih	13.04.1924	İzmir	1340
Sarışaban Kazası Kurdeli	Akdeniz	16.02.1924	İzmir	2300
Drama	Giresun	22.04.1924	Samsun	2480
Sarışaban Kazası Drama Çalıbaşı Köyü	Sakarya	17.04.1924	Samsun Polathan	2902
Kavala Drama Sarışaban Köyleri	Salih	26.04.1924	Mudanya Samsun	1151
	Akdeniz	01.05.1924	Samsun	3941
Sarışaban Kazası Çapalayık Köyü Drama-Kozlu Köyü	Sakarya	01.06.1924	Samsun	2244
Drama ve Kavala Köyleri	Ankara	07.06.1924		1674
Araplar Keçilik Kasaplı Köyleri	Trabzon	08.06.1924	Samsun	1069
TOPLAM				24.890

ri, Mübadele Vekâleti ve Kızılay'ın vasıtaları ile yapılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Anadolu, on iskân bölgesine ayrılmıştır. Bu iskân bölgelerinde Kızılay, Mübadele Vekâleti'ne yardımcı olmuş ve Vekâlet emrine 15 kamyon, 20 kamyonet ve 3 binek otomobil tahsis etmiştir.[58] Yine Kızılay, Vekâletle yaptığı sözleşme (Nisan 1924) gereği Anadolu ve Yunanistan'da hastaneler kurmuştur. Bu hastaneler:

İstanbul: 20 yataklı hastane
İzmit: 20 yataklı hastane
Tekirdağ: 25 yataklı hastane
Kalkıratya (Kalıkratya): 15 yataklı hastane
Çatalca: 10 yataklı dispanser
Samsun: 30 yataklı hastane (30 yatak ihtiyat)
Ulukışla: 30 yataklı hastane
Niğde: 20 yataklı hastane
Mersin: 50 yataklı hastane
Selânik: 50 yataklı hastane
Kavala[59]: 20 yataklı hastane.

Anadolu'daki devlet hastaneleri ve Kızılay'ın hastaneleri göçmenler için yetersiz kalması üzerine askeri hastanelerden de faydalanılmaya çalışılmıştır. Mübadele Vekâleti, Müdafaa-ı Milliye Vekâleti ile yaptığı anlaşmadan sonra askeri hastaneler % 5 nisbetinde göçmen kabul etmiştir.[60]

Göçmenlerin ve görevli memurların Anadolu'daki nakilleri demiryolu olmayan yerlerde otomobille yapılmıştır. Demiryolunun bulunduğu yerlerde demiryolu idaresi ile yapılan anlaşma gereği Mudanya-Bursa hattında bedava, Yenice hattında askeri tarife ile, Şark Demiryollarında ise % 50 indirimli taşınmıştır.[61] Diğer hatlarda ise Kızılay ve Vekâlet memurlarından indirimli ücret alınmıştır.[62]

Sonuç

Gerileme dönemiyle başlayan Anadolu'ya geri göç hareketi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan Savaşları sonunda hızlanmıştır. Günümüzde hâlâ az da olsa devam etmektedir. Osmanlı Devleti, gelen göçmenleri mali sıkıntılardan ve yanlış uyguladığı politikalardan dolayı da göçmenleri iyi iskân edememiş, bunların büyük bir kısmının yok olmalarına neden olmuştur.

Yeni Türkiye Devleti ise, ilk dış göç

hareketi ile Milli Mücadele sonrasında karşılaşır (1924 Türk-Rum Ahali Mübadelesi). Karşılaşılan problemler, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı sıkıntılarla benzerlik göstermektedir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, mübadelenin karşılıklı yapılmış olması ve gelecek göçmenlere metrûk mallardan faydalandırılması gibi elinde bir imkânı vardı. 1924 Türk-Rum ahali mübadelesi ile Anadolu'da nüfus yoğunlaştırılırken, diğer taraftan Batı'nın yıllarca Balkanlardan Türkleri atma uğraşları sonuçlandırılmaya çalışılmıştır.

Türk göçmenleri, nakil öncesi ve sonrasında ve nakil esnasında birçok sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Yunanistan'da yüzyüze geldikleri en büyük sıkıntılardan biri Yunan baskı ve zulmüdür. Diğer bir sıkıntı da Türklerin mallarının satışlarının sağlıklı yapılmayışıdır. Bu da Osmanlı toprak sisteminden kaynaklan·nıştır. Çünkü Türklerin kullandıkları arazilerin birçoğu vakıf ve ortak mallardır.

Türk göçmenleri Anadolu'ya geldiklerinde ise meslek ve iklim şartlarına göre iyi iskân edilememiştir. Dönemin hükümeti, metrûk malları nakilden önce tam olarak tespit edip el koyamamıştır. Hattâ bazı kimselerin bu malları yağmalamalarına göz yummuştur. Diğer taraftan göçmenler, kendilerine verilen hazine mallarından dolayı yerli halkla karşı karşıya bırakılmışlardır.

Türk göçmenlerinin Yunanistan'dan Anadolu'ya nakledilmesi deniz yoluyla yapılmış; az miktarda göçmen ise, demiryolu ve kara yoluyla nakledilmiştir. Deniz yoluyla nakledilen göçmenlerin her türlü işlemleriyle Mübadele İmar ve İskân Vekâleti ile Kızılay ilgilenmiştir. Göçmenler, nakilleri sırasında birtakım sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Bu sıkıntıların en önemlisi dönemin Türk Hükümetinin göçmenlere az miktarda eşya getirmesine izin vermesidir. Bu da daha fazla eşya getirmek isteyen göçmenlerin rüşvet vermeye zorlanması demekti. Bu ve buna benzer sıkıntılara, vapurlardaki görevli memurların nahoş hareketlerinin eklenmiş olması göçmenleri mağdur etmiştir.

Kısaca toparlamak gerekirse; dönemin Türk Hükümetinin, etkin bir politika geliştirememesi sonucu göçmenler, nakil esnasında ve sonrasında mağdur edilmiştir. Ancak dönemin şartları göz önünde bulundurulursa 400 bine yakın bir topluluğun bir yerden, diğer bir yere nakledilmesinin zor olduğunu belirtmek gerekir.

Bu konuda araştırma yapmak isteyenlerin mutlaka Mübadele İmar ve İskân Vekâleti ve Kızılay Arşivi'ndeki belgeleri görmesi gerekmektedir. Ancak Mübadele İmar ve İskân Ve-

Katrin (Kazmin) Limanından Hareket Eden Türk Göçmenleri

Geldiği Yerin Adı	Vapurun Adı	Hareket Tarihi	Çıkarıldığı İskele	Gelen Kişi Adedi
	Dumlupınar	30.05.1924		2672

Preveze Limanından Hareket Eden Türk Göçmenler

Geldiği Yerin Adı	Vapurun Adı	Hareket Tarihi	Çıkarıldığı İskele	Gelen Kişi Adedi
Yanyalılar	Salih	12.07.1924	İstanbul	1071

Trenle Gelen Türk Göçmenler

Geldiği Yerin Adı	Bindiği İstasyonun Adı	Hareket Tarihi	Gelen Kişi Adedi ve Nereye İndiği
Drama'nın Ortacık Köyü	Drama İstasyonu	31.03.1924	525 Tekirdağ
Karacaköy Karasi Ahalisi	Drama	28.03.1924	343
Drama Piriştine Köyü	Drama Kozlu Köyü İstasyonu	10.05.1924	676
Drama Küçük Köy	Drama Yük İstasyonu	19.04.1924	404 Uzunköprü
Toplam			1948

Karayolu ile Gelen Türk Göçmenler

1120 kişi	Tekirdağ'a

Genel Toplam: 210.493 kişi

Selânik'te Hilâl-i Ahmer çadırlarında kalan mübadiller (1924)

kâleti'nin tuttuğu belgeler, vekâlet lağvedildikten sonra önce İmar İskân Bakanlığı'na, daha sonra ise Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı'na devredilmiştir. 1993'ün başlarına kadar Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin Arşivi, Ankara (Etlik'te) Köy İşleri I. Bölge Müdürlüğü bünyesinde bulunan bir binada bakımsız olarak bulunmaktaydı. Şu anda Vekâletin ve Kızılay'ın Arşivleri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Dileğimiz bu belgelerin bir an önce tasnif edilerek araştırılmaya açılmasıdır. Diğer taraftan Anadolu'daki on iskân bölgesinde tutulan belgeler, iskân bölgelerindeki köy işleri müdürlüklerinde bulunmaktaydı. Ancak bu belgeler bakımsızlık ve doğal afetlerden dolayı zaman içersinde yok olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Kızılay Arşivi Dosya No: 530 (Kızılay'ın Mübadele İmar ve İskân Vekâleti ile yaptığı yazışmalar.)

Dosya No: 252 (Türk göçmenlerini taşıyan vapurlarda görevli Kızılay doktorlarının tuttuğu raporlar.)

Kitap, Makale ve Diğer Eserler:

Arı, Kemal, "1923 Türk-Rum Mübadele Antlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metrûke' ve Mübadil Göçmenler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. 6, Temmuz 1990, Sayı 18.

Çanlı, Mehmet, **Milli Mücadele Döneminde Türk-Yunan Esirleri ve Mübadelesi (1920-1923),** Ankara, 1994, Basılmamış doktora tezi

Düstur (3. Tertip), Ankara, C. 4, 5

Düstur (2. Tertip), C. 7

İskân ve Teavün Cemiyeti Mübadele Rehberi, İzmir, Ahenk Matbaası.

Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arazi İskân Dairesi'nin 1923-1989 Yılları Arasında Dış Ülkelerden İskânlı ve Serbest Göçmenlerin yıl, Ülke ve Nüfuslarını Gösterir Liste.

Şark-i Karib Umuru Hakkında Lozan Konferansı 1922-1923 (Konferansta Tezkir Olunan Senedat Mecmuası), II. Takım, C. 2, İstanbul, 1340

Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları,** C. I, Ankara, 1990 TBMM Zabıt Ceridesi, II. Intihab Devresi, I. İçtima, C. I

Dergi ve Gazeteler:

Ahenk Gazetesi

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Renin Gazetesi

Saday-ı Hak Gazetesi

Tanın Gazetesi

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası

Vatan Gazetesi

NOTLAR

41 Balkan Savaşları sonunda gelen Türk göçmenleri için Muhacirin Müdüriyeti 15 milyon lira ayrılmıştı. Bu para ile ancak 150-200 bin kişi yerleştirilebilmiştir.

42 **KA,** D. 530 Belge Tarihi 5.3.1924. (İtilafnamenin tam metni) İtilafnameyi Vekâlet adına Vekil Mustafa Necati Bey, Kızılay'ı temsilen ise İsmail Besim, Besim Ömer ve Dr. Hikmet Bey'ler imzalamıştır.

43 **KA,** D. 530 Belgenin tarihi 17.4.1924, Bu İtilafname de aynı kişiler tarafından imzalanmıştır.

44 **KA,** D. 530 Belgenin tarihi 22 Nisan 1924, Mustafa Necati Bey'in İstanbul Kızılay Genel Merkezine (Adnan Bey'e) gönderdiği yazı.

45 Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1339-1340) Dönemi Faaliyet Raporu, s. 13

46 **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası,** No: 27, 15 Kasım 1923, s. 66

47 **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası,** No: 34, 15 Kasım 1924, s. 232

48 **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası,** No: 27, 15 Kasım 1923, s. 66

49 Kızılay Arşivinde bu raporlardan 212 tanesine rastladık. (KA. D. 252)

50 Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arazi İskân Dairesi'nin 1923-1989 Yılları Arasında Dış Ülkelerden İskânlı ve Serbest Göçmenlerin Yıl, Ülke ve Nüfuslarını Gösterir liste.

51 Belki de Kızılay Arşivinde bizim tespit edemediğimiz belgelerde kayıtları olabilir.

52 Ahali Mübadelesi Mukavelesinin Tatbikine Dair Talimat, Madde 24

53 **KA** D. 530 Belge Tarihi: 21.7.1924, Esat Bey'in bu beyanatları karşısında Kızılay, hakkında soruşturma başlatmış ve görevinden almıştır.

54 **KA** D. 530, Belge Tarihi: 22.8.1924, Selânik Sevk ve Irkab Reisi Vekili Tevfik Bey'in, Selânik'te görevli Kızılay temsilcisi ve doktoru Esat Bey hakkında düzenlediği rapor.

55 **KA** D. 530, Belge Tarihi: 12.5.1924, MİİV'nin, Kızılay'a gönderdiği yazı. Olayın araştırılması ile ilgili.

56 **KA** D. 530, Belge Tarihi: 27.05.1924, MİİV'nın Kızılay'a gönderdiği yazı.

57 **KA** D. 530, Belge Tarihi: 19.2.1924, Benzer olay Giresun Vapurunda da görülmüştür. Daha sonra doktor ve hemşirelere işten el çektirilmiştir. **KA** D. 530, Belge Tarihi: 28.1.1924

58 **KA** D. 530, Belge Tarihi: 12 Mayıs 1924, MİİV'nin, İstanbul Kızılay Merkezine gönderilen yazı.

59 **KA** D. 530, Belge Tarihi: 17 Nisan 1924, Sözleşme metni.

60 **KA** D. 530, Belge Tarihi: 16 Nisan 1924, MİİV'nin, Kızılay'a gönderdiği yazı.

61 **KA** D. 530, Belge Tarihi: 24 Mart 1924, MİİV'nin, Kızılay Merkezine gönderdiği yazı.

62 **KA** D. 530, Belge Tarihi: 10 Nisan 1924, MİİV'nin, Kızılay'a gönderdiği yazı.

KİTABİYAT

İstanbul Rumları ve Spor

HERKÜL MİLLAS

1906 yılında iki İstanbullu'nun Olimpiyat şampiyonu olduğunu biliyor muydunuz? Atina'da yer alan bu yarışmalarda iki kardeş, Yorgos ve Nikos Alibrantis, birincisi *halat tırmanma*'da 11.2 saniye ile, ikincisi de jimnastik pentatlonunda 90 puanla altın madalya kazanmışlardı. Aynı yarışmalarda Mihail Dorizos ise gülle atmada 18.58 metre ile üçüncü olmuştu. Aslında o yıllarda bugünkü gülle değil, yumurta biçimindeki bir *taş* fırlatılırdı.

Bu bilgileri İstanbul'da Yunanca yayımlanmış bir kitaptan öğreniyoruz. Yazarları Vasilis Suvacoğlu ve Yorgos Kalfopulos. Sayfa düzeni amatörce, birkaç siyah-beyaz fotoğraf içeren, 340 sayfalı bu kitap bir araştırma iddiası taşımıyor; kimi anıları bir süre daha yaşatma isteği taşıyor gibidir. Yaratıcılıkları tükenen yaşlıların anılarını yazmaya koyuldukları gibi, Rumlar'ın İstanbul'daki spor yaşamı son bulduğu bir yılda, 1979 yılında, birileri bu konuya el atmış.

Kitap, önce "ilk yıllara", yani ilk Rum spor derneğinin kurulduğu 1896 yılından 1923'e kısaca değinmekte, sonra on temel bölümde, İstanbul'da Rumlar'ın ilgilendikleri spor dalları ve bu dallarda derece almış olanların isimleri uzun listeler halinde verilmektedir. Spor yapmış olanlar kendi isimlerini, daha genç olanlar babalarını, annelerini bulabilir bu listelerde. Spor dalları ise şunlar: Atletizm, futbol, basketbol, voleybol, masa tenisi, tenis, boks/güreş, yüzme, bisiklet. Bir bölüm okulların (Kız ve erkek Rum liselerinin) sporuna ayrılmış.

İlk spor kulübü bugünkü Kurtuluş'ta (o zaman Tatavla'da) 1896'da kurulmuştu. İsmi *Iraklis* idi, yani *Herkül*'ün Yunanca'sı. Sonra *Tatavla Jimnastik Kulübü* ismini almış ve en sonunda da *Kurtuluş Gençlik Kulübü* olacaktı. Bu kulüp hâlâ var. Yirminci yüzyılın ilk yirmi yılında İstanbul'da Rum kulüpleri, Büyükdere'den Moda'ya ve Bakırköy'e yayılmış, sayıları 35'e varmıştı. Cumhuriyet döneminde ancak iki kulüp faaliyet göstermişti: *Kurtuluş* ve *Beyoğluspor*.

Vasilis Suvacoğlu-Yorgos Kalfopulos

İstanbul Rumlarının Spor Faaliyetleri
(Athletike Draseton Romion tes Poles)

Elka Yayınevi, 1979.

*İlk dönem*de, yani 1922'den önceki yıllarda, sevilen spor dalları atletizm, yüzme, kürek ve yelken yarışları, halter (çift ve tek kolla!), aletli jimnastik, bisiklet, binicilik, futbol, tenis, güreş ve bokstu. Özellikle atletizm yaş gruplarına ayrıldığından on yaşından küçük çocuklar arasında da yaygındı. Bu *ilk dönem* sporcuları Yunanistan'a göç ettikten sonra Yunanistan'ın en önemli kulüplerinden birkaçını kuracaktı: *AEK, PAOK, Panionios, Sporting* gibi.

Sayfaları karıştırıp derece alanlara baktıkça kimi zaman iyi bir dereceye takılıyor insanın gözü: yüz metreyi 1908 yılında 11.4 saniyede koşmuş biri; kimi zaman 1899'da kadınların konumuna: bayanlar kürek yarışında yarışmışlar; Büyükada'daki yüzme yarışmaları, basında çıkan ilana göre, Padişahın *koruması* altında yapılmış; yarışmalarda madalya değil, birinciye 3 Mecidiye, ikinciye 2, üçüncüye 1 Mecidiye verilmiş; yarışlar kentler arasında da yapılırdı. Örneğin İzmir'in ve İstanbul'un Rum kulüpleri arasında...

Futbolda *Beyoğluspor* göze batmaktadır. Elli kez milli olmuş olan Lefter ise Rumların *medarı iftiharı* olarak belirir kitapta. Basketbolde ün yapmış olanlardan biri, Kurtuluşlu Yakovos Bilek'tir; Batı Almanya milli takım antrenörü olarak yıllarca çalışmıştı. *Kurtuluş* ve *Beyoğlu* de-

falarca İstanbul birincisi olmuşlar, Türkiye çapında ilk üçe girebilmişler. Voleybolda *Beyoğluspor* yıllarca (1955'e dek) Türkiye birincisi olmuş. Masa tenisi yalnız kulüplerde değil otuz beş tane kültür derneğinde de, kızlı erkekli oynanırdı. *Beyoğluspor* birçok İstanbul birinciliği (ve üç Türkiye birinciliği) kazanmıştı.

İkinci dönem'de Rumlar'ın atletizmde en büyük başarıları Balkan Şampiyonaları ile sınırlanır. Birincilikler: 1934'te Pulios yüksek atlamada, 1935'te Karakasis cirit atmada, 1940'da Sokratis güllede. Pulyos'un altı ikinciliği var. Gittikçe sönüyor başarılı sporcular. Kurtuluş kulübünde en son rekorlar 1961 yılında kırılmış; iki kişi, altı kulüp rekor kırmış. Ondan sonra artık yeni rekor görülmüyor. Bu durumda birilerinin çıkıp eski defterleri karıştırıp bu spor yaşamının tarihini yazmaları daha anlaşılır olmaktadır.

1906'da Olimpiyat şampiyonu olan Yorgos ve Nikos Alibrantis kardeşler

Hilmi Ziya'nın Düşünce Dünyası

KURTULUŞ KAYALI

Türk düşünce tarihiyle ilgili yapıt sayısı zaman içinde giderek çoğalmaktadır. Eyyüp Sanay'ın *Hilmi Ziya Ülken* başlıklı çalışmasının yayınlanması da bu açıdan önemlidir. 1976 yılında tamamlanan çalışma Kültür Bakanlığı tarafından geniş bir özet olarak yayınlandıktan sonra nihayet Gazi Üniversitesi Yayını olarak 1988 yılında çıkmıştır. Yapıtın özelliklerinden bahsetmek gerekirse, doktora tezi olarak yapılan çalışma başka bir başlık altında yayınlanmıştır. Hilmi Ziya Ülken üzerine Eyyüp Sanay'ın gerçekleştirdiği doktora çalışmasının başlığı "Ordinaryüs Profesör Hilmi Ziya Ülken'in Fikirlerinin Gelişimi"dir. Kitap olarak yayınlanırken başlığının değiştirilmesi isabetli olmuştur. Çünkü çalışma Hilmi Ziya'nın fikirlerinin gelişimini işlemekten çok 1950 sonrasında Hilmi Ziya'nın Felsefe, Sosyoloji ve Psikolojiye ilişkin görüşlerini bütünlüklü olarak vermeye çalışmaktadır. Düşünce farklılaşması üzerinde durmadan düşüncelerini mantıksal bir bütünlük içinde sunmayı denemektedir. Çalışılmış bir konuyu ele almasının olumlulukları yanında kimi aksaklıklar da taşımaktadır. Bunların üzerinde durmak anlamlı olabilir.

Türk düşünce tarihinde yeri olan düşünen insanların, ürettikleri konusundaki hassasiyeti son yıllarda artmışa benzemektedir. Düşün doğrultusuna bakılmaksızın önemli düşün adamlarının ciddiyetle ele alınmaya başlanıldığı görülmektedir. Yetersiz olan bu denemelerin özellikle geliştirilmesi gerekmektedir. Hilmi Ziya, bu anlamda en fazla hakkı yenmiş yazarların başında gelmektedir. Hilmi Ziya üzerine benim bilebildiğim iki çalışma yapılmıştır. Biri Eyyüp Sanay'ın kısaca üzerinde durduğum bu çalışması, öbürü de Ayşe Rahşan Özberki'nin özellikle Hilmi Ziya'nın dinsel düşüncelerini konu alan *(Hilmi Ziya's Life and Thought From 1928 to 1960)* başlıklı çalışmasıdır. İlahiyat Fakültesi'nde yapılan çalışmanın dinsel düşünceleri üzerinde ağırlıklı olarak incelemesine karşılık Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleştirilen çalışma dinsellik konusundaki yaklaşımları üzerinde yoğun olarak durmaktadır. Ayşe Özberki'nin çalış.nası İngilizce olarak 1986 yılında tamamlanmıştır. İlginçtir ki, Hilmi Ziya hakkında yazılan çalışmaların biri İngilizce olarak yazılırken, öbürü de Türkçe olarak Zürih'te kaleme alınmıştır. Türk düşün yaşamında önemli yeri olan Hilmi Ziya hakkındaki çalışmanın Zürih'te tamamlanması biraz gariptir. Eyyüp Sanay İlahiyat Fakültesi kütüphanesindeki tezinde durumu şöyle belirtmektedir. "Öte yandan yazar hakkın-

da başkalarının görüşlerinin ne olduğunu, yurt dışında görev yaptığından, araştırma imkân ve zamanını da zaten bulamadığım." (s. III) Hilmi Ziya üzerinde yapılan iki tez. Biri Türkiye'de ve İngilizce olarak yazılıyor. Öbürü de resmen Zürih'te Türkçe olarak kaleme alınıyor. İlahiyat Fakültesi'nde yapılan tez dinsel yaklaşımlarını detaylı olarak inceleniyor, Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılan çalışma ise ağırlıklı olarak dinsel düşünceleri üzerine. Bu durumu niteleyecek kelimeyi telaffuz etmenin gereği yok. Üstüne üstlük yazılmasından on yıl sonra yayınlanan doktora tezi Zürih'te yazılmış haliyle basılıyor. Böylesi bir süre sonunda değişiklik yapılmadan yayınlanması Hilmi Ziya'yı ciddiye almadığını gösteriyor. Ya da doktora tezleriyle o konuda son sözlerin, doğru yazgıların verilmiş olacağı saplantısının paylaşıldığını gösteriyor.

Çalışmanın bir başka eksikli yanı ise yukarıda andığım cümlenin hemen öncesindeki cümleyle ortaya çıkıyor. "Çalışmamızda yazarın eserlerine bizzat müracaat ettik. Başkalarının –bir iki kişi dışında– yazar hakkındaki görüşlerine itibar etmedik. Çünkü yazarın sağlığında ileri sürülmüş olan görüşlerin objektif olamayacağını, hissi olabileceğini düşündük." (Önsöz, s. III) Bu cümlede ifade edildiği gibi Hilmi Ziya hakkında iki somut örnek dışında diğer yazarların durumları kaale alınmamış. Duygusal olmasının ötesinde Türk düşünce dünyası bilindiği zaman diğer yazarların yazdıklarından kalkarak düşünsel anlamda Hilmi Ziya'nın durduğu yeri belirlemek mümkün olabilirdi. Cumhuriyet dönemi Türk düşünce tarihi incelendiği zaman zamanının diğer düşünürleriyle bağlantısı çerçevesinde değerlendirildiğinde Hilmi Ziya'nın düşüncelerinin özgünlüğü ve farklılığı ortaya çıkarılabilir. Bu yanlışlık sadece Eyyüp Sanay'ın çalışmasına ilişkin bir durum değil. İki kitabı yayınlanan Türk toplumbilimcileri de aynı anlayışla toplumbilimcileri değerlendiriyor. Bu durumda da Hilmi Ziya hakkında yapılan şu değerlendirme havada kalmaktadır: "Kısacası O, Türk Çağdaş fikir felsefe ve sanat hayatında başlıbaşına mühim bir yeri olan ve yarım yüzyılı aşkın çalışmalarıyla Türk çağdaş fikir, felsefe ve sanat hayatında mühim roller icra etmiş ve tesirler bırakmış bir ilim adamıdır." (*Hilmi Ziya Ülken*, s. IV). Yazarın başkalarının yazdıklarını okumaması da Hilmi Ziya'nın etkilerinin olduğu şeklindeki nitelemesini havada bırakmaktadır.

Yapıtın daha önemli eksik yanı Hilmi Ziya'nın diğer bilim adamlarının yaptıkları çalışmalar konusundaki değerlendirmelerini de genellikle atlamış, bu konuya dikkat etmemiş olmasıdır. Özellikle 1940'lı yıllarda yazdıkları üzerinde durulduğunda, hatta yazdıkları okunmadan yayınlandıkları yerlere göre tahmini bir değerlendirme yapıldığı takdirde bile Hilmi Ziya'nın Behice Boran ve Muzaffer Şerif'i önemli ölçüde etkilediği ortaya çıkarılabilirdi. Dil-Tarih'in solcu öğretim üyeleri üzerinde Hilmi Ziya'nın yadsınamayacak etkisi vardır. Hilmi Ziya'nın Behice Boran'ın bir makalesi üzerine yaptığı değerlendirme de Ülken'in Dil-Tarih sosyologlarının çalışmalarını ne ölçüde ciddiye aldığını gösterir. Hatta Hilmi Ziya'nın Behice Boran'ın ve Niyazi Berkes'in çalışmalarını farklı değerlendirmesi Türk düşün yaşamının bugün bile ortaya çıkarılamayan zenginliğini ortaya koyabilirdi. Bir başka deyişle, Hilmi Ziya'nın bazı konularda yazdıklarının okunmaması, Hilmi Ziya'nın yazdıkları kimi şeylerin okunmasından daha vahim sonuç doğurmuş, Hilmi Ziya'nın Türk düşün dünyası üzerindeki etkisi açıklıkla ortaya konulamamıştır.

Eyyüp Sanay

Hilmi Ziya Ülken
Psikolojisi•Sosyolojisi•Felsefesi

Gazi Üniversitesi Yay., 1988, 160 s.

Tüm bunlar bir temel saplantıdan kaynaklanmaktadır. Hilmi Ziya'nın marksist olduğu dönemin yeterince anlaşılmaya çalışılmamasından. Bu nokta yapıtta geçiştirilmeye çalışılmaktadır. "'20'nci Asır Filozofları'nı yazdığı ve ilimci çalışmalara yöneldiği sırada, Hilmi Ziya Ülken, Tarihî Materyalizm'e alkış tutarak çıkar yolun materyalizmde olacağını yarı açık, yarı buğulu bir ifadeyle anlatmaya çalışır. Bu dönemde (1935-1944) yazarın bir bunalım geçirdiği, sık sık görüş değiştirdiği görülüyor." (tez s. 130; kitap s. 70) Hilmi Ziya'nın bu döneminin duygusal değerlendirilmesi önemli aksaklıkların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Romanları, "Şeytanla Konuşmalar" ve makaleleri dikkatli bir şekilde okunmadığı için o dönemde Hilmi Ziya'nın istikrarı yeterince anlaşılmamıştır. Hatta "Yirminci Asır Filozofları"nın materyalizme ilişkin bölümünün okunması halinde yazarın yukarıdaki ifadesindeki değişiklik nitelemesinin anlamsızlığı ortaya çıkarılabilir. Hilmi Ziya'nın o dönemdeki marksist anlayışı dogmatizme yönelik bir yan da taşıdığı için anlamsız görünebilecek bir başka değerlendirme de yapılmaktadır. "Telifçiliğin Tenakuzları'nda eklektisizme hücum etmesine rağmen, 1944'lere kadar yazar, eklentisizmin etkisinden sıyrılamamıştır. Nitekim 'Sosyoloji', 'İçtimaî Doktrinler Tarihi' ve 'Din Sosyolojisi' kitaplarında bu etkinin devam

ettiği, yazarın maddeci görüşle manacı görüşü uzlaştırmaya çalıştığı görülür." (s. 69-70) Eyyüp Sanay Hilmi Ziya'nın o dönemdeki yaklaşımını kaba bir şekilde ele aldığı için düşüncelerinin derinliğine nüfuz edememiş, çoğu solcu yazarın 1950 yılı sonrası Hilmi Ziya değerlendirmelerindeki basitliğe düşmüştür. Halbuki Hilmi Ziya'nın 1950 sonrası çalışmaları kadar 1950'li yıllar öncesi çalışmaları da derinlikli ve Türk düşünce tarihinde yeri olan çalışmalardır.

Eyyüp Sanay yazdığı sosyoloji ders yapıtında da Hilmi Ziya üzerinde fazlasıyla durmasına karşın Hilmi Ziya Ülken'in Türk sosyoloji tarihindeki yerine yeterince nüfuz edememiştir. Ancak Hilmi Ziya'nın Türkiye'de egemen olan sosyoloji anlayışları konusundaki eleştirilerini ve Türkiye'deki sosyoloji öğretimi içindeki özgün yerini kavramışa benzemektedir. Bu da sadece bir dönemine ilişkin yaklaşımlarını önemsemesinden kaynaklanmamaktadır.

Hilmi Ziya Ülken

Hilmi Ziya kendi düşüncesindeki sürekliliği zaman zaman belirtmeye çalışmıştır. Yapılan iki çalışmada da sürekliliğin öne çıkarılıp, Hilmi Ziya'nın düşüncelerindeki değişikliklere yeterince değinilmemesi anlamlıdır.

Eyyüp Sanay'ın Hilmi Ziya hakkında yaptığı çalışmanın bir başka özelliği de Hilmi Ziya'nın düşüncelerini özümleyerek aktarmaktan ziyade, cümlelerini, kaynak göstererek, fakat olduğu gibi, tırnak içine almadan sunmasıdır. Bir akademisyenin alıntının nasıl yapılması gerektiğini bilmemesi düşünülemez. Ancak yazara da haksızlık etmemek gerekmektedir. Eyyüp Sanay tırnak içinde gösterilmeyen alıntıları yaparken kimi kelimeler yerine daha anlaşılır kelimeler kullanmakta ve bazı kavram ve kelimelerin altını çizmektedir. Bu tutum yapıtta bir genel özellik haline gelmiştir. Bu açıdan daha önemli olan Hilmi Ziya'nın düşüncelerinin özümlenip, özetlenme yoluna gidilmemesidir. Yapıtın bana göre en önemli zaaflarından biri de budur. Aynen alıntı dışında açıkça belirtilmeyen düşünce aktarması istisnai olarak görülmektedir.

Bir sürü aksaklıklar taşısa ve bütünlüğü içinde fazla bir anlam ifade etmese de Eyyüp Sanay'ın yazdıklarının kimi gelişmeleri açıklayıcı bir yanı da vardır. "Von Aster'in 1948'de ölümünden sonra, yeni profesör olan Doçentler Fakülte işlerini ellerine alarak oy birliği ile kürsüleri değiştirdiler ve Hilmi Ziya Ülken'in Sosyoloji ve Ahlâk kürsüsündeki Ahlâk dersi ile Sistematik Felsefe derslerini aldılar. Böyle yapmakla Hilmi Ziya Ülken'in okutmakta olduğu Değerler Teorisi derslerini okutmasına mani olmak istediler." (s. XII) Bu değerlendirme de o sıralarda Hilmi Ziya'ya bellı bir kurumdaki bakış açısını gösterdiği gibi, düşünsel konumu açısından da bir ipucu olabilir.

Hilmi Ziya Ülken'in düşüncelerinin ayrıntılı olarak önemsenmesi yayınladığı "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi" yapıtının anlamlı olarak değerlendirilmesini sağlayabilir. Farklı bir düşünsel konumdayken yayınladığı "Medeniyetin Yürüyüşü" makalesinin yazdığı düşünce tarihi yapıtıyla derin bağlantısı vardır. Hilmi Ziya'nın kendi düşünsel gelişimi hakkında yazdıkları bile yeterince anlaşılmış değildir. Hilmi Ziya'nın yazdıklarının günümüze taşınmaması Hilmi Ziya'nın Türk düşün yaşamında dolaylı bir şekilde var olmasına yol açmaktadır. Hilmi Ziya'nın ele aldığı konular zaman zaman bilinç dışı bir şekilde etkili olmaktadır.

Şerif Mardin'in "Din ve İdeoloji" yapıtındaki önemli değerlendirmeler Hilmi Ziya'nın yıllar önce yazdıklarıyla paralellik taşımaktadır. Hilmi Ziya, Mete Tunçay'ın yorumlamaya çalıştığı zelot ve herod tavrını Türkiye'nin modernleşmesi bağlamında daha anlamlı bir şekilde değerlendirmişe benzemektedir. Bu durum iki örnekle sınırlı değildir. Eyyüp Sanay'ın yapıtının Türk düşünce dünyasına Hilmi Ziya'nın dolaylı olarak değil de, dolaysız girişine bir vesile olması oldukça yararlı sonuçlar doğurabilir. Doğaldır ki, Hilmi Ziya'nın düşünce yaşamına dolaysız olarak girmesi eleştirinin de beraberinde gelmesi demektir. Çünkü Hilmi Ziya önsöz yazdığı yapıtların sınırlılıklarını bile incitmeyecek bir üslupla, fakat açıklıkla belirtmiştir. Üstelik Hilmi Ziya'nın düşünsel çelişkileri günümüzün heyecanlı bilim adamlarının lafzi tutarlılığından daha öğreticidir.

KİTAP DAĞARCIĞI

"Yangın olur, biz yangına gideriz..."

Yangınlarla dolu bir yaz geçirdikten sonra yangınla ilgili bir kitaptan sözetmek biraz fazla gelebilir. Ancak Derviş Efendi-Zâde Derviş Mustafa Efendi'nin 1872 yılında İstanbul'daki iki yangını konu edinen Harik Risalesi, yüzyıllardır yanıp, kavrulan ve her yangından sonra çehresi değişen, dokusu farklılaşan İstanbul'un sosyal tarihini öğrenmek için gerekli bir kitap.

Derviş Efendi-zâde Derviş Mustafa Efendi
1782 Yılı Yangınları
[Harik Risâlesi•1196]
Hazırlayan: Hüsamettin Aksu
İletişim Yayınları, Temmuz 1994, 72 s., 16 s. albüm, 80 s. Tıpkı basım
ISBN 975-470-392-2

Lehîbu'l-ukalâ fî fikri'l-gurabâ (Garipleri düşünmekle devlet ricâlinin içine düşen ateş) adını verdiği risalesinde Derviş Mustafa Efendi, bizzat yaşadığı yangınları ayrıntılı bir biçimde anlatıyor. Risalede sözkonusu edilen yangınların ilki (harik-i kebir) 24 Temmuz 1782'de Fener ile Balat arasında bulunan Dibek Mahallesinden başlayıp, kollara ayrılarak Edirnekapı, Nurettin Tekkesi ve Draman üzerinden Yenibahçe'ye kadar uzanan alanı içine almış, 22 Ağustos 1782'de çıkan ikinci yangın (harik-i ekber) ise Gül Camisi yakınlarında başlayıp, kollara ayrılarak Şehzadebaşı, Kazancılar, Süleymaniye ve Küçük Pazar taraflarına yayılarak büyük tahribata yolaçmış.

Risalede Padişah I. Abdülhâmid'in de Unkapanı'na kadar gelip, sayrettiği ikinci yangında, alevlerden kaçarak Şehzadebaşı Camisi'ne sığınan 600 kişinin öldüğü belirtilmektedir. Halen Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan bu yazma eserin transkripsiyonu Dr. Hüsamettin Aksu tarafından yapılmıştır. Eseri yayına hazırlayan Aksu, metnin bozulmaması için her hangi bir sadeleştirme ve değişiklik yapmamış, sadece ilk kısmın sonuna eserin günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiş bir metni eklenmiş, bunun yanısıra eserde geçen Arapça ve Farsça şiirlerle ayet ve hadislerin mealleri dipnot olarak sunulmuştur. Ayrıca metnin Osmanlıcası'nın ekte verilmesi yayıncılığımızda özen ve ciddiyetin nasıl bir aşamaya ulaştığını göstermesi bakımından sevindiricidir.

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nce yayımlanan *"Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi"*nin I. cilt 3. sayısı, "Kurtuluşunun 70. Yılı Dolayısıyla İzmir" konusuna ayrılmış.

İzmir'in kuruluşunun 70. yılı kutlamaları içinde, Enstitü tarafından 9-10 Eylül 1992 tarihlerinde, dört ayrı oturumda gerçekleştirilen İzmir Sempozyumu'nda, İzmir'in "toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal yönden durumunu ve gelişimini" ortaya koyan bildiriler bir özel sayı olarak dergide biraraya getirilmiş. Müdürlüğünü Sayın Prof. Dr. Ergun Aybars'ın yaptığı ve yayın kurulunu Prog. Dr. Salih Özbaran, Prof. Dr. Zeki Arıkan ve Dr. Kemal Arı'nın oluşturduğu dergide özellikle Ergun Aybars'ın "Türk-Yunan İlişkileri", Seçil Akgün'ün "Yunanistan'da Kurtuluş Savaşı'nı İzleyen Gelişmeler", Sabri Surgevil'in "Türk-Yunan İlişkileri İçinde İzmir'in İşgali Sorunu", Kemal Arı'nın "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu", Şerife Yorulmaz'ın "XIX. Yüzyılda Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir", Kenan Kırkpınar'ın "Millî Mücadele Döneminde İngiliz Basını ve Kamuoyunda Türk İmajı", Hasan Türker'in "İzmir'in İşgali ve Salihli Cephesinin Kurulması", Zeki Arıkan'ın Bir "İzmir Tarihçisi: Ziya Somar", Erkan Serçe'nin "Başlangıcın- dan Harf Devrimine Kadar İzmir'de Türk Yayıncılığı", Ahmet Mehmetefendioğlu'nun "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği" gibi birbirinden ilginç çalışmaları yer almıştır.

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Enstitüsü
Dokuz Eylül Üniversitesi Basımevi İzmir 1993, 400 s.,

EROL ŞADİ ERDİNÇ